

Cild XIX

1977-1979

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Kurucu :

M. Fuad Köprülü

Müdürl :

Prof. Dr. Sadettin Buluç

İSTANBUL - EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ

1980

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA VE MİRÂHUR
SARI SÜLEYMAN AĞA MÜCADELESİ İLE İLGİLİ
BİR KONUŞMA ZABTI

ÖMER FARUK AKÜN

I

Osmanlı imparatorluğu, dayandığı askerî müessese ve nizâmın bozulmağa, mâlî gücünün zayıflamağa başlamasile birlikte gerileme devresine girerken, baba-oğul Köprülüler'den sonra sadâret mevkîine gelebilmiş liyâkat sâhibi nâdir şahsiyetlerden biri olan muktedir, fakat haris ve mağrur vezîr-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana bozgunundan sonra idâmında rol oynamış saray takımı içinde büyük mîrâhur Sarı Süleyman Ağa'nın başda geldiği bilinir. Kara Mustafa Paşa'nın bu âkıbetine temas edenler mîrâhur-ı evvel Sarı Süleyman'ın onun baş düşmanı olduğunu, belirtmişler, öldürülmesinde dârüssaâde ağası Yusuf Ağa ile birlikte oynadığı role işâret etmişlerdir. Hangi sebebe dayandığı izah edilmeden bu düşmanlık hep tek taraflı gösterilmiş, sâdece Sarı Mîrâhur'dan gelme bir hareket ve davranış gibi görülmüştür. Bu meselede o zamanın hâdiselerine yakından, çok defa bizzat içinden şahid olan Silâhdar Mehmed Ağa'nın, vezîr-i âzam Merzifonlu Mustafa Paşa'nın da Süleyman Ağa aleyhinde çalıştığı hakkında : «Vezîr-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın dârüssaâde ağası Yusuf Ağa ile büyük mîrâhur Boşnak Sarı Süleyman Ağa adû-yı ekberleri olmağla rikâb-ı humâyunda mezemmetten hâlî olmazlardı. Ol dahi bunları sevmezdi ve defleri tedârikinde olup rikâb-ı humâyundan tard u ib'ad murâd eyledikçe. El-uhdetu ale'r-râvî, şıkadan haberim var»¹ ifâdeleri dikkati çekmemiş, veyâ üzerinde durulmak ihtiyacı hissolunmamıştır.

1. *Silâhdar Tarihi*, İstanbul 1928, II, 119.

Şahsî kütüphanemiz yazmaları arasında bulunan bir mükâleme zabtı, «kallâşlıkla meşhur, tamâkâr»², «evzâ-ı rûbehâne, etvârı eblehâne, güftârı nifak-âmiz, reftârı fitne-engiz, gadr u hilede yegâne, kizb u durûg ile Müseyleme-i zamâne»³, «bir câhil-i bîtemyiz»⁴ diye tanıtilen, buna mukabil mezar duvarının kitâbesinde ise «hilm ü insaf ile ma'ruf», yolları düşman tarafından kesilmiş Egri kalesinde açlık tehlikesile karşı karşıya kalan müminlere duyduğu şefkatle imdad etmek isterken bu işten kaçan yenîçerilerin elinde şehid ve kurban olmuş mazlûm bir kimse olarak gösterilmeğe çalışılan - paşa ve vezîr-i âzam pâyelerine erişmiş - Sarı Süleyman Ağa'nın, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya karşı düşmanlığının menşe ve mâzisi husûsunda bize ışık tutan orijinal bir bilgi getirmektedir. Bu, büyük mirâhur Süleyman Ağa ile IV. Mehmed'in dâmâdı ve musâhibi Mustafa Paşa arasında geçen konuşmanın Yüsrî Hüseyin Efendi tarafından zabt olunmuş metnidir. İçindeki kayıtlardan Bosna Defterdârı Mehmed Efendi'nin torunu ve 1743 (1156, Muharrem ortaları)'de ölen Bosna defter kethudâsı elhac Mustafa Bey'in kendisi gibi Bosna defter kethudâsı olan oğlu Mehmed Bey (ölm. 21 Şaban 1176/7 Mart 1763) tarafından tertib edildiği anlaşılan⁵, şahsının ve babasının bir kısım münşeâtı yanında,

2 *Silâhdar*, II, 294.

3 Osmanzâde Tâib, *Hâdikat'ül-vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 112.

4 Atâ, *Tarih*, İstanbul [1292], II, 144. Daha yakın zamanlardaki eserlerde de hakkında : «Cebîn ve nâehîl ve kâzib ve hilekâr bir adam idi» gibi ifâdelere rastlanır (Şemseddin Sâmî, *Kâmus'ül-â-lâm*, 1311, IV, 2619).

5 Babası Mehmed Efendi'nin 21 Şaban 1176'da öldüğüne dâir bir kayd düşen oğlu, babasının mecmuasına onunkinden farklı bir hatla yeni metinler ilâve etmiş, onun III. Mustafa'nın cûlûsuna kadar getirdiği Osmanlı pâdisahları cedvelini kendi değişik yazısı ile devam ettirmiştir. Mecmuaya sonradan giren kayıtlar ve münşeât parçaları I. Abdülhamid ve III. Selim devrine uzanmaktadır. Herhalde aynı âileden olan başka eller bu cedvelleri Abdülmecid'e kadar yürütmüşlerdir. Mecmuada, Bosna defter kethudâsı Mustafa Efendi ile aynı vazifedeki oğlu Mehmed Efendi'nin belirli sayıdaki münşeâtı ile birlikte Bosna vâlisi Muhsinzâde Abdullah Paşa ve onun oğlu Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya yazılmış bir kaç mektup da yer alıyor. Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya olan mektubunda Mehmed Efendi, Ruslar elinde geçirdiği esâret yıllarından sonra Bosna'ya dönerken, o sırada Bender muhafızı bulunan babası Muhsinzâde Abdullah Paşa'dan gördüğü yardımdan şükranla bahseder. Mecmuanın ayrı bir yerinde 1737 (1150)'de [= 13 Temmuz 1737/15 Rebi-ülevvel 1150] Özi kalesi muhâsarasında Ruslar'a esir düşüp üç buçuk sene kadar süren esâret devresi sonunda kurtularak Bosna'ya dönmek üzere 1154 Ramazan'ı sonunda (Aralık 1741) Bender'e vardığında Abdullah Paşa'nın lütuf ve ihsanlarına mazhar olduğunu anlatan Mehmed Efendi'nin başka bir kaydından da, esâret dönüşü Bosna'nın eyâlet merkezi Travnik'e geldiğini öğreniyoruz. Annesi Hatice Kadın'ın 4 Şaban 1171'de Travnik'te öldüğünü kaydettiği mecmuadaki başka metinler kendisi ve âilesinin büyükbabasından bu yana ifa edegeldikleri resmî vazife dolayısıyla Travnik'de yerleşmiş bulunduğunu göstermektedir.

vezir, vâli gibi mansıb sâhibi başka kimselerin, kendi âilesinin bâzı ferdleri ve Bosna ile ilgili birtakım mektub sûretlerini de içine alan elimizdeki mecmuada 7 varak tutan bu zabtın nereden nakl olunduğu kaydedilmemiştir. «Vatan-ı aslîsinin» Bosna olduğunu söyleyen ve derc ettiği not ve metinlerle Bosna'ya âid mevzûlara karşı husûsî alâka ve merakını ortaya koyan mecmua sâhibinin, bu vesikayı da bir yerde görüp Süleyman Ağa'nın Bosna'dan yetişmiş bir şahsiyet olması dolayısıyla mecmuasına geçirdiği belli olmaktadır. Bosna defter kethudâsı Mehmed Bey'in buna ilâveten Süleyman Ağa'nın hal tercemesine dâir biri bu metinde, diğeri kronolojik sıraları ile sadrâzamları gösteren bir cedvelde olmak üzere iki ayrı derkenarda bulunduğunu görürüz.

İlk iki varağında biri Sarı Süleyman'ın hayatı, ötekisi onun Mekke'nin şiddetli bir yağış neticesinde uğradığı hasarın telâfisi ve bozulan suyollarının tamirine gönderilmesi ile ilgili iki derkenar yer alan bu mükâleme risâlesinin başına, Dördüncü Mehmed Han'ın dâmâd ve musâhibi vezir Mustafa Paşa'yı Sarı İmrahor diye meşhur emîr-âhur-ı kebirin ziyârete geldiği vakit meclislerinde geçen konuşmanın Yüsrî Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmış zabtı olduğuna dâir, surh ile, bir takdim kaydı konulmuştur.

Süleyman Ağa ile Musâhib Mustafa Paşa arasındaki bu konuşmanın ne zaman geçtiği husûsunda risâlede herhangi bir kayıt yoktur. Baştaki bu takdim kaydı dışında, ikisinin isimleri bile metinde belirsiz kalmaktadır. Adları yerine «Mîrâhur», «Paşa» diye kırmızı yazılmış söz başlıkları ile işâret olundukları vesikada bahis konusu edilen IV. Mehmed ve Kara Mustafa Paşa da doğrudan doğruya isimleri ile değil, «Hünkâr», «sâhib-i devlet» gibi sâdece ünvanları ile anılırlar. Risâlede anlatılan vakada bir rol alan «silâhdar ağa»nın da adı açıklanmış değildir.

Süleyman Ağa - Mustafa Paşa konuşmasının, risâlede belirtilmeyen tarihini, metnin muhteviyâtındaki bir ipucundan hareket ederek ortaya çıkarmamız mümkün olabiliyor. Musâhib Mustafa Paşa, Süleyman Ağa'nın şahsına karşı takdirlerini ifâde ederken, onun «haremeyn-i muhteremeyne olan hüdâmât-ı şâdıkası»ndan bahseder. Bu sözler, Süleyman Ağa'nın, seller yüzünden uğradığı tahribat üzerine Mekke-i mükerrerme su yollarının tamirine memur kılınıp orada yapmış olduğu hizmet ile ilgilidir. Arafat kenarında bağlı bulunduğu Aynu Zübeyde şebekesi ile birlikte Mekke su yolları ve Kâbe'nin etrafı 1681 yılının başında (23 Zilhicce 1091/14 Ocak 1681 tarihinde) yağın çok şiddetli bir yağmurun sebeb olduğu sel dolayısıyla kum ve toprakla dolarak mühimce bir hasar gör-

müştü. İşte, bu hâdisenin ardından Kâbe etrafının temizlenmesi ve meydana gelen zararın giderilmesi işi kendisine havâlâ olunan Süleyman Ağa 16 Cumâdelevvel 1092 (3 Haziran 1681)'de İstanbul'dan deniz yolu ile oraya hareket eder. Mekke'de bu vazifeyi muvaffakiyetle yerine getiren Süleyman Ağa, dönüşünde mîrâhurluk hizmetine bir müddet daha devam ettikten sonra, 9 Sefer 1095 (27 Ocak 1684)'de vezir-i sâlislikle kubbe vezirliğine yükselir. Kara Mustafa Paşa ise bu tarihte çoktan idam edilmiş bulunuyordu (6 Muharrem 1095/25 Aralık 1683). Buna göre, risâledeki konuşma Kara Mustafa Paşa'nın azli tarihi olan 15 Aralık 1683 (25 Zilhicce 1094)'den önceki bir zamana âiddir. Öte yandan, Süleyman Ağa'nın Mekke-i mükerrerme tamirine gidişinin vukû bulduğu Cumâdelevvel 1092/Haziran 1681 tarihi de konuşmanın zaman bakımından en geriye götürülebilecek sınırını çizer. Böylece bu konuşmanın, Süleyman Ağa'nın Mekke'deki vazifesini tamamlayıp İstanbul'a dönüşü ile Kara Mustafa Paşa'nın 17 Şevvâl 1093 (19 Ekim 1682)'de İstanbul'dan Avusturya seferinin hazırlıkları için hareket ettiği tarih⁶ arasındaki devreye âid bulunduğu meydana çıkar. Süleyman Ağa, sadrâzamlı giden ordunun ardından kışı geçirmek, sefer hazırlıklarını takib etmek üzere Edirne'ye (7 Zilhicce 1093/7 Aralık 1682), yeni yılın ilkbaharında oradan da Belgrad'a (6 Cumâdelevvel 1094/3 Mayıs 1683) geçen hükümdâra mîrâhuru olarak refâkat etmiş⁷, onun maiyetinde ve aynı çevrede bulunmak dolayısıyla Kara Mustafa Paşa ile münâsebetleri devam etmiş ise de, risâledeki konuşmanın ve içinde bahsedilen hâdiselerin bu sonraki devre ile alâkası yoktur. Hâdis ve konuşma bundan önce ve İstanbul'da cereyan eder. Kara Mustafa Paşa, Süleyman Ağa'yı şikâyet etmek ve hükümdardan katlini istemek üzere Beşiktaş tarafından doğru kayıkla Topkapı sarayına gelir ve Çinili Köşk'te IV. Mehmed'in huzûruna çıkar. Bu olup bitenleri Süleyman Ağa, aradan bir onbeş gün geçtiği sırada, dışarıda kılınan bir öğle namazından sonra saraya dönüşte Bâb-ı Humâyûn önündeki selâm mevkiine

6 Silâhdar, *Tarih*, I, 761. Umum ordu şiddetli sonbahar yağmurları yüzünden ancak 17 Şevvâl 1093'de Çırpıcı Çayırı'ndan Edirne'ye hareket edebilmişti. 21 Ramazan 1093'de hükümdar Topkapı Sarayı'ndan Davud Paşa'ya nakletmiş, ertesi gün Çırpıcı Çayırı'na Otağ-ı Humâyûn kurulmuş, 8 Şevvâl'de de büyük bir alayla Silivrikapısı'ndan çıkılmıştı (Silâhdar, I, 760; İsâzâde, *Tarih*, Üniversite Kütüphanesi, İbnülemin yazmaları, Nr. 3014, vr. 108^b) Saraydan Davud Paşa'ya çıkışı ve IV. Mehmed'in oradan Edirne'ye hareketini Defterdar Mehmed Paşa (*Zübde-i Vekâyiât*, Süleymâniye, Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 2382, v. 66^a) ve Râşid'in (*Tarih*, I, 388-389) 1093 Şaban'ında göstermesi doğru değildir.

7 IV. Mehmed'in av sürdürme sürdürme gideceği Edirne'ye hareket ettiği 10 Şevvâl 1093 (= 12 Ekim 1682) günü Süleyman Ağa'ya, vazifesine ilâveten ayrıca haseki sultan kethudâlığı tevcih edilmişti.

yaklaştıklarında hükümdârın, etrafındakilere o gün artık serbest olduklarını söylemesini fırsat sayarak Musâhib Mustafa Paşa'ya yaptığı ziyârette anlatır⁸. O mecliste hazır bulunan Hüseyin Yüsri Efendi de ikisi arasındaki konuşmayı zabteder.

Tesbitlerimizi bu noktaya getirdikten sonra, konuşmanın tarihini daha da belirleyebiliriz. Sarı Mirâhur'un Mekke için yola çıktığı Haziran 1681 tarihinde hükümdar ve sadrâzam İstanbul'da idiler⁹. 28 Zilhicce 1092 (8 Ocak 1682)'de Edirne'ye hareket eden¹⁰ IV. Mehmed'i 1682 baharı başında İstanbul'a dönmüş buluruz¹¹. Kara Mustafa Paşa Avusturya seferi hazırlıklarının ilk merhalesi Edirne'ye gitmek üzere 17 Şevvâl 1093 (19 Ekim 1682)'de ordu ile İstanbul'dan ayrıldığı gibi, bütün yazı İstanbul'da geçiren hükümdar da yolda av mevsiminden istifâde etmek ve kışı Edirne'de geçirip sefer hazırlıklarını orada takib etmek arzûsile 10 Şevvâl 1093 (12 Ekim 1682)'de pâytahattan Edirne'ye hareket eder¹². Süleyman Ağa'nın, sona erdirilmesi zaman isteyen Mekke'deki tamir işine gittiği 1092 (1681) yazında vukûbulamayacağına göre, bu görüşme ancak 1682 bahar ve yaz devresi için bahis konusu olabilir. Ne daha önceye, ne de daha sonraki bir zamana götürülmesi mümkün olmayan Sarı Süleyman-Musâhib Mustafa Paşa¹³ konuşmasının, Kara Mustafa Paşa'nın Boğaziçi

8 Venedik elçisi Donado ile, berâberinde bulunan seyyah Benetti'nin vezir Musâhib Mustafa Paşa'yı da, Kara Mustafa Paşa'nın başta gelen muhâlif ve düşmanlarından biri olarak belirtmeleri (Heidrich Wurm, *Der osmanische Historiker Hüseyin b. Gafer, genmant Hezârfenn, und die Istanbuler Gesellschaft in der zweiten des 17. Jahrhunderts*, Freiburg 1971, s. 58, not 2'de gösterilen kaynaklar) göz önünde bulundurulursa, Süleyman Ağa ile Musâhib Mustafa Paşa arasındaki konuşma ayrıca bir mânâ kazanır.

9 IV. Mehmed o yıl Edirne'den İstanbul'a 21 Safer 1092 (12 Mart 1681)'de gelmişti. (*Silâhdar*, I, 738; Abdî Paşa, *Vekâyinâme*, vr. 145^b; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 65^b/*Râşid*, I, 367). Kara Mustafa Paşa da, Süleyman Ağa'nın Mekke'ye hareketinden iki ay önce 14 Rebiülevvel 1092 (3 Nisan 1681)'de Edirne'den İstanbul'a dönmüş bulunuyordu (*Silâhdar*, I, 738; Abdî Paşa, *Vekâyinâme*, vr. 145^b; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 65^b-66^a/*Râşid*, I, 367).

10 4 Şevvâl 1092 (17 Eylül 1681)'de avlanmak için etrâfa çıkan hükümdar 10 Zilhicce 1092 (21 Aralık 1681)'de İstanbul'a dönüşünden sonra, gösterilen tarihte Edirne'ye hareket etmişti (*Silâhdar*, I, 749-750).

11 2 Muharrem 1093 (11 Ocak 1682)'de Edirne'ye varan IV. Mehmed orada 13 gün kaldıktan sonra yeniden yola çıkarak av süre süre 27 Safer 1093 (6 Mart 1682)'de tekrar İstanbul'a gelmişti (*Silâhdar*, I, 750 ve 751, krs. *İsâzâde*, vr. 108^b).

12 *Silâhdar*, I, 760 ve 761.

13 Sultan, 10 Şevvâl 1093 (12 Ekim 1682)'de İstanbul'dan Edirne'ye hareket ederken, başka gidişlerde ekseriyâ yol kaimmakamı olan Musâhib Mustafa Paşa da bu defa rîkâb-ı humâyundan ayrılarak kaplıca tedâvisi için Bursa'ya gitmişti (*Silâhdar*, I, 761).

tarafından saraya sandalla gelişi unsuru ile birlikte değerlendirerek Ku-ruçeşme'deki meşhur yalısında sayfiyeye çıktığı yaz mevsimi ile Eylül'ü de içine alan devrede, yâni Mayıs-Eylül 1682 (Cumâdelevvel-Şevvâl 1093) arasında, cereyan ettiğine emniyetle hükmedebiliriz. Böylece Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, Sarı Süleyman'ın katli için hükümdâra onyedinci telhîsini verişinin, sadâretinin altıncı senesi sonları ile yedinci ve son senesinin başlaması arasındaki zamana rastladığı da anlaşılmış olur.

Birinin sadârete gelişi, diğerinin sadâret kethudâlığından büyük mî-râhurluğa yükselişi aynı zamana rastlayan Kara Mustafa Paşa ve Süleyman Ağa'nın birbirleriyle münâsebetlerinin başlangıcını bu tarihten öncelerinde aramak gerekiyor. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine Kara Mustafa Paşa 28 Şaban 1087 (5 Kasım 1676)'da vezir-i âzamlığa gelirken, Köprülüzâde'nin dört yıldan beri sadâret kethudâsı olmak sıfatını üzerinde taşıyan Süleyman Ağa da altı gün sonra 5 Ramazan 1087 (11 Kasım 1676)'da IV. Mehmed'in büyük mîrâhuru olmuştu. Hükümdarla yakından ve devamlı temas imkânını sağlayan ve devrinde ucu vezirliğe varan bir yol gibi sayılan bu mevkie getirilişinde, daha çavuşbaşılığından IV. Mehmed'in dikkat ve takdirini çekmiş olması kadar, birlikte Köprülüzâde dâiresinin mensûbu bulunmaları yönünden yeni sadrâzâmın da başlıbaşına bir tesiri bahis konusudur. Köprülü dâiresinin eski ve önde gelen sîmâsı Kara Mustafa Paşa ile, 18 Şaban 1083 (9 Aralık 1672)'den beri Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâret kethudâlığı hizmetini sürdüren Süleyman Ağa'nın aynı çevre içinde yakın münasebet ve temasları olduğunda şüphe yoktur. Kaldı ki, Köprülüzâde'nin hizmetine girmezden az önce henüz çavuşbaşı iken Süleyman Ağa'nın, kubbe altı üçüncü vezirliğini işgâl eden Merzifonlu Mustafa Paşa'nın maiyetinde, Lehliler ile 24 Cumâdelâhîr 1083 (17 Ekim 1672)'de imzalanan sulh müzâkerelerine iştirak ettiğini biliyoruz. Esâsen, Sarı Süleyman'ın Merzifonlu ile münâsebetlerini daha çavuşbaşılıkla divan hizmeti gördüğü devreye götürmemiz gerekmektedir. 3 Rebi-ülâhîr 1080 (31 Ağustos 1669)'da çavuşbaşı nasbolunan Süleyman Ağa'nın bu vazifesi müddetince, Kara Mustafa Paşa üçüncü vezirlikle sık sık divanda bulunmakta, zaman zaman sadâret kaymakamı mevkiine geçmekte idi. Çavuşbaşılığın doğrudan doğruya sadrâzâma ve onun kaymakamına bağlı, dâimâ onunla münâsebeti gerektiren bir vazife olduğunu hatırlamak bu meselede bizi daha da aydınlatır.

Münâsebetleri böylece eskiye gittiği anlaşılan Kara Mustafa Paşa ile Süleyman Ağa arasındaki düşmanlığın hangi sebeblerle ve ne zaman başladığı malûmumuz değildir. Bu münâferet Süleyman Ağa'nın Fâzıl Ah-

med Paşa'nın kethudâlığı devresine âid bir mesele olsa, Merzifonlu sadâret mevkiine geldiğinde, onun o devir için vezirliğe açık bir kapı demek olan büyük mîrâhurluğa yükselmesini engellemesi beklenirdi. Bilâkis, kendisinin sadrâzam oluşu ile Süleyman Ağa'ya büyük mîrâhurluk teveccüh etmiştir. Şu halde, ikisi arasındaki mücâdele Kara Mustafa Paşa'nın sadrâzamlığı, Süleyman Ağa'nın da büyük mîrâhurluğu devresinde başlamış demektir.

Risâlede Musâhib Mustafa Paşa'nın ifâdesine, Süleyman Ağa'nın ayrıca IV. Mehmed'den naklen beyânına göre, Kara Mustafa Paşa bu konuşmadan bir ay öncesine kadarki zaman içinde hükümdar nezdinde Sarı Süleyman Ağa'nın idamı için onaltı ayrı teşebbüste bulunmuştur. Bunu temin maksadile arzettiği onaltı telhisin neticesiz kaldığını gören Kara Mustafa Paşa, bir nifakçının Sarı Süleyman ağzından kendi aleyhinde bir söz nakletmesi üzerine bu defa hemen bizzat hükümdârın huzuruna çıkıp «Sarı Mîrâhur'un» idâmını doğrudan doğruya, şifâhen istemeğe karar verir. Bu noktada, hile ve düzen kurmaktaki şöhretine uygun bir şekilde Sarı Süleyman'ın nasıl bir tertib döndürdüğüne şâhid oluruz. Kara Mustafa Paşa'nın kendisine bir oyun oynamasından çekinen mîrâhur-ı evvel, onun dâiresine «iç ağası» sıfatı ile, orada şahsı etrafında cereyan edecek her sözü kendisine muntazaman iletme vazifesini verdiği, kendi yetiştirmesi sekiz adamını rikâb-ı humâyun ağaları vasıtası ile bir câsus gibi yerleştirmiştir.

Günün birinde onun tarafından söylenmiş diye kulağına eriştirilen bir sözle Kara Mustafa Paşa'nın gazablanarak artık kendisinin icabının görülmesini istemek üzere hükümdârın huzuruna çıkmak için harekete geçtiği, bunlardan biri tarafından kendine haber verilince, Süleyman Ağa, sadrâzamdaki evvel davranıp hükümdâra koşar ve birazdan gözükecek olan paşanın niyetini anlatır. Ancak sultan, hâdisenin inkişâfı sonunda iç yüzü anlaşılacak bir davranışla, katlini sadrâzam bizzat gelerek kendisinden istediği takdirde, onun bu arzûsunu geri çeviremeyeceği cevabında bulunur. Hayâtının elden gitmek üzere olduğunu gören Süleyman Ağa, sadrâzam, pâdisahın huzuruna vardığı zaman kendisi hakkında söyleyeceklerini dinleyebilmek için düşündüğü bir tertibi Silâhdar Ağa (= Şâhin Mustafa Ağa)¹⁴ ya açar : Paşa, rikâb-ı humâyuna geldiği vakit, ken-

¹⁴ Bu konuşmanın geçtiği tarihte silâhdar ağa, Şâhin Mustafa Ağa idi. Sonraları sadrâzamlığa kadar yükselen Bozoklu Mustafa Ağa, vezâretle kapudân-ı deryâ olduğunda Şâhin Mustafa Ağa hassa çukadarlığından 23 Zilhicce 1091 (14 Ocak 1681)'de onun yerine silâhdar ağa nasbedilir (*Silâhdar*, I, 736). İsâzâde bu tarihi, 17 Zilhicce 1091 olarak kaydediyor (*Tarih*, vr. 106^b), O tarihten bu yana Sarı Süleyman

disi enderun ağalarının ortasında gizlenmiş olduğu halde sadrâzâmın konuşmasını takib edecektir. Sadrâzam çok geçmeden sandalla Beşiktaş tarafından gelip, Çinili Köşk'te kendisini kabûl eden hükümdâra ziyâret sebebini anlatmağa başladığında, IV. Mehmed bahsi bambaşka bir noktaya oturarak, emîr-i âhûra nasıl bir yakınlık beslediğine dâir öyle sözler söyler ki, Kara Mustafa Paşa bu konuda artık ağız açma imkânını bulamaz. Mîrâhur Süleyman Ağa'ya bundan böyle dost görünmeğe başlar. İşte, Musâhib Mustafa Paşa ile Sarı İmrahor arasındaki konuşma bu hâdiseden bir onbeş gün geçtiği sıralarda cereyan etmişti.

Kara Mustafa Paşa, Avusturya seferi için Edirne'den Belgrad'a hareket ederken ona ve ileri gelen erkâna IV. Mehmed tarafından hediye edilen atların teslimine (17 Rebi-ülevvel 1094/16 Mart 1683), daha sonra da Belgrad'dan Yanıkkale zabtına derken Viyana'ya yönelecek hareketin arifesinde (16 Cumâdelevvel 1094/13 Mayıs 1683) sancak-ı şerîfin verilmesinin ardısıra Kâbe anahtarının tevdiine Süleyman Ağa'nın me'mur kılınması, Paşa'nın da buna bir samur kürk hediyesile mukabele etmesi, ikisi arasındaki münâsebetlerde zâhirî bir düzelmenin ifâdesi gibi gözükür.

Ancak bu hal sâdece görünüşten ibâret kalmış, daha ziyâde protokol-den gelme bir davranış olmaktan öteye geçememiştir. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana önünde uğradığı büyük mağlûbiyetle durumu adamakıllı sarsılınca Sarı İmrahor, fırsat budur diyerek ona kat'î darbeyi indirmek için, dârüssaâde ağası Yusuf Ağa ile birlikte hemen yeniden sahneye çıkar.

Müverrihin : «Beç inhizâmı haberi Belgrad'a geldikte Sarı Süleyman Ağa Yusuf Ağa'nın odasına varmış: 'Adûmuzun işi bitti, intikam alacak

Ağa'nın mîrâhur-i evvelîği boyunca bu hizmette kalır. 9 Safer 1095 (27 Ocak 1684)'de Süleyman Ağa'nın kubbealtı vezirliğine getirilmesiyle mansıbı silâhdar ağalıktan büyük mîrâhurluğa çevrildi (*Silâhdar*, II, 124. krs. *İsâzâde*, vr. 114^b). Silâhdar ağalıktan mîrâhurluğa geçişi, kendisi için bir zül sayan Şâhin Mustafa kuvvetli bir tepki göstererek yeni vazifesini kabul etmek istememişti. Onun silâhdar ağalıktan alınıp mîrâhur yapılmasının, bu hizmetle ilgili eski bir izzet-i nefis meselesinin hıncını çıkarmak isteyen Sarı Süleyman'ın tertib ve tesiri ile olduğu belirtilir (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 95^b-96^b/Râşid, I, 437-439; Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pesth 1835, Zweyte verbesserte Ausgabe, III, 756-757/*Histoire de l'Empire ottoman*, (trc. J.J. Hellert), Paris 1838, XII, 137-138). IV. Mehmed'in gönlünü almak istediği Şâhin Mustafa Ağa, beş ay sonra 9 Receb 1095'de vezâretle Fâzıl Mustafa Paşa'nın hasları kendine verilerek Boğazhisar muhâfazasına memur edilmişti (*Silâhdar*, II, 129. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 97^b'de bunun tarihi 1095 yılının Cumâdelûlâsı gösterilir/Râşid, I, 441).

günler geldi' deyüp ayağa kalkmışlar, ellerine makramalar alup döne döne oynamışlar»¹⁵ diye bahsettiği Süleyman Ağa'nın bu hareketinde, herhalde kendisinin katli için Kara Mustafa Paşa tarafından girilen, risâlede bahis konusu sonuncusu ile de sayısı onyediye varan akîm kalmış -daha sonra yenilerinin eklenip eklenmediğini bilmediğimiz- teşebbüslerin hissesi az değildi.

Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki bütün mallarına el konulma, servetinin tahrir ve tesbiti vazifesi kendisine havâle olunduğunda Süleyman Ağa'nın Edirne'den İstanbul'a koşup bu işi hırs ve tam bir muvaffakiyetle yerine getirirken, sert ve şedîd sadrâzâmın herbirisi kendisini cellâd önüne çıkarabilecek olan, artık mâzide kalmış o telhis ve teşebbüslerinin birikmiş hınçları ile nasıl dolu olduğu tahmin edilebilir.

Elimizdeki vesika, biribirinin kuyusunu kazmağa çalışmış bu iki tarihî simânın aralarındaki münâsebet ve mücâdeleye dâir aydınlatıcı bir bilgi getirdikten başka, yazıya geçmiş eski bir konuşmanın metni olarak da çok ilgi çekicidir. Bu risâle, biri vezir ve hükümdârın musâhibi, diğeri mirâhur iki saray adamının birbirleri ile konuşmalarını aksettiren, benzeri az bulunur örneklerden birini teşkil etmektedir.

Emsâlleri hemen hemen, siyasî müzâkerelere âid mükâleme cerîdele-ri, eski frenk müelliflerinin türkçeye âid gramer ve temrin kitapları ile, Avrupa dil oğlanları için, bâzen de bizzat dil oğlanları tarafından tanzim edilmiş sayısı mahdud eserlere inhisar eden muhâvereye dayalı metinler sahasına elimizdeki konuşma zabtı orijinal bir vesika ilâve etmiş oluyor. Evliyâ Çelebi'deki bir kısım pasajları bir tarafa bırakırsak, bâzı tarih kitaplarında fragmanter bir çerçeve içinde yer bulabilmiş eski muhâverenin burada, müstakil bir tiyatro eseri sahnesinde olduğu gibi belirli bir başlangıcı ve sonu olan, bir mevzûun başından sonuna kadar geliştirildiği bir bütünlük kazanmış müstesnâ bir ifâdesi karşımızda durmaktadır. Kânî ve benzeri müelliflerin muhâvere tarzında kaleme aldıkları, didaktik mâhiyetteki birtakım eserleri, hacim itibarile bir genişlik ve bütünlük arzetseler de, metnimiz nev'inden gerçek bir konuşmayı tesbit eden örnekler safında mütalaa olunamazlar. Bunlarda hoca, talebe v.s. gibi kimseler ağzından bâzı hazır kalıp ve şekiller içinde tanzim olunmuş konuşmalar bahis konusudur. Yâni bunlarda, belirli bir anda, hâdiselerin tabîi icabı ile konuşanlar değil, herhangi bir mevzu ve maksad için bir başkası tarafından konuşturulanlar vardır. Neşrini yaptığımız risâledeki gibi örneğine kolaylıkla tesadüf edilemeyen metinlerde ise, hayâlî ve anonim şa-

hıslar adına yazanın zihninde tanzim edilmiş bir diyalog yerine, gerçekten mevcut olmuş tarihî şahsiyetlerin, gerçekte vukûbulmuş ve zamanı zamanınca yazıya geçirilmiş konuşmaları ile karşı karşıya olunur.

Yüsrî Hüseyin'in konuşma zabtında muhâverenin tabîî unsurlarının muhâfaza edildiği görülüyor. Musâhib ve vezir-i sâni Mustafa Paşa ile büyük mirâhur Süleyman Ağa, birbirleriyle konuşurlarken iltifat ve teşekkür bâbında ve hükümdârın şahsı hakkında tekellüflü sözlere itibar ediyorlar. Doğrudan doğruya esas mevzûun etrafında seyreden kısma ise günlük dilin husûsiyetleri hâkim bulunmaktadır. Bu husûsiyetler, yer yer saray terbiyesini okşayan lûgatli ifâdelerle mezcolumuş vaziyettedir. Musâhib Mustafa Paşa'nın, sadrâzamın onun hakkındaki bâzı sözlerini Süleyman Ağa'ya açacağı sırada, meclislerinde hizmetli iç ağalarının bunları duymalarını istemediğinden onlara hitâben söylediği : «Varın ağalar, biraz def-i sıklet edin!» sözünün bile zabta geçmesi, lûgatli bâzı sözlerin ağır bastığı yerlerde Yüsrî Hüseyin Efendi'nin konuşulanları edebî bir dille işlemiş, onlar üzerinde tasarruflarda bulunmuş olabileceği şeklinde bir düşünce karşısında, birlikte değerlendirmeyi isteyen, ihmâl olunamaz bir ifşâ ve işâret gibi dırur.

Süleyman Ağa'nın, kendisi hakkında hükümdârın ağzından naklettiği : «Nedir Sarı, bir sözün var mı deyiver?», «Senin gibi sarı köpeğin» gibi samimî sözlerinin de metne geçmiş olduğunu görüyoruz.

Mâzideki insanların konuştukları odalardan âdetâ bir kapı açılmışcasına, onların birbirlerine söylediklerini bize duyuran bu gibi metinler, sonra bir daha işitilmesi imkânsız, daha söylendikleri anda silinmeğe mahkûm sözleri, vakitli vaktinde tesbit ederek, mutlak bir kaybın eşiğinden kurtarıp zamanımıza ulaştırmakla müstesnâ bir tarih hizmeti yerine getirmektedirler.

Sarayın helvahâne ocağından çıraklıkla başlayıp çavuşbaşılık, sadâret kethudâlığı, büyük mirâhurluk, kubbe vezirliği, sadrâzamlık ve serdâr-ı ekremlik makamlarına yükselişten sonra cellâd elinde¹⁶ nihâyetlenen bir hayat yazgısına sâhib olan Süleyman Paşa'nın lâıykile tesbit olunmamış, ancak basit, kısa ve noksan bilgilerden ibâret kalmış haltercemesini¹⁷ yakından gözden geçirmek, onun hüviyetini zafları ve bâzı müsbet taraflarile birlikte tanımamıza yardımcı olacaktır.

16 Süleyman Paşa'nın idâmı, mevkîi dolayısıyla alelâde bir cellâda havâle edil-meyip çavuşbaşı Haseki İbrahim Ağa tarafından infâz olunur (*Silâhdar*, II, 284).

17 Haltercemesi şu eserlerde yer alır : *Silâhdar*, II, 294; Osmanzâde Tâib, *Hadikat'ül-vüzerâ*, s. 141-142; Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikat'ül-cevâmi*, II, 229-230;

II

Kaynaklarda haltercemesine dâir en geriye çıkan bilgiler, Hersek sancağında Prepolye (Prijeplje) kazâsının Hisarcık (Mileševo) kasabasında¹⁸ ve 1038 (1628/29) civârı bir tarihte doğduğu¹⁹ ve İstanbul'a ge-

aynı mll., *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl* (nşr. F. Çetin Derin), İstanbul 1978, s. 42; Mehmed Atâ, *Tarih*, İstanbul [1292], II, 142-144 (Bir iki mütâlea ilâvesi dışında bütünü ile Hadikat'ül-vüzerâ'daki maddenin aynen naklinden ibârettir); Ş. Sâmi, *Kamus'ül-â'lâm*, İstanbul 1311, IV, 2619; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1311, III, 69; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 174 (Sicill-i Osmanî'deki maddenin olduğu gibi tekrâridir); İ.H. Dânişmend, *İzâh-ı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 1. baskı, İstanbul, 1950, 2. baskı 1966, III., 516; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1954, III/2, 425-426; İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 279-280.

Elimizdeki mecmuanın sâhibi de biri bu risâlenin, diğeri Osmanlı sadrâzamlarına dâir cedvelin derkenârında Süleyman Paşa'nın haltercemesini iki ayrı yerde zabtetmiştir. Süleyman Paşa'nın doğum yerinin Hisarcık olduğu hakkında, başka kaynaklarda bulunmayan yeni bir bilgi kazandıran bu iki parçayı sırasile buraya dercediyoruz :

«Bosnavî Hisarcıklı Süleyman Ağa sonra Sarı Mirâhurluk şöhretini bulmuştur. Çavuşbaşı iken tarih-i merkûmunda (1083) vezîr-i âzam Köprülüzâde devletlû hâfız ve Fâzıl Ahmed Paşa hazretleri çavuşbaşılıktan ihrac ve kendüye kethudâ nasbeyledi. Ve ilâ vefâtıhi kethudâlığı hizmetinde oldu. Köprülüzâde Ahmed Paşa hazretleri sene 1087 irtihal eyledikte Kara Mustafa Paşa nâil-i mühr-i sadâdet olduğu günün ertesi kendü kethudâlığından büyük emîr-i âhurluk ile çerağ olan Kara İbrâhim Ağa mirâhurlukdan rütbe-i vezârete isâd ve merkûm Süleyman Ağa mirâhur-ı kebir nasbolundu. Ve nezd-i Sultan Mehmed Han'ı'de itibar olup Sarı Mirâhur şöhretile makbûl ve nedim-i hazret-i gehriyârî oldu. Müşârünleyleh sadrâzam Kara Mustafa Paşa hasm-ı cânı olmağla Yüsrî Hüseyin Efendi'nin zabt u tahrir eylediği hikâyet Kara Mustafa Paşa sadâretî vaktinde vâkı olmuştur» (vr. 45^b).

«Merkûm Süleyman Paşa Bosna eyâletinde Prepol kazasında Hisarcık kasabasında mütevellid ve nedim-i sultanî Dilsiz Tavşan'a hidmet ve baltacı olup sonra Sultan Mehmed Han ibn-i İbrâhim Han'da nedim ve makbûl ve Sarı Emîr-i âhur şöhretini bulup vezâret ve ba.dehu mühr-i sadâret olup zaman-ı sadâretlerinde Budin kalası eyâdi-i klüffâra giriftâr ve Süleyman Paşa maktûl olmuştur» (vr. 57^b).

Mekke su yollarının hasar ve tamiri ile ilgili derkenarın sonunda da kendisinden «Bosnavî Hisarcıklı emîr-i âhûr-ı kebir Sarı Süleyman Ağa» diye bahsedilir (vr. 46^a).

18 Doğum yerinin Prepol olduğu hakkında Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın verdiği bilgi, elimizdeki mecmuanın, oranın Hisarcık kasabasından olduğunu belirten kaydı ile tamamlanmaktadır. Mecmuamızda Bosna defter kethudâsı Mehmed Efendi'nin Süleyman Ağa'nın doğum yerinin Hisarcık olduğuna dâir kaydettiği bilgi başka hal tercemesi kaynaklarında yer almamıştır.

Yabancı kaynaklarda onun hristiyan bir âileden geldiği, hattâ amcasının bir archimandrit olduğu kaydedilmiştir : «Il étoit de Bosnie, et nâquit Chrétien : il fut élevé dès son enfance dans la Religion Mahométane, et apprit les affaires dans la Cour des Kioprili. [...] Aineji avoit un oncle Archimandrite, de Bosnie comme lui, et

lerek IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında (1058/1648 sonrası) yeni saray helvahâne ocağına girdiği ve hükümdârın musâhibi Dilsiz Tavşan İbrâhim Ağa²⁰'nın himâye ve teveccühünü kazandığı etrafında toplanır²¹. Zamanla onun kethudâsı olduktan başka, baltacılar zümresine dâhil oldu-ğu^{21a} ve saray hizmetinden vüzerâ kethudâlığına geçerek, ricâl çevresine kendini tanıtmaya fırsatını bulduğundan bahsedilmektedir. Tavşan Ağa'nın kethudâlığına gelmesinin, onun Bozca ada seferi esnâsında (4-21 Zilka'de 1067/14-31 Ağustos 1657) musâhiblikten azlolanmasından önce, veyâhud 1076 Ramazan sonlarında (Nisan 1666) afv edilip yeniden pâdişahın ne-dîmi oluşundan²² sonraki zamana mı rastladığı hiç belirtilmemişse de, bu-

toujours très attaché à l'Eglise Grecque; lequel fut fort estimé des Czars de Moscovie Jean et Pierre, pour avoir attiré quantité de monde à leur parti en Servie et en Bulgarie» (Demetrius Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, trc. M. de Jonquieres, Paris 1743, III, 477-478). Ayrıca : Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pesth 1835, III, 765/*Histoire de l'Empire ottoman*, (trc. J.J. Hellert), Paris 1838, XII, 159.

19 Vefâtı tarihinde yaşının 60'ı geçmekte olduğu hakkındaki kayda (*Hadikat'ül-vüzerâ*, s. 112) göre 1038'den önce, IV. Murad zamanında doğmuş olacaktır.

20 *Hadikat'ül-vüzerâ* ve başka kaynaklarda sâdece «Tavşan Dilsiz», «Bizeban Tavşan Ağa» adı ile anılan bu şahsın asıl adının İbrâhim olduğu, *Hadikat'ül-vüzerâ*'nın husûsî kütüphânemizdeki nüshası üzerinde işâretli bulunmaktadır.

Çok seneler sonra mirâhurluğa yükseldiğinde câmid ile berâber yaptırdığı çeşme münâsebetile söylediği tarih manzûmesinde Nâbi de Tavşan Ağa'yı, onun sadrazam Köprülüzâde Ahmed Paşa'dan önceki velinîmeti olarak anar :

Eyledi iki velî'ün-nîmetin rûhunu şâd
Birisi Tavşan Ağa makbûl-i sultan-ı cihân
Birisi Sadr-âzam-ı merhûm-ı pâkîze-nihâd

(*Divan*, Bulak 1257, Tarihler kısmı, s. 101).

21 Helvahâneye mensûbiyetin ricâl ile münâsebet kurmağa elverişli bir hizmet olduğunu, saray teşkilâtını iyi bilen bir o devir yabancı müellifinin kaleminden okuruz. Müellif, saraydaki helvacı zümresi için der ki : «Ils sont souvent envoyez chez les grands avec des presens de leur chef, ou des lettres de ceux qu'ils servent, et en reçoivent toujours quelques faveurs» ([Comte de la Magdeleine], *Le Miroir de l'Empire ottoman, ou l'état present de la Cour et de la milice de Grand Seigneur*, Paris 1688, I, 262). [Eserin, 1677'deki ilk neşrinin, Türk yaşayışını yakından tanıyan vukufu bir el tarafından yeniden işlenmiş, çeşitli bilgi hataları düzeltilmiş bu yeni baskısında müellif adına yer verilmemiştir].

21a Onun Dilsiz Tavşan hizmetinden sonra baltacılar zümresine girdiği, mecmuamızda sadrazamlara dâir cedvelin, Bosna defter kethudâsı Mehmed Efendi tarafından konulan derkenârında belirtilmiştir (vr. 57b).

22 Bozcaada seferinden beri Boğaz hisarı'nda mahbus olup daha sonra Mısır'a nefyedilen Tavşan Ağa'nın afvedilip 21 Ramazan 1076'da rikâb-ı humâyuna gelişinde IV. Mehmed tarafından kendisine yeniden musâhiblik verildiğini Abdî Paşa'dan öğreniyoruz (*Vekâyinâme*, Topkapı Sarayı Kütüphânesi, Koğuşlar, nr. 915, vr. 71b). krs. Râşid, I, 117.

nun bu sonuncu devreye âid olacağı bellidir. Sarı Süleyman, Tavşan Ağa'nın kethudâlığını sürdürmekte iken, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, Girit harekâtı başında bulunan Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya sadâret kaymakamlığı sırasında²³ Edirne'de 3 Rebi-ülâhîr 1080 (31 Ağustos 1669)'da çavuşbaşılığa nasbedildi²⁴. İyi yürütülmesi enerjik bir insan isteyen bu vazife kendisine kırk yaşlarında iken tevcih edilmiş olan Süleyman, bununla bütün divân-ı humâyûn teşrifâtının başı ve idârecisi, oradan çıkan hükümlerin icrâcısı, mühim devlet muhâberâtının göndericisi ve ulaştırıcı âmiri, şeyhülislâm ve vüzerâ tâyinlerinin teşrifatçısı, yabancı elçilerin sadrâzam ve hükümdârla temaslarını düzenleyen protokol şefi, hâricîten pâyitahta gelenleri kontrol ve İstanbul'dan dışarı çıkarma, «mâlikâne» denilen arâzi gelirleri ile ilgili muameleler üzerinde teftiş salâhiyetine sâhib, vezir-i âzam katında görülecek adlî işlerin tanzimcisi, ve nihâyet sadrâzâmın icrâî işlerinde onun vekili durumunda olan bir makama gelmiş oluyordu. Çavuşbaşı sıfatıyla bu hizmetlerin ifâsı sırasında, Fransız elçisi Marquis de Nointel'in İstanbul'da karşılanması (11 Kasım 1670) ve Edirne'de sadrâzam Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın huzûruna kabûlü²⁵ (15 Ocak 1671), Boğdan voyvodası Duka'nın kendisi marifetile hapsolunması²⁶ (20 Rebi-ülâhîr 1083/15 Ağustos 1672) gibi sahnelerde sîmâsını farkettiğimiz Süleyman Ağa, Lehistan ile 24 Cumâdelâhîr 1083/17 Ekim 1672'de imzâlanan Bucas muahedesinin müzâkereleri sırasında vezir-i sâlis kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın maiyetinde hazır bulundu²⁷. Andlaşmanın gerçekleşmesi münâsebetile kendisine ihsan olunan

23 Kırş. *Silâhdar*, I, 552 ve 553.

24 Abdî Paşa, *Vekâyinâme*, vr. 101b-102a; *Silâhdar*, I, 553.

25 D'Arvieux, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, Paris 1735, III, 258 ve 261-263. Fransız elçiliği sekreteri Pétis de la Croix da bu kabûller münâsebetile onu -ismini doğrudan doğruya belirtmeden- zikreliyor: *Mémoires du Sieur de la Croix*, Paris 1684, s. 31, 33 (İstanbul'da), 40, 48, 49, 56, 59, 62, 66, 80 (Edirne'de). P. de la Croix, daha sonra görüleceği üzere 1675 yılında Edirne'de kendisile tanışıp dostluk kurar.

26 *Silâhdar*, I, 586. Bu mesele ve Duca hakkında bk. Demetrius Cantemir, *Histoire de l'Empire ottoman*, (trc. M. de Jonquieres), Paris 1743, III, 137, 173-174, 483; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha 1911, IV, 144.

27 *Silâhdar*, I, 615. Bu muâhedenin tarihi muhtelif yerlerde farklı şekilde geçmektedir. Abdî Paşa (*Vekâyinâme*, 120b) ve *Silâhdar*'da 24 Cumâdelâhîr 1083 (= 17 Ekim 1672) Pazar olmasına mukabil, Hammer 18 Eylül 1672 (25 Cumâdelevvel 1083) diye kaydeder. Bucas'ın bundan onsekiz gün sonra, 12 Cumâdelâhîr 1083 = 5 Ekim 1672'de fetholunduğu gözönünde bulundurulursa, bu tarihin yanlışlığı kendiliğinden ortaya çıkar. Hammer 18 Ekim 1672'yi, yâni 25 Cumâdelâhîr 1083'ü ise Leh kralına hükümdarca aman verilmiş olduğunun ordugâhda ilânı tarihi sûretinde gösterir (*Geschichte*, III, 663-664/*Histoire*, XI, 388-389; buna mukabil muâhede ve çeşitli anlaşmalara aid kronolojik cedvelde esas 18 Ekim 1672 tarihini kabûllenir (*Histoire*,

hil'atle padişah tarafından taltif edilen erkân arasında o da yer alıyordu²⁸ (27 Cumâdelâhir 1083/20 Ekim 1672). Hizmet ve meziyetleri takdir edilen Süleyman Ağa'ya, hükümdârın Leh seferinden Edirne'ye dönüşünden (18 Şa'ban 1083/9 Aralık 1672) üçbuçuk ay kadar sonra Zilka'de sonlarında, yâni 1673 Mart'ının başlarında vezir-i âzam kethudâlığı tevcih olundu²⁹. Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu, onu kendisine sadâret kethudâsı seçmişti. Çavuşbaşı oluşundan üç sene bile geçmeden Köprülüâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâret kethudâlığına yükselen Süleyman Ağa, Paşa'

XVII, 125) Zinkeisen (*Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1857, V, 72) ve Jorga da (*Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha 1911, IV, 145), muâhedenin tarihini 18 Eylül 1672 olarak zikrederler. Noradounghian'ın eserine (*Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, Paris 1897, I, 52 ve 399), 18 Ekim 1672 tarihile geçmiştir. Başka garb müelliflerince de muâhedenin tarihi 18 Ekim 1672 alınıyor (Th. Gasztowt, *La Pologne et l'Islam*, Paris 1907, s. 40). İ.H. Dânisimend, doğru tarih olarak 25 Cumâdelâhir 1083-18 Ekim 1672 Salı'yı kabul eder (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 441-442). İ.H. Uzunçarşılı, Silâhdar'daki gibi 24 Cumâdelâhir 1083 (= 17 Ekim 1672) sûretinde yazıyor (*Osmanlı Tarihi*, III/1, 435). Râşid'in matbûlarında ise (*Tarih*, İstanbul 1153, I, 72^b ve 1282, I, 284) 20 Cumâdelâhir 1083 (= 13 Ekim 1672) tarihi verilir ki, hakikatte bu, Leh elçisinin sulh müzâkerelerine başlamak üzere Osmanlı tarafına geldiği günün tarihidir (Abdi Paşa, *Vekâyiinâme*, 120^a). Nitekim, elçinin o gün geldiği Râşid'de ayrıca kayıtlıdır (*gösterilen yer*). 20 Cumâdelâhir'de başlayan müzâkereler dört gün sürmüştür. Dört kişilik Leh murahhas heyetinin sulh müzâkereleri ve sulh anlaşması için bk. : Nâbi, *Tarih-i Kamanice*, İstanbul 1281, s. 73-75; *Le miroir de l'Empire ottoman*, Paris 1688, II, 226-228; Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Amsterdam 1697, IV, 197. Bütün bu kayıtlardan sonra belirtelim ki, Du Mont'un *Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil de traités d'alliance, de paix, de trêve et autres contrats qui ont été faits en Europe*, Amsterdam-La Haye, 1730, VII, 212 ve *Treaties, etc. between Turkey and Foreign Powers*, London 1855, s. 382 gibi muâhede mecmua ve külliyâtları bir tarafa, muâhedenin tarihi daha devrinde yapılmış neşirlerde 18 Ekim 1672 olarak verilir: *Puncta der Tractaten : Welche zwischen Ihr. Königl. Mayest. in Pohlen, und dem Türkischen Kayser beschlossen worden, den 18. October, 1672.* (in: *Poetische Vorstellung alles Städte und Festungen in denen 17 Niederländischen Provintien, dabey angefüget: Alles was merckwürdiges im 1672 Jahr vorgegangen, etc., 1673.*

28 *Silâhdar*, I, 619; Abdi Paşa, *Vekâyiinâme*, vr. 122^a; Râşid, *Tarih*, I, 288.

29 Abdi Paşa, *Vekâyiinâme*, 124^a; *İsâzâde*, vr. 71^a; Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, Süleymaniye Kütüphânesi, Hamidiye nr. 946, vr. 18^b/Râşid, *Tarih*, I, 292; *Silâhdar*, I, 624. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın zamanını belirtmediği bu nasb tarihini Abdi Paşa, 20 Zilka'de 1083 Cuma (*Vekâyiinâme*, vr. 124^a), Defterdar Mehmed Paşa 22 Zilka'de 1083 (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 17^b-18^a) olarak kaydediyor. Râşid, 1083 Ramazan'ı vukûatından sonra, Zilka'de'deki mansıb değişikliklerine âid bendden önce müstakıl bir bend hâlinde yer verdiği bu tayin münâsebetile şöyle der: «Hâlen çavuşbaşı olan Süleyman Ağa'nın evza. u etvârı pesendide-i tab.-ı âsâf-ı âli-mikdar olup kendü kethudâlıkları hizmetine istihdam ve dâş-ı liyâkatine ilbas-ı hilat-ı tevkir ü ihtiram eylediler», *Tarih*, I, 292.

nın ölümüne (26 Şaban 1087/3 Kasım 1676) kadar dört sene müddetle bu vazifede kaldı. 1675 yılı Şubat'ında, Fransa Kralı XIV. Louis'nin kapitülasyonların yenilenmesine dâir bir mektubunu Fransız elçisi Marquis de Nointel nâmına vezir-i âzam Köprülüzâde Ahmed Paşa'ya takdim etmek üzere Edirne'ye gelen ve paşa tarafından kabûlünü temin için kendisile temâsa geçen sefâret sekreteri, tanınmış orientalist Pétis de la Croix, samimî bir görüşme yaptığı Sarı Süleyman'dan takdirle bahseder ve onun, meziyetleriyle örülü bir portresini çizer : «Ce Kehaïa s'appelle Suleïman. Il est Êsclavon d'origine, fort honneste homme, de bonne foy, de beaucoup d'esprit, d'une conversation tres agreable, d'une humeur douce et d'une phisionomie fort heureuse»³⁰. Edirne'de beş ayı bulan ikâmeti esnâsında aralarındaki münâsebeti ilerleten P. de la Croix, onunla samimî sohbetlerde bulunduğunu, Türk-Fransız münâsebetleri ve Fransız kralı hakkında uzun uzadıya konuştuklarını da anlatıyor³¹. Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın, dâimâ kaydedildiği üzere istidad ve kabiliyetlerin inkişaf ve yetişmesinde bir nevi mekteb hizmeti görmekle tanınmış olan dâiresinde tecrübe kazanan ve meziyetlerini daha da gösteren³² Sarı Süleyman, -Köprülü Mehmed Paşa'nın dâmâdı, ve Köprülüzâde Ahmed Paşa ile birlikte yetişip, onun yakın bir arkadaşı olmuş- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, dostunun ölümü üzerine sadârete geçtiğinde (29 Şaban 1087/6 Kasım 1676), Kubbealtı vezirliğine tayin edilen -daha sonra bunun da hemen ardından sadrazam olduğunu göreceğimiz- Kara İbrahim Ağa'nın yerine 5 Ramazan 1087 (11 Kasım 1676)de büyük mîrâhurluğa getirildi³³. Kara Mustafa Paşa'ya serdâr-ı ekrem sıfatile hükümdârın hediyelerini bizzat teslimine memur edilmesi³⁴ gibi vesilelerle zaman zaman kendisinden bahsedilen Süleyman Ağa, 23 Zilhicce 1091 (14 Ocak 1681)'de selden etrafı kum ve toprakla dolan Kâbe'nin tanzim ve Mekke'nin bozulan su yollarının tamirine³⁵ me-

30. *Mémoires du Sieur de la Croix*, Paris 1684, II, 29.

31. *Mémoires du Sieur de la Croix*, II, 169-173.

32. Atâ, *Tarih*, II, 143.

33. *Silâhdar*, I, 653; Abdî, *Vekâyinâme*, vr. 136b, *İsâzâde*, vr. 97a; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 41b, *Râşid*, I, 334.

34. *Silâhdar*, I, 725 (I Şevvâl 1089).

35. *İsâzâde*, vr. 106b, *İsâzâde'nin* bu hususta kaydettiği bilgi, Defterdar Mehmed Paşa tarafından olduğu gibi iktibas olunmuş (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 65a), oradan da birkaç ifade farkı ile *Râşid*'e geçmiştir (*Tarih*, I, 365-366). Negrettiğimiz metne mecmua sâhibinin bu hâdiseye dâir koyduğu derkenârın aynen *Râşid*'den alınmış olduğunu tesbit ediyoruz. Bahis konusu notun Süleyman Ağa ile ilgili şu son kısmı zikri geçen kaynaklarda olmayıp, mecmua sâhibi tarafından ilâve olunmuştur : «Gereği gibi tat-hir ve tenkih etmek için mâl-i firâvân ile bâ-hatt-ı humâyûn merkûm Bosnavî Hisarcıklı emir-i âhûr-ı kebîr Sarı Süleyman Ağa ta'yin ü me'mûr ve itmâm-ı hidmetten

mür kılınarak 16 Cumâdelevvel 1092 (3 Haziran 1681)'de İstanbul'dan gemi ile Mısır'a hareket etti³⁶. Bundan önce, iki adamının zahîre mübâyaa-sında yolsuzluklarından dolayı Okmeydanı'nda idam olunduklarını oku-ruz³⁷ (19 Rebi-ülevvel 1092).

sürür ile avdet eyledi» (vr. 46^a).

Bu ta'mir işi, Hârûnürreşid'in karısı Seyyide Zübeyde'nin Mekke'ye sekiz saatlik mesâfede Vâdi-i Nu'mân'daki dağlar eteklerinde biriken suları Arafat eteğine kadar su yolları ile getirtip burada kendisine izâfeten «Aynu Zübeyde» adını alan büyük ha-vuz ve gözlerde toplanmasını temin ettiği, sonraki asırlarda zaman zaman gördüğü tamirlere rağmen çok harap ve ihtiyaca cevap veremez bir vaziyete düşmüş olan ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın büyük alâka ve yardımı sâyesinde 931 (1525) itibâren imar ve daha da genişletilmesi çalışmalarına başlanılmış su tesisleri ile ilgilidir. Esaslı bir sûrette ihyâ edilmiş olmakla berâber aradan bir otuz sene kadar bir zaman geçtiği sıralarda, seller dolayısıyla yine harâba yüz tutmuş iken muazzam bir para sarf ile eskisinden çok daha mamur bir hâle konulan ve Kânûnî'nin kızı Mihrimah Sultan tara-fından begyüzbin altın harcanmak sûretile II. Selim zamanında Mekke'ye ulaştırılma-sı işi tamamlanan bu su te'sisinin kısmen bir tarihçesi ve Süleyman Ağa devrindeki durumu ile bir tasviri, ondan 10 sene kadar önce burayı Hac için Zilhicce 1082 (Nisan 1672)'de ziyaret eden Evliya Çelebi tarafından verilir (*Seyahatnâme*, İstanbul 1935, IX, 696-697 ve 773-774). Kânûnî devrinde islâh ve imârına geçilişi ile II. Selim zama-nında nihai safhaya ulaşışı üzerinde başka başka tarihler ileri sürülen (bk. Eyub Sab-ri, *Mir'at'ül-haremeyn*, İstanbul 1302, II, 731-747) bu büyük su te'sisi ile ilgili bu ça-lışmalar hakkında ayrıca bk. : Selânikî, *Tarih*, İstanbul 1281 s. 120; Peçevi, *Tarih*, İs-tanbul 1281, I, 426-427; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 515-516; Nevzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyk*, İstanbul 1268, s. 224; Muhammed'ül-Emin'ül-Mekki, *Hulefâ-yı Azzam-ı Osmanîye Hazerâtının Haremeyn-i Şerîfeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkâ-rê-i Humâyunları*, Dersaadet 1318, s. 26.

Büyük Mirâhur'un yürütmekle vazifelendirildiği 1092 tamiri hakkında müverrih-lerdeki kayıtlara nisbetle daha teferruatlıca olarak şu bilgi verilir : «Aynu Zübeyde ta'mirâtı/1093 şenesinde cennet-mekân Sultan Mehmed Han-ı râbî hazretleri câ-nib-i humâyunlarından irsâl buyurulan Süleyman Ağa vesâtetile de mecrâ-yı Arafât ta'mir ve elhâletî hâzihi Arafât'ta mevcut bulunan cesim su havuzlarını müceddeden inşâ ve hayat-ı hacc-ı müslimîni temin buyurmuşlardır» (Muhammed'ül-Emin'ül-Mek-ki, *aynı eser*, s. 36. Eyub Sabri'nin eserinde IV. Mehmed zamanındaki bu tamirata te-mas olunmayıp daha sonrakilere yer verilmiştir. 1091'deki sel hâdisesi ve Sarı Süley-man Ağa'nın nezâret ettiği tamirat için ayrıca bk. : Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 511; D'Ohsson, *Tableau général de l'Empire ottoman*, Paris 1790, II, 68; Hammer, *Ges-chichte*, III, 716-717/*Histoire*, XII, 52-53.

36 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 66^b/Râşid, *Tarih*, I, 369. Krs. *İsâzâde*, vr. 108^a. Bu ta-rih, *İsâzâde*'de gün belirtilmeden sâdece Cumâdelevvel, Râşid'de ise 15 Cumâdelâhir olarak gösterilmiştir. *İsâzâde*'de bununla ilgili kaydı takibeden «Fi 16 yevm'il-hâmis min Cumâdelâhire sene 92» tarihi, ona âid olmayıp, Debbagzâde Mehmed Efendi'nin Anadolu kazaskerliğinden azli tarihidir. Hammer, Süleyman Ağa'nın yanında birçok mimarla birlikte İstanbul'dan hareket ettiğini belirtiyor (*Geschichte*, III, 717/*Histoire*, XII, 53).

37 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 66^b /Râşid, *Tarih*, I, 368. Krs. *Silahdar*, I, 739.

Mekke'de gereken iş ve çalışmaları tamamlayıp İstanbul'a dönüşünde büyük mîrâhurluk yine uhdesinde bulunmakta idi. 10 Şevvâl 1093 (12 Ekim 1682)'de, hükümdârın kışı geçirmek üzere İstanbul'dan Edirne'ye gidişi sırasında, buna ayrıca, Hızır Ağa yerine, Haseki sultan kethudâlığı da ilâve olundu³⁸. Baharda Avusturya'ya karşı açılacak sefer için ordu 17 Rebi-ülevvel 1094 (16 Mart 1683)'de Edirne'den Belgrad'a harekete hazırlanırken, pâdişah tarafından sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Kara Mustafa Paşa ile askerî ümerâyâ hediye edilen atların onun vâsitasile iletilmesini görüyoruz³⁹. Hükümdar ordu ile birlikte Belgrad'a vardığında Haseki sultan'ın çadırdan şehirdeki saraya yerleşmesi esnâsında (9 Cumâdelevvel 1094/6 Mayıs 1683) Süleyman Ağa onun kethudâsı olarak yürüyüş alayı başında çehresile yine belirir⁴⁰. Başlangıçta Avusturya seferinin ilk menzili diye kararlaştırılan Raab kalesi (Yanikkale) zabtına hareketinden önce Belgrad'da kendisine 16 Cumâdelevvel 1094 (13 Mayıs 1683) tarihinde büyük bir merâsimle sancak-ı şerif teslim olunan sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Kara Mustafa Paşa'ya aynı gün Kâbe anahtarının tevdiine de Süleyman Ağa memur edilmisti. Buna mukabele olarak Paşa tarafından bir samur kürkle taltif olunur⁴¹.

Selefi Fâzıl Ahmed Paşa'nın aksine sert ve garazkâr davranışları, müsamaha tanımaz mizâcı kendisine saray erkânı arasında bir çok hasım ve aleyhdar kazandıran⁴² Merzifonlu'nun, Dârüssaâde ağası Yusuf Ağa ile büyük mîrâhur Sarı Süleyman Ağa başdüşmanı idiler. Bunlar, Kara Mustafa Paşa'nın 20 Ramazan 1094 (12 Eylül 1683)'de Viyana önünde uğradığı büyük mağlûbiyetin haberi 29 Ramazan'da Belgrad'a geldiğinde⁴³, bekledikleri fırsat ânının çatıldığını görerek mahvı için harekete geçtiler. Onun da ardı sıra Ciğerdelen savaşının (17 Şevvâl 1094/9 Ekim 1683) makûs neticesi ve Estergon'un kaybı ile (11 Zilkade 1094/1 Kasım 1683) durumu bütün bütüne müşkülleşen Paşa aleyhindeki faaliyetlerine hız verdiler. Süleyman Ağa'nın başından beri Viyana üzerine sefere muhâlif olduğunu kaydeden Hammer, Kara Mustafa Paşa'nın mahvına çalışanlar arasında, Viyana Seferi dönüşünde katlettirdiği Budin vâlisi İbrahim Paşa'nın karısı sıfatile pâdişahın kız kardeşini de zikretmektedir⁴⁴. Paşa'nın

38 *Silâhdar*, I, 761.

39 *Vekâyî-nâme*, Topkapı Sarayı-Revan kütüphanesi, nr. 1310, vr. 16^a (*Silâhdar* tarihinin Viyana seferini içine alan kısmının ilk versiyonu); *Silâhdar*, II, 3.

40 *Silâhdar*, II, 10.

41 *Silâhdar*, II, 14.

42 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 469, III/2, 422.

43 *Silâhdar*, II, 117.

44 Hammer, *Geschichte*, III, 755/*Histoire*, XII, 134. IV. Mehmed'in Hammer'de

yetiştirilmesi olan sadâret kaymakamı Kara İbrâhim Paşa'yı velinimeti yerine sadârete geçme sevdâsına düşürüp elbirliği ile onun aleyhinde tertiplere girişen bu saray takımı, pâdişah'ın Belgrad'dan Edirne'ye dönüşünden (9 Zilhicce 1094)⁴⁵ sonraki günlerde bu yoldaki gayretlerini daha da artırdılar. Saltanat dâvâsı peşinde olduğuna dâir gösterdikleri düzme vesikalara inanmak istemeyen IV. Mehmed'i, kışı geçirmek için 28 Zilka'de'de (18 Kasım) vardığı⁴⁶ Belgrad'dan Paşa'nın hükümdâra gönderdiği muazzam bir servet tutarı ağır hediyelerle 24 Zilhicce 1094 günü telhiscisinin gelişi üzerine afva mazhar olması hâlinde tertiplerinin ortaya çıkacağı ve onun bunu kendi yanlarına bırakmayacağı endişesile büyük telâşa kapılarak son hamlede iknâ ve igfâl edip 25 Zilhicce (15 Aralık 1683) gecesi, katli için ferman almağa muvaffak oldular⁴⁷. 26 Zilhicce'de (16 Aralık) Kara İbrahim Paşa, efendisinin yerine sadârete tayin edildi ve büyük mirâhur Sarı Süleyman Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın mal ve servetine el koymak için Edirne'den acele İstanbul'a gönderildi⁴⁸. İfâde edildiğine göre kendisine, bu hizmetine karşılık vezâretle rikâb-ı humâyûn kaymakamlığı va-dedilmişti⁴⁹. Paşa'nın servet ve emlakini tesbit ve müsâdere etmekteki gayret ve başarısına mükâfaten İstanbul'dan Edirne'ye dönüşünün ertesi günü 9 Safer 1095 (27 Ocak 1684), kubbealtı üçüncü vezirliği ile⁵⁰ rikâb kaymakamlığına nasb olundu⁵¹. Bu çarpıcı ve ha-

ismi açıklanmamış olan bu kız kardeşi ve İbrâhim Paşa'nın karısı, Beyhan Sultan'dır (d. 1055/1645-ölm. 1112/1700). Daha sonra, ilerde sadrâzam olacak Bıyıklı Mustafa Paşa ile evlendirildi (1100/1689). bk. A.D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956, Levha XXXVII; *Sicill-i Osmani*, I, 26; IV, 410.

45 *Silâhdar*, II, 119. Hükümdârın Edirne'ye dönüş tarihi Zübde-i Vekâyiât, vr. 94'da «evâil-i Zilhicce», İsâzâde'de (*Tarih*, 112^a) 13 Zilhicce 1094 olarak kaydedilir.

46 *Silâhdar*, II, 113, İsâzâde'de 29 Zilka'de 1094'dedir (*Tarih*, 112^a).

47 *Silâhdar*, II, 119-121.

48 *Silâhdar*, II, 121.

49 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 94^a/*Râşid*, I, 429, *İsâzâde*, vr. 112^a. Devrinin yabancı bir tarih müellifi ise, hükümdârın Süleyman Ağa'ya doğrudan doğruya Vezîr-i âzamlık teklif ettiğini, onun başına bir gün felâket getirebilecek bu makam yerine, bulunduğu mevkide kalmağı tercih ettiğini, bunun üzerine sadârete Kara İbrâhim'in getirilmiş olduğunu kaydeder. (Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Nouvelle édition, Amsterdam 1697, IV, 294). Süleyman Ağa'dan «Silâhdar» diye bahseden müellifin bu kaydını, onun şahsiyetinin batılı müelliflerce nasıl ele alınmış olduğunu göstermek bakımından burada zikrediyoruz.

50 *Silâhdar*, II, 124. *İsâzâde*, vr. 114^b. krg. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 95^b/*Râşid*, I, 437. Vezîr-i âzâm oluşuna kadar onu eserinde dâima üçüncü vezir diye zikreden Silâhdar, ayrıca tahsis ettiği kısa haltercemesinde ise kubbe altına ikinci vezir olduğunu söyler (II, 294). Mehmed Süreyyâ'dan (*Sicill-i Osmani*, III, 69) bu yana bir kısım müellifler onun daha başından «vezîr-i sâni» pâyesini aldığını zannetmişlerdir. (msl.

yatına büyük değişiklik getiren yükselişi müverrih şöyle ifâde eder : «Büyük mîrâhura vezâret pâyesi verilip pâdisahın önünce paşa takımı ile giderdi»⁵².

Sadâret kaymakamlığında ilk icrâatı olarak, mîrâhur iken kendisini bu vazîfeden dolayı tezyif etmiş olan Silâhdar Şâhin Mustafa Ağa'yı, kendi yerine mîrâhur tayin ettirmek sûretile bu muamelenin acısını çıkarışı zikrolunur⁵³. Düne kadar ağa, şimdi paşa Sarı Süleyman, sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kendisinin idamını istemek için harekete geçtiği sırada, ondan dilediği yardımı esirgememiş silâhdar ağa olduğunu meydana koyduğumuz Şâhin Mustafa Ağa'ya vefâsız bir davranışta bulunmuş oluyordu. Fındıklı Mehmed Ağa'nın kaydına göre, Şâhin Mustafa Ağa'nın silâhdarlıktan alınıp mîrâhur-ı evvelliğe verilmesi ile Süleyman Ağa'nın vezirliğe nasbı aynı günde, yâni 9 Safer 1095'tedir⁵⁴. Buna göre, Sarı Süleyman'ın daha vezirliğe geldiği gün Şâhin Mustafa Ağa'nın mansıbının değişmesini sağladığına hükmetmek gerekir. 16 Safer

İ.H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 516; -buna mukabil, s. 461'de üçüncü vezir olduğundan bahsedilir; İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 279).

51 Vezirlik ve sadâret kaymakamlığı için, İ.H. Uzunçarşılıoğlu'nun Rebi'ülâhîr 1095/1684 Mart tarihini göstermesinde (*Osmanlı Tarihi*, III/2, 425) bir zuhûl vardır. Gerçekte bu, Süleyman Paşa'nın Özi serdarlığına tayin tarihidir.

«Vüzerâ-yı ızâmımdan vezir Süleyman Paşa'ya hüküm ki,

Sen vüzerâ-yı ızâmımın umûr-dide ve kârgüzârı olup, re'y-i berin ve fikr-i isâbet-karînine her vechile itimâd-ı humâyûn olmağla Özi serhaddine me'mûr olan vüzerâ-yı ızâm eyâlet-i mezbûrenin alay beyleriyle zuemâ ve erbâb-ı tımâr ve dergâh-ı muallâm yenîçeri ve sipah ve silâhdar serdengeçdileri ve kapum kulları vesâir tavâif-i asker ve Eflâk ve Bogdan voyvodaları ve askerlerine hatt-ı humâyûn-ı sadâdet-makrûnumla serasker nasb u ta'yin ve seninle me'mûr olan alaybeyi ve zuemâ ve erbâb-ı tımârın umûr-ı tevcihâtı sana sipâriş olunmağla imdi te'hîr ve tevakkuf etmeyüb mükemmel ve müretteb kapun ve yarar ve güzide ve müstevfî ve müsellâh olanlarınla kalkub mahall-i me'mûra varub def-i mazarrat etmen vesâir dîn ü devlet ve arz u nâmus-ı saltanatıma lâayık ve muvâfık hidemât-ı aliyeme bezl-i kudret ve sarf-ı miknet eylemen bâbında yazılmıştır. Evvâl-i Rebi'ülâhîr sene 95» (Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. 180, s. 28).

52 Şem.dânîzâde Süleyman, *Mürşit-tevârih*, Bâyezîd Devlet Kütüphanesi, nr. 5144, vr. 278a. Onun için, «Üç tuğa nâil oldu, sadâret kaymakamlığını elde etti» diyerek Hammer de bu yükselişin çarpıcı müşahhas yönünü işaret etmek ister (*Geschichte*, III, 756/*Histoire*, XII, 137).

53 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 96a-96b/*Râşid*, I, 437-439. Aynı kaynaklardan hareket ederek Hammer de bu vak'a üzerinde durur : *Geschichte*, III, 756-757/*Histoire*, XII, 137-138.

54 *Silâhdar*, II, 124.

1095'de vefat eden kapıcılar kethudâsı Gazzaz zâde Ahmed Ağa'nın yerine, mîrâhur iken şatırı, yeni mansıbında da kethudâsı olan Boşnak Receb Ağa'nın tayini⁵⁵ de Süleyman Paşa'nın kaymakamlığındaki ilk icraâtı arasında yer alır.

İktidarın Kara Mustafa Paşa'ya muhâlif takımın eline geçmesi ile mansıb sâhibleri arasında geniş bir değişikliğe girilmiş, bir çok vâlî yerinden oynatılmıştı⁵⁶. Müverrihin : «... Viyanâ inhizâmından sonra Köprülü hânedânına bir bugz u adâvet meydana çıktı ve Kara İbrahim Paşa ve Sarı Süleyman Paşa gibi o hânedanın perverde-i nimetleri olan alçaklar bile aleyhlerine kıyam edip Köprülüoğlu Fâzıl Mustafa Paşa⁵⁷ ve Amucazâde Hüseyin Paşa vesâir Köprülü müteallikatı kurb-ı devletten tebîd ve idâre-i mehâm-ı umûr kâimmakam Receb Paşa ve emsâli misillü bîşuurların eline teslim olundu ve der-akeb netîce-i vahîmesi zâhir oldu»⁵⁸ ifâdesi bu devrin hüviyetini bir yönü ile çizer. Merkezde rakipsiz kalmak isteyen Kara İbrâhim Paşa hükümdârın etrafındaki mühim ve gözde şahsiyetleri vazife ve memuriyetlerle muhtelif yerlere uzaklaştırmakta idi. Hükümdârın dâmâdı ve musâhibi, onsekiz yıldan beri Kubbealtı veziri olan Mustafa Paşa bile, müstakbel bir sadrâzamlık için en önde bir namzed gibi görüldüğünden, bu âkıbetten kurtulamamıştı⁵⁹. Yeni sadrâzam kendisine rakib olabilecek kimseleri harcamak için serhadlere gönderirken, sıra Süleyman Paşa'ya da gelmekte gecikmez.

Kubbealtına vezir olmasından henüz iki ay kadar bir zaman geçmişken, Özi havâlisinde akın ve yağmada bulunan Lehliler'in Kamanîçe ve Bogdan'a taarruz için hazırlık yaptığı haberinin alınması üzerine vezir-i âzâmın konağında toplanan bir meclisin, beş ay önce (16 Zilka'de 1094/6 Kasım 1683)'de⁶⁰ buraya gönderilip üstüste muvaffakiyetsizliklere uğrayan Köprülüâde Fâzıl Ahmed Paşa yerine müstakîl, muktedir bir serdar

55 *Silâhdar*, II, 125. Krş. *İsâzâde*, vr. 114b; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 96b/*Râşid*, I, 439. Hammer, *Geschichte*, III, 757/*Histoire*, XII, 139.

56 Bunlardan başlıcalarının isimleri Hammer'de işâret edilmiştir : *Geschichte*, III, 756-758/*Histoire*, XII, 137, 140-142.

57 Fâzıl Mustafa Paşa, 9 Receb 1095'de üçüncü vezirlikten tekâüde ayrılır (*Silâhdar*, II, 129. krş. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 97b/*Râşid*, I, 441). Hammer, *Geschichte*, III, 757/*Histoire*, XII, 140. krş. Mustafa Nûri Paşa, *Netâyic'ül-vukûât*, II, 86.

58 Mustafa Nûri Paşa, *Netâyic'ül-vukûât*, 2. baskı, İstanbul 1327, II, 88.

59 Musâhib Mustafa Paşa, Kara İbrâhim Paşa'nın sadârete gelişinin daha dördüncü gününde (1 Muharrem 1095) kapdan-ı deryâlığa ta.yin edilmekle divan ve hükümdârın çevresi dışında bırakılmış oluyordu (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 97b/*Râşid*, I, 441. krş. *Silâhdar*, II, 122, Hammer, *Geschichte*, III, 757/*Histoire*, XII, 139-140).

60 *Silâhdar*, II, 119.

seçilmesi tavsiyesi ve re'yi ile Süleyman Paşa, Özi serdarlığı ile Leh cephesine tayin olunarak 14 Rebi-ülâhîr 1095 (31 Mart 1684)'de Babadağı'na hareket etti⁶¹. Süleyman Paşa'nın burada ilk işlerinden biri, Eflâk ve Bogdan beylerinin durumunu ele almak oldu. Başlangıçta her ikisini de değiştirmek istemekle berâber, Serban Cantacuzen'e dokunmayarak, Bogdan beyi Demetrius yerine, tarihçi Demetrius Cantemir'in babası Constantin Cantemir'in Bogdan beyliğine nasb edilmesini sağladı⁶². Kendisinden memnun kalınmayan Gâzi Giray'ın alınıp yeniden hanlığa getirilmesi istenen Selim Giray hakkında Kırım halkının mürâaatlarını Özi muhafızı sıfatı ile merkeze iletmesini müteâkib⁶³ menfâsı Rodos'tan 21 Receb 1095 (4 Temmuz 1684)'de Edirne'ye getirilen ve Süleyman Paşa'nın yanında sefere me'mur edilen Selim Giray⁶⁴ Kırım'a giderken İshakçı'da kendisiyle görüştü⁶⁵. Büyük bir Leh ordusunun Özi hudûduna geldiğini gören Süleyman Paşa⁶⁶, yolladığı mektupta imdad ve takviye gönderilmesini istiyor-

61 *Silâhdar*, II, 127. krş. *İsâzâde*, vr. 115^a; *Zübde-i Vekâyiât*, 97^a/*Râşid*, I, 441.

62 Demetrius Cantemir, *Histoire de l'Empire Othoman*, III, 296-297, 483. Cantemir, Serban'ın büyük bir para karşılığında, kendisini değiştirmek isteyen Süleyman Paşa'yı yumuşattığını ve onun şüpheli hareketlerine Süleyman Paşa'nın göz yumduğunu söylüyor. Süleyman Paşa'nın Bogdan'daki icraâtı ile ilgili olarak başka bir eski batılı müellif de şunları yazmaktadır : «Soliman, autre generale Turc, faisoit la guerre en Pologne. Après avoir passé le Danube, au mois d'Avril, voyant que les ennemis ne paroissent pas encore, il fit entrer ses troupes en Moldavie, résolu de pacifier cette province, dont Démétrius Cantacuzène venoit d'être Vaivode à place de Petreczeicus. Les partisans de ce dernier entretenoient continuellement la division parmi la noblesse. Soliman en fit faire une recherche rigoureuse et punit de mort tous ceux qui tomberent entre ses mains. Démétrius lui paroissant un prince foible et peu capable de gouverner, il lui substitua Constantin Cantemir, prince Tartare, dont le pere, chassé de son pays à cause de son attachement pour les Turcs, étoit venu chercher un asyle à la cour du Grand-Seigneur. Quant à la principauté de Valachie, elle fut laissée à la famille des Cantacuzènes» (De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 546).

63 *Silâhdar*, II, 131. krş. *İsâzâde*, vr. 115^a, *Zübde-i Vekâyiât*, 97^b, *Râşid*, I, 441 vd.

64 *Silâhdar*, II, 132. krş. *İsâzâde*, vr. 115^a; *Zübde-i Vekâyiât*, 97^b-98^b/*Râşid*, I, 441-442. Selim Giray'ı Rodos'tan Edirne'ye Süleyman Paşa'nın eski şatır ve kethudâsı mirâhur-ı evvel boşnak Receb Ağa getirir.

65 *Silâhdar*, II, 185. *İsâzâde*, vr. 115^b (15 Şaaban 1095) krş. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 98^b/*Râşid*, I, 443-444.

66 *Râşid* tarihinin yazma nüshaları ile Mütferrika (İstanbul 1153, I, vr. 114^b) ve Matbaa-i Âmire (I, 447) baskılarındaki «İnhizâm-ı serasker Süleyman Paşa» başlığı ile Avusturya serdârı Mustafa Paşa'nın 13 Şaaban 1095 (26 Temmuz 1684)'de Budin yakınlarında Erczi'de uğradığı mağlûbiyeti, o sırada Leh cephesi serdârı bulunan Süleyman Paşa'ya atfeden kaydının tamamen yanlış olduğunu belirtelim. Bu yanlış, *Râşid*'in kaynağı *Zübde-i Vekâyiât*'ın bir kısım nüshalarında yer verilmemiştir. (Msl. Süleymaniye, Hamidiye Kütüphânesi, nr. 949, vr. 101^b; Esad Efendi, nr. 2382, vr. 87^a,

du⁶⁷. Bunun üzerine, Çorlu'dan Tuna sınırına kadar Rumeli'de nefir-i âm askeri toplanmasına karar verildi ve bu iş için haseki sultan kethudâsı Hüseyin Ağa'ya vezirlik verilip Silistre vâililiği ile gönderildi⁶⁸. Tahtı devr almak ve gerekli hazırlıklar için Bahçesaray'a gitmiş olan Selim Giray yüzbin asker toplayarak Hotin'e geldi ve 14 Şevvâl 1095 (24 Eylül 1684)'de Süleyman Paşa, daha önce kararlaştırdıkları vechile Turla kenarında kendisiyle buluştu⁶⁹. Süleyman Paşa'nın Selim Giray'la müsterek harekâtı, seksen bin kişilik kuvvetle Boğdan'ı ele geçirmek kasdile 1095 Ramazan'ı başında (Ağustos 1684) Kamanice üzerine gelen Leh kralı Sobyeski'yi, büyük zâiyat verdirerek geldiği yere çekilmeğe mecbur etti⁷⁰. Sobyeski'nin uğradığı bozgunla, Kamanice kalesi kırk günü aşan Leh muhasarasından kurtuldu. Kırım hanı yurduna dönerken Süleyman Paşa da Babadağı'nda kışlağa çekildi⁷¹. Bu seferi etrafı ile anlattığı mektubu Edirne'de 27 Zilka'de 1095 (5 Kasım 1684)'de arzolunduğunda IV. Mehmed, bu muvaffakiyetinden dolayı takdir ve memnûniyetini bildiren bir hatt-ı humâyun göndererek kendisini ve maiyetini çok kıymetli hediyelerle taltif etti⁷².

Ertesi yıl 1096 Şa-ban'ında (Temmuz 1685) büyük ve karma bir Leh ordusunun Bogdan tarafına geldiği ve zahîre yollarını keserek Kamanice'yi ele geçirmek gayesi ile menzîl menzîl ilerlediği haberleri erişince, ordusunu harekete geçiren Süleyman Paşa yeniden Selim Giray ile harekât sahasında buluştu (7 Şa-ban 1096/9 Temmuz 1685). Bu haberler üzerine

krş. aynı nüsha vr. 93^b). Bu konuda Râşid'e dayanan Hammer'de de yenilen ordunun başı Süleyman Paşa olarak gösterilmiştir (*Geschichte*, III, 763 / *Histoire*, XII, 152-153).

67 *Sülâhdar*, II, 135. Süleyman Paşa'nın mektubu 21 Ramazan 1095'de alınmıştı. Ayrıca bk. *İsâzâde*, vr. 115^b. Krş. *Zübde-i Vekâyiât*, Süleymaniye, Esad Efendi Kütübhanesi, nr. 2382, vr. 87^a/*Râşid*, I, 445. *Hammer, Geschichte*, III, 758/*Histoire*, XII, 142-143, İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 484.

68 *Sülâhdar*, II, 135; *İsâzâde*, vr. 115^b; *Zübde-i Vekâyiât*, Süleymaniye-Esad Efendi Kütüp., nr. 2382, vr. 87^a/*Râşid*, I, 445.

69 *Sülâhdar*, II, 186.

70 Bu harekât hakkında etraflı bilgi, *Sülâhdar*, II, 185-188'dedir. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 105^{a-b} ve *Râşid*, I, 459-460'da verilen bilgiler daha ziyâde Kamanice harekâtına inhisar edip, oldukça muhtasardır. Ayrıca bk. *İsâzâde*, vr. 115^b-117^b; Demetrius Cantemir, *Histoire de l'Empire ottoman*, III, 297-298; De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 546-548; *Hammer, Geschichte*, III, 765/*Histoire*, XII, 158-159; Jorga *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 203; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 484-486.

71 *Sülâhdar*, II, 188.

72 *Sülâhdar*, II, 188. Ayrıca bk. *Zübde-i Vekâyiât*, 105^b / *Râşid*, I, 460, *Hammer, Geschichte*, III, 765-766 / *Histoire*, XII, 159.

Çuçura'dan birlikte hareket edilerek Pornavski boğazına yaklaşıldığında 2 Zilka'de 1096 (30 Eylül 1685)'de ordugâh bu mevkide bırakılıp Süleyman Paşa ve Selim Giray berâberlerine üç günlük erzak aldıkları halde seçme süvâri kuvvetleriyle boğazı geçtiler, sarp arazide mevzilenmiş düşmana taarruz ettiler. Çetin çarpışmalar devam ederken ordunun büyük kısmı da muhârebe sâhasına sevk edilerek ağır zâyîata uğratılan düşman, dışardan başka bir kuvvetçe içine nüfûz edilemez bir arazi kesimine sıkıştırılıp orada kalmağa mecbur bırakıldı. Neticesi 13 Zilka'de 1096 (11 Ekim 1685)'de kendisini göstermeğe başlayan ve garp tarihçilerinin Bojan galibiyeti diye adlandırdıkları bu savaşta düşmana karşı, müverrihin bildirdiğine göre onbeş gün kadar gece ve gündüz, hattâ attan inmeme-cesine savaşılmıştı⁷³. Harekât sonunda İshakçı üzerinden Babadağı'na dönen Süleyman Paşa'nın gönderdiği fetihnâme 9 Zilhicce 1096 (6 Kasım 1685), arife günü hükümdara sadrâzam tarafından telhis edildiğinde, IV. Mehmed yine bir hatt-ı humâyûnla birlikte Süleyman Paşa ve Selim Giray'a parlak hediyeler yollayıp sevinç ve tebriklerini belirtti⁷⁴. Süleyman Paşa'nın "Lehliler'in taarruzunu muvaffakiyetle tardetmiş", "Lehistan cephesinde hizmeti görülmüş" olduğu mutâleasına karşı⁷⁵, "bu zaferleri çok kötü bir asker olan Sarı Süleyman değil, Selim Giray temin etmiştir" şeklinde bütün muvaffakiyeti Selim Giray'ın yardımına bağlayan bir aksi görüş mevcuddur⁷⁶. Sonraki zamanlarda hakkında söylenenler ne olursa olsun, ardarda kazandığı muvaffakiyetler Süleyman Paşa'ya büyük bir şân temin etmiş, onu imparatorluğun o sıralar en mümtaz bir simâsı durumuna getirmişti. Halk, onu sadrâzam olarak görmek istiyordu⁷⁷.

73 *Silâhdar*, II, 204-209'da tafsilâtlı bir şekilde anlatılan bu savaş, başka kaynaklarda çok kısa geçilmiştir: krş. *İsâzâde*, vr. 118^a, *Zübde-i Vekâyiât* müellifi Defterdar Mehmed Paşa gibi bu savaşa yer vermeyen Râşid, sâdece serasker Süleyman Paşa'ya serhad masrafları için ihtiyacı olan paranın gönderildiğinden bahseder (*Tarih*, I, 469). Aşağıdaki eserlerde bu savaşa pek kısa sûrette temas olunur: Hammer, *Geschichte*, III, 779/*Histoire*, XII, 188; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 204-205; İ.H. Dânişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 460; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 486. Harekâttan önce Lehliler'in, babası Eflâk beyi Constantin Cantemir'e Osmanlı devletine karşı kendileriyle işbirliği için yaptıkları teşebbüsleri de belirten (III, 310-313) Demetrius Cantemir'in bu savaş hakkında verdiği bilgi (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 313-317) bunlardan daha geniş ise de *Silâhdar*'daki kadar tafsilâtlı değildir. Ayrıca bk. De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 554-556.

74 *Silâhdar*, II, 208; *İsâzâde*, vr. 118^a.

75 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, 425, 424.

76 İ.H. Dânişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 460.

77 Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, Paris 1743, III, 321-322.

Cepheye gitmekten kaçındığı için mütemâdiyen hastalık bahânesi ileri süren ve üç aydan beri de divana çıkmayan sadrâzam Kara İbrahim Paşa'ya vekâlet etmek üzere acele gelmesi husûsunda az bir zaman sonra bir hatt-ı humâyun gönderilen Süleyman Paşa'ya, Babadağı'ndan Edirne'ye varışının ertesi günü 29 Zilhicce 1096 (26 Kasım 1685)'de sadâret kaymakamlığı tevcih olundu⁷⁸.

Süleyman Paşa, gelir gelmez bir entrikanın içinde rol alır. Budin'in muhasaradan kurtarılmasında gösterdiği büyük yararlıktan dolayı hükümdârın teveccühünü kazanan Macaristan serdârı Melek İbrâhim Paşa'nın kendi yerine sadârete namzed gösterilmesinden endişe eden Kara İbrâhim Paşa, onu aradan kaldırmak için Uyvar'ın elden çıkmasındaki başarısızlığını, bilhassa kendi başına, pâdişahın haber ve izni olmadan Avusturya makamları ile sulh teşebbüsüne geçmesini vesîle ederek katli husûsunda giriştiği tertiblerin içine Dârüssaâde ağası Yusuf Ağa ile Süleyman Paşa'yı da sokar. Hükümdar tarafından kendisine gizlice sadrâzamlık vadedildiğinden, önünde bir rakib teşkil edecek Melek İbrâhim Paşa'nın bertaraf edilmesini kendi menfaatı bakımından da uygun bulan Süleyman Paşa, kaymakamlığa nasbolunmasının ertesi günü yapılan divan toplantısında (30 Zilhicce 1096/27 Kasım 1685) onun katlini isteyenlerin başında yer aldı⁷⁹.

Kara İbrahim Paşa bunun arkasından, daha önce Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, şimdi de Melek İbrahim Paşa'nın katline elbirliği ettiği Süleyman Paşa'yı, vezir-i âzam olabileceği düşüncesiyle hükümdarın çevresinden uzaklaştırıp daha öncekiler gibi onun da başını yiyeceğinde şüphesi bulunmadığı Üngürüs serhaddine atmak için bir oyuna girişmişti. İbrahim Paşa hükümdâra, Osek kalesinin düşman eline düştüğünü, kurtarılmasının Özi serdarlığında devlete yararlığını isbat etmiş, umur görmüş Süleyman Paşa'nın hemen Macaristan serdarı kılınıp Osek üzerine gönderilmesile mümkün olacağına dâir bir telhisde bulunmuşdu⁸⁰. Rikâb-ı humâyuna gelişinin üçüncü haftası bile olmadan Süleyman Paşa'ya alttan alta vaziyet alan sadrâzâmın 1097 Muharrem'inin 17'sinde (14 Aralık 1685) arzettiği bu telhisteki haberin asılsızlığının ortaya çıkmasıyla, zâten kendisine karşı itimadını bir müddetten beri kaybetmiş olan IV. Mehmed, 21 Muharrem 1097 (18 Aralık 1685)'de Kara İbrâhim Paşa'yı azl ve

78 *Sûlâhâr*, II, 210-211; krg. *İsâzâde*, vr. 118^a; *Zübde-i Vekâyiât*, 118^b; *Râşid*, I, 484-485; Hammer, *Geschichte*, III, 781 / *Histoire*, XII, 192.

79 *Sûlâhâr*, II, 215-216.

80 *Sûlâhâr*, II, 225-226; krg. Hammer, *Geschichte*, III, 781 / *Histoire*, XII, 192-193.

sadrâzamlığı Süleyman Paşa'ya tevcih etti⁸¹. Kara İbrâhim Paşa'nın, hastalığını bahâne ederek Babadağı'ndan sadâret kaymakamlığı için Edirne'ye çağırıltırmaktaki asıl niyetinin kendini harcamak gayesile Avusturya cephesine gönderilmesi yolunu hazırlamak olduğu ileri sürülen⁸² Süleyman Paşa'nın içinde bulunulan mâlî şartların zorluğuna rağmen askere ulûfe verilmesini temin etmekle gösterdiği muvaffakiyete mükâfat olarak sadârete getirildiği de, onun bu makamı elde edişi ile ilgili görüşlerden biridir⁸³. Hammer de, askerin maaşı verilmekle bir fitnenin kopması korkusunun giderilmiş olduğundan bahseder⁸⁴. Ayrıca belirtildiğine göre İbrâhim Paşa'nın Avusturya cephesine göndermek istediği Süleyman Paşa'nın sadrâzamlığa getirilişinde, eski dostu ve Kara Mustafa Paşa'ya karşı birlikte entrikalar çevirdiği kızlar ağası Yusuf Ağa'nın bilhassa rolü ve tesiri olmuştu. Süleyman Paşa, sadrâzâmın kendisine oynamak istediği oyunu Yusuf Ağa vasıtasile tersine döndürür. Yusuf Ağa pâdişahı, ehliyet-sizliğini örtmek için mütemâdiyen kendisini hasta gösteren, esâsında ne bir devlet adamı, ne de bir asker olan İbrâhim Paşa'dan onun çok daha mükemmel vezîr-i âzamlık hizmetini yerine getirebileceği husûsunda iknâ etmişti⁸⁵. Süleyman Paşa'ya karşı müsbet duygular beslemeyen Silâhdar Mehmed Ağa da, onun hîle ve hud'a ile sadârete geçtiğini ifâde eder⁸⁶.

81 Silâhdar, II, 226; İsâzâde, vr. 119b. Kırş. Zübde-i Vekâyiât, 119a-120a; Râşid, I, 484-485.

82 Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, IV, 389; Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, III, 321-322; De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 560; Hammer, *Geschichte*, III, 781/*Histoire*, XII, 192.

83 Belin, *Essais sur l'histoire économique de la Turquie d'après les écrivains originaux*, Journal Asiatique, 6e série, IV, Octobre-Novembre 1864, s. 342 = *Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler* (trc. Ziya [Karamürsel]), İstanbul 1931, s. 163; Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1940, s. 42. Süleyman Paşa'nın lezez mevâcibini tevzii ile sadrâzam tayin oluşu aynı gündedir. Defterdar Mehmed Paşa ve Râşid, onun sadâret tarihini Silâhdar'dakinden bir gün farkla 22 Muharrem olarak kaydederek. Onun sadrâzam nasbı sırasında Edirne'de bulunan ve olup biten hâdiseleri içinden takibeden Fındıklı Mehmed Ağa, Süleyman Paşa'nın ne sûretle sadrâzamlık mevkiine geldiği hakkında diğer müverrihlerden çok daha farklı ve tafsilâtlı bilgiye sâhib olmuştur.

84 Hammer, *Geschichte*, III, 782 / *Histoire*, XII, 193. Ayrıca bk. J.M. Jouannin ve Jules van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, 294.

85 Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, III, 322-324; Hammer, *Geschichte*, III, 781-782 / *Histoire*, XII, 192-193.

86 Silâhdar, II, 294. Kaydedildiğine göre Babadağı'ndan Edirne'ye gelince Sultan kendisine Üngürüs serdarlığını teklif ettiğinde, Süleyman Paşa mâneviyat ve nizâmı bozulmuş askere hâkim olabilmek için bu cepheye bizzat hükümdârın, o olmadığı takdirde hiç değilse sadrâzam mevkiinde bir şahsiyetin bulunması gerektiğini, bir seraskerin selâhiyeti ötesinde, Sadrâzamlık otoritesine ihtiyac bulunduğunu söylemiş;

Mirâhur-ı evvelikten vezirliğe geçmesinden sonra iki seneyi bile bulmayan bir zaman içinde vezir-i âzamlığa yükselişi, Süleyman Paşa'ya ikbâlin zirvesi ile birlikte aynı zamanda felâket ve zevâlinin kapısını da açıyordu. Macaristan'da Avusturya karşısındaki askerî durumun çok üstün askerî tecrübe ve dirâyet isteyen, kendi çapını aşan şartları, iki seneye varmadan onun başını yiyecek ve imparatorluğun bu bölgedeki hâkimiyeti bakımından telâfisi imkânsız kayıplara uğramasına da sebep olacaktı. Bir bir düşen kale ve şehirleri ile Macaristan'ın elden çıkıp, kendisinden sonra da, Belgrad'ın kaybına kadar varan bütün bir çöküş ve felâketler silsilesi, birçoklarınınca onun sadâret devresinin birer günah ve eseri gibi görülür⁸⁷.

Süleyman Paşa'nın ilk icrââtı arasında, Kara İbrâhim Paşa'nın Belgrad'a getirtip İstanbul'da Yedikule'de hapse attırdığı ve idam olunmak tehdidi ile karşı karşıya bulunan Tököli İmre'nin serbest bırakılması⁸⁸, el konulan para ve techizatının kendisine iade olunması gelir. Yabancı müellifler, o zamana kadar hiçbir mağlûbiyete uğramamış olan Süleyman Paşa'ya devleti içinde bulunduğu buhranlı durumdan kurtarabilecek

düşünmeğe başlayan hükümdâra kızlar ağası Yusuf Ağa da, Süleyman Paşa'nın bu iki vazifeyi de nefsinde cem edebilecek bir kimse olduğunu telkin ile Sadrazamlığını te'min etmişti (Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, III, 323-324). Çağdaşı Avrupalı tarihçiye göre de, Leh cephesindeki hizmetlerinden dolayı sadâret kaymakamlığı ile merkeze çağrıldığına dair İbrâhim Paşa'nın gönderdiği haber üzerine Edirne'ye geldiğinde kendisinin Üngürüs serdarlığına verildiği beyânile karşılaşan Süleyman Paşa, hükümdarla yaptığı konuşmada bu cephede uğranılan muvaffakiyetsizliklerin sebeblerini izah etmiş, insanın kellesine mal olacak bu cephe kumandanlığını, burada yapacağı iş ve harekâta yakından şahid olabilmesi için bizzat hükümdârın ordunun başında oraya gelmesi şartile kabul edebileceğini söylemiş, Sultan bu sözlerin te'sirile bir-kaç gün sonra sadâret mührünü Kara İbrâhim Paşa'dan alarak kendisine yollamıştı (Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire général des Turcs*, Amstêrdam 1697, IV, 389-391). Batılı eski müelliflerden bir başkası, İbrâhim Paşa'nın kendisi için en korkulu rakib olarak gördüğü Süleyman Paşa'nın Edirne'ye gelince, hükümdâra Üngürüs cephesinde ordunun vezir-i azamın sevk ve idâresine muhtac bulunduğunu belirterek sultanın zihninde İbrâhim Paşa'ya karşı şüphe uyandırdığını, IV. Mehmed'le yaptığı bu konuşmanın kendisine vezir-i âzamlık yolunu açtığını yazar (De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 560-562).

87 Osmanzâde Tâib, *Hadikat'ül-vüzerâ*, 112; Atâ, *Tarih*, II, 143; İ.H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 461, 516.

88 Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, III, 325, 447, 459 (krş. s. 306). Süleyman Paşa'nın Kara İbrâhim Paşa'yı, Tököli Emre'yi tevkif altına almakla Yukarı-Macaristan'ın Avusturya eline geçmesine sebep olmaktan dolayı suçladığı kaydolunur (Albert Lefaiivre, *Les Magyars pendant la domination ottomane*, Paris 1902, II, 165).

tek insan nazarile bakıldığını belirtirler⁸⁹. Süleyman Paşa orduyu takviyeye ve Avusturya'nın artık ardı ardına açacağı yeni seferlere karşı hazırlamağa çalışırken, bir yandan yabancı devlet elçileriyle dostâne münâsebetler yürütmeğe ehemmiyet vermekte, askerin maaşının muntazam ödenmesi için tedbirler almağa çalışmakta, sürüp giden savaşların masraflarını karşılayacak mâlî câreler aramakta idi. Yine yabancı müelliflere göre Süleyman Paşa'nın girişmiş olduğu bu icrâat, onun devlet idâresi ile ordu işlerini birlikte yürütebilecek kabiliyette bir sadrâzam vasıf ve meziyetlerini taşıdığını gösteriyordu⁹⁰.

Vaktin kış olması dolayısıyla hareketinde bir fayda mülâhaza edilmediği için olacak, aynı zamanda yaklaşan sefer mevsiminin icab ettirdiği hazırlıkların merkezden yürütülmesi gibi bir maksadla Süleyman Paşa, harekât üssü olan Belgrad'a hemen gitmeyip Avusturya cephesi serdarlığına, hükümdâra tavsiye ettiği Osman Paşazâde Sarhoş Ahmed Paşa'yı muvakkaten nasbettirdi (23 Muharrem 1097/20 Aralık 1685)⁹¹ Viyana seferinden beri Avusturya karşısında bir türlü düzeltilemeyen askerî durumu pâdişahın huzurunda müzâkere eden meşveret meclisinin tensibi ile ilk bahar başında (26 Rebi'ülâhir 1097/21 Mart 1686) Üngürüs cephesine serdâr-ı ekrem kılındı⁹². Arkasında mevkiine rakib çıkacak eh-

89 J.M. Jouannin-Jules van Gaver, *Turquie*, s. 294; krs. Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, III, 322-323. Leh cephesindeki muvaffakiyetlerinin yarattığı şöhet dolayısıyla Süleyman Paşa'nın o günlerde devletin direği, dayanağı gibi görüldüğünü söyleyen batılı eski tarihçi ona bağlanan ümitleri şöyle dile getiriyor : «Le nouveau Vizir fait des préparatifs extraordinaires pour la guerre de Hongrie; les Turcs, attirés par sa réputation, s'enrolent en foule sous ses drapeaux. Par une générosité, jusqu'alors sans exemple en Turquie, Soliman fait fondre sa vaisselle d'or et d'argent qu'il fait porter à la caisse militaire. Tout retentit de ses louanges; et l'on conçoit, de son expédition, les plus flatteuses espérances» (De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 562; krs. s. 576).

90 Hammer, *Geschichte*, III, 782-783 / *Histoire*, XII, 194-195.

91 *Silâhdar*, II, 226; *İsâzâde*, vr. 119b. Buna mukabil Râşid, Melek İbrâhim Paşa'nın katli ile açık kalan Üngürüs serdarlığına Süleyman Paşa'dan evvel kimsenin tayin olunmadığını kaydeder (*Tarih*, I, 487). Defterdar Mehmed Paşa ise bu meselede bir şey söylemez (krs. *Zübde-i Vekâyiât*, 121a).

92 *Silâhdar*, II, 236-237. Daha önce Süleyman Paşa için : «Mâh-ı mezbûrun yirmiüçüncü pencüsenbe gün vezir-i âzam, Kapudan vezir Serhoş Ahmed Paşa'yı Alay Köşkü'nde getirüp pâdişaha buluşturdu. Serhad umûrunda nâmı vardır deyî Haleb eyâletile Üngürüs'e serdar nasb edüp serâserli kürk giydirdi ve mühimmât-ı seferiye hazine-i âmireden sekiz yüz kese akçe verip muaccelen Belgrad'a gönderdi» diyen Fındıklılı Mehmed Ağa (II, 226), onun bu meclisde serdarlığa bizzat tâlib olduğunu yazıyor. Mesele etrafında bir başka kalemden şu izahı görürüz : «Yeni serasker Ahmed Paşa muvakkat bir vazife ifâ etmiş, asıl serdarlık Süleyman Paşa'ya verilmişdi» (Ahmed Refik, *Felâket Seneleri*, İstanbul 1332, s: 64).

liyetle bir kimse bırakmak istemeyen Süleyman Paşa, mîrâhurluğu vak-tinde şatırı ve kethudâsı iken, kaymakamlığı devrinde kapıcılar kethudâsı yaptığı (16 Safer 1095), daha sonra da büyük mîrâhur olan (5 Receb 1095) kendi adamı ve hükümdârın da avlardan sempatisini kazanmış bu-lunan⁹³ Boşnak şatır Receb Ağa'nın hemen üçüncü vezirlikle kubbe altına ve sadâret kaymakamlığına tayinini temin etti⁹⁴. Devletin ve aldığı vazife ile şahsının durumunu çok nâzik gören Süleyman Paşa'nın, dârüssaâde ağası Yusuf Ağa vâsıtasıyla doğrudan doğruya hükümdarın elinden çık-ma, kendisine sınırsız bir selâhiyet tanıyan ve her hâl ü kârda hayatı hu-

93 Daha kapucular kethudâlığına tayininde bu husus bir tercih sebebi olarak ba-his konusu olur : «Süleyman Paşa'nın mîrâhurluğunda şatırlık hizmetinde olan Boş-nak Receb mukaddemâ şikârlarda rikâb-ı humâyûna tekarrüb tahsil edüp hizmeti pe-sendide-i humâyûn olmağla kapucular kethudâlığı hizmeti ile şeref-yâb olundu» (*Züb-de-i Vekâyiât*, vr. 96^b / *Râşid*, I, 439). Aynı husus Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kale-minde çok daha iyi ifâdesini buluyor : «Sayd u şikâr husûsunda vukûf-ı tamâmı olma-ğın rikâb-ı humâyûna tekarrüb edüp hizmetkâr olunca 'Şatır Receb gibi olmak gerek-tir' dedirtip halk içinde hizmetle şöhrat ve şân buldu. Ve bin doksan senesi ibtidâsın-da efendisi vezâret hasırları rikâb-ı humâyûna kaimmakam oldukta kethudâsı ve iki aydan sonra Silâhdar Şâhin Paşa yerine büyük mîrâhur oldu ve doksan yedi evâlinde efendisi vezîr-i âzam ve serdâr-ı ekrem olup Üngürüs seferine gittikte vezâret has-ları rikâb-ı humâyûna kaimmakam nasb olup Receb Paşa nâmile müşârûn bil-benân oldu. Ve pâdişah ile İstanbul'a vardıkta Kara Hasan Ağazâde Mustafa Paşa yerine müstakilen kaimmakam olup efendisi amelile gümrük mütekâid fukarâsının birer se-nelik vezâyiflerin kesüp ve bezzâzistanda mahfuz yetim malından ve cevâmilerin nu-kud evkafından 'iktizâsı vardır ve yine veririz' deyü cebren ve kahren meblâğ-ı kesî-re aHz ve 'kocam böyle emretmiş' lâfzile halkın yüreğın yakdı» (*Silâhdar*, II, 398. Mü-teakib sahifede de Fındıklılı, Receb Paşa'nın portre ve karakterini canlı bir şekilde çizer).

94 *Silâhdar*, II, 237. Silâhdar'ın 26 Rebi'ülâhîr 1097 olarak gösterdiği bu tayin ta-rihini *Zübde-i Vekâyiât* (vr. 121^a) ve onu tekrarlayan *Râşid*, Rebi'ülâhîr gurre-i diye kaydediyor (*Tarih*, I, 487). *Râşid*, Defterdar Mehmed Paşa ile birlikte, ehliyetsiz bir şahıs olarak kabul ettiği şatır Receb Ağa'nın vezirlik ve sadâret kaymakamlığına ge-tirilmesini tenkid eder : «Müşârûnileyh Receb Paşa vâye-i rûşd ü şu'ûrdan mahrûm ve temşiyet-i umûr-ı dîvânîyeden iktidârı ma'dûm olup kendüye muktezâ-yı hükm-i vezâreti tefhîm ve tarîk-i rü'yet-i mesâlih-i ibâdî tadim için vezîr-i âzam Süleyman Paşa hazretleri-kendüsü sarayında mütad üzre divan ettikçe kaimmakam-ı müşârû-nileyh dahi yanında ma'en oturmak üzre izn ü ruhsat ihsan olundu. Emânet, ehline tefviz ve teslim olunmak mücib-i nass-ı kerîm olup vezâret gibi rütbe-i âliye vücûd-ı liyakât u istihkaka merhûn iken böyle zemîn ü âsûman bilmez devletlûye öyle bir mansıb-ı âlî verildikten sonra tahsil-i ehliyet eylesün deyü bu güne tekellûfât irtikâb olunmak bu âne dek vukû' bulmayıp bilcümle erbâb-ı divan bu hâlet-i garîbe müşâhe-desinden dembeste ve hayran oldular» (*Râşid*, *Tarih*, I, 488. krg. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 121^a). Çok daha sonraları da bu tayinden : «mîrâhur-ı evvel Receb Ağa nâm bîşu'ûru rebi'ülâhîrde vezâretle rikâb kaimmakamı ettiler» diye bahsedildiği görülür (Mehmed Said, *Gülşen-i Ma'ârif*, İstanbul 1252, II, 961).

susunda teminat vadeden bir kâğıd aldığı rivâyet olunur⁹⁵.

Kendisine mütadin üstünde büyük bir merâsimle İstanbul'da 25 Cumâdelevvel 1097 (19 Nisan 1686)'de sancak-ı şerif teslim edildikten⁹⁶ sonra, Süleyman Paşa Cumâdelâhir başlarında (Nisan/Mayıs) Edirne'den Belgrad'a hareket etti⁹⁷. Askerin düzenlenmesi için bir ay kadar Belgrad'da konaklamayı takiben mevcudu elli bin civarında bir ordu ile Macaristan'a doğru ilerlemeğe başladı. Çeşitli hristiyan ülkeleri askerinin katıldığı haçlı modeli doksan bin kişilik büyük bir Avusturya ordusu⁹⁸ bu defa katî surette zaptetmek azmi ile Budin'i Haziran başından beri muhâsara altına almıştı⁹⁹. Aşılmaz sûrette kuşatılmış olan Budin kalesindeki mu-

95 Hammer, *Geschichte*, III, 783 / *Histoire*, XII, 196 v.d. Hammer'inki dışında çağına âid bir başka yabancı kaynaktaki da, Süleyman Paşa'nın Üngürüs serdarlığına hareket ederken, yokluğu sırasında arkasından aleyhine girişilebilecek tertiplere karşı hükümdardan te'minat istediği, biraz daha farklı bir çerçeve içinde ifade olunur : «Soliman qui remplit après lui ce poste important, découvrit que la mort de Kara-Mustapha avoit été l'ouvrage des intrigues d'Isaac Effendi, et craignant que cet artificieux favori ne se servit des mêmes moyens pour la défense de l'Empire Ottoman; il découvrit ce secret au Grand-Seigneur, et étant sur le point de partir pour aller prendre le commandement de l'armée de Hongrie, il pria sa Hautesse de la garantir des pièges qu'un ennemi si dangereux pourroit lui tendre pendant son absence» (Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Nouvelle édition, Amsterdam 1697, IV, 467).

96 *Silâhdar*, II, 238-239. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 121^b / *Râşid*, I, 488. Hammer, Şeyhülislâmın sancak-ı şerif'in birlikte götürülmesini istediğini, endişe ve korkuyu arttıracak düşüncesiyle Süleyman Paşa'nın buna karşı çıktığını kaydeder (*Geschichte*, III, 783 / *Histoire*, XII, 196).

97 *Silâhdar*, II, 249. krs. *İsâzâde*, vr. 119^b.

98 Bu muhtelif milliyet ve devletten askerin mikdarı ve başlarındaki kumandanlar Hammer'de gösterilmiştir (*Geschichte*, III, 784-785 / *Histoire*, XII, 198-199). Ayrıca bk. Th. Lavallée, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris 1855, s. 345-347 / *Histoire de la Turquie*, Paris 1859, II, 139-140.

99 Graf Marsigli, *L'Etat militaire de l'Empire ottoman. Ses progrès et sa décadence*, La Haye - Amsterdam, 1732 s. 124 = *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (trc. Kaymakam Nazmi), Ankara, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, 1934, s. 233. *İsâzâde*, muhâsaranın 14 Receb'de (6 Haziran 1686) başladığını belirtir. Diğer Osmanlı tarihçileri muhâsaranın başlangıç tarihini 17 Haziran 1686'ya tekabül eden 25 Receb 1097 kabûl ederler (msl. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 122^a; *Râşid*, I, 490). Hammer'in benimsediği tarih 18 Haziran 1686'dır. (*Geschichte*, III, 784 / *Histoire*, XII, 199). Cantemir, muhâsaranın başlangıç tarihini 26 Receb [1097] ve rûmî 7 Haziran olarak kaydediyor (*Histoire de l'Empire ottoman*, III, 326). Yine garp kaynaklarına dayanılarak muhâsaranın başlangıcı için 17/18 Haziran 1686 tarihi de verilir (Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 216). O çağın başka yabancı müellifleri Budin'in 18 Haziran 1686'dan itibaren muhâsara altına girdiğini söylerler (Msl. Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Nouvelle édition, Amsterdam 1697, IV, 399).

hafız kuvvetlerin sayısı ise onaltı bin idi¹⁰⁰. Hattâ bir rivâyete göre altı bine inmiş bulunuyordu¹⁰¹. Ağustos başında Osek köprüsünü geçip Budin istikametine yönelen¹⁰² Süleyman Paşa ordusu, Ağustos'un ikinci haftası içinde Budin'e üç-dört saat mesafedeki¹⁰³ Hamza Bey menziline vardı¹⁰⁴. Bunu 11 Ramazan 1097 (1 Ağustos 1686) olarak gösteren çok değişik bir tarihe göre¹⁰⁵ muhâsaranın başlayışından bir buçuk ay kadar, 2 Şevvâl 1097=22 Ağustos 1686 sûretinde verilen tarihe göre ise ikibuçuk ayı aşan bir zaman geçtikten sonra imdâda gelinmiş oluyordu. Yolda iken Budin'in muhâsara edildiği haberini alınca yürüyüşünü süratlendirdiğinden eski kaynaklarca bahsedilen Süleyman Paşa'nın muhâsaraya müdâhalede gecikmiş olması farklı şekillerde anlatılmıştır. Eski kaynaklardan ayrılan bir izaha göre, Budin beylerbeyinin gönderdiği habercilerin imdad isteklerine rağmen, düşmanın Budin'i alabileceğine ihtimal vermediği için Süleyman Paşa hareketinde herhangi bir değişiklik yapmadan ağır ağır ilerleyişine devam etmiştir¹⁰⁶. Esas kaynağa göre ise, Hamza Bey'e varıncaya kadar süratli hareket etmiş olan Süleyman Paşa, buraya geldikten sonra düşmana karşı harekete geçmekte ağır davranmıştır¹⁰⁷. Önceleri, Budin'i düşmanın alabileceğini ihtimalden uzak tutar. Ancak kalenin az sayıda askerle müdâfaa olunduğunu anlaması üzerine imdâdına koşmağa çalışır¹⁰⁸. Buna mukabil bir başka nakle göre de Süleyman Paşa, Hamza Bey menziline varıp ordusu konağa geçer geçmez, hemen o gün yanına süvariden seçme bir kuvvet alarak harekât sahasını keşfe çıkmış, akşama doğru kısa bir öncü muharebesi vermiştir. Süleyman Paşa'nın asıl geciki-

100 Hammer, *Geschichte*, III, 784 / *Histoire*, XII, 199.

101 *Sülâhdar*, II, 250.

102 *İsâzâde*, vr. 120a.

103 Türklerde, iki nokta arasındaki uzaklığı tayin için saati esas alan ölçü sistemine göre bu, ilgar yürüyüşü ile bir atın bir saat içinde aldığı mesafeyi ifade etmektedir. Bir saatlik mesâfenin 3 İtalyan miline müsâvi olduğu belirtilmiştir.

104 *Sülâhdar*'ın zamanını kaydetmemesine mukabil, *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 122b ve *Râşid*, I, 490'da buna 2 Şevvâl 1097 (= 22 Ağustos 1686) diye bir tarih gösterilir. Süleyman Paşa ordusunun Hamza Bey palankasına varışı için, Hammer'in (*Geschichte*, III, 786 / *Histoire*, XII, 203) Süleyman Paşa'nın 1 Ağustos 1686'da Budin'e 4 mil ve Hamza Bey'e ise bir saat mesâfede olan Erzi (Ercsi)'de bulunduğu kaydından hareket edilerek, 11 Ramazan 1097 (1 Ağustos 1686) tarihi de verilmiştir (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 461). Hammer, Defterdar Mehmed Paşa ve Râşid'in Süleyman Paşa'nın Hamza Bey'e varışı hakkında verdikleri 2 Şevvâl (22 Ağustos) tarihinde yanlışlıklarını söyler (*Aynı yer*).

105 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 461. Hammer bunu sâdece milâdî tarihi ile kaydediyor.

106 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 461.

107-8 *Sülâhdar*, II, 249.

şi bunu takib eden safhadadır. Ertesi sabah harekâta devam etmek üzere çekildiği Lokum Tepe'de kumandanlarla yaptığı durum muhâkemesinde, savaş sâhasına hâkim bir nokta olması bakımından, kendisine maiyetindeki ümerâca düşmandan evvel hemen ele geçirilmesi gerektiği belirtilen Karga Bayırı'nın zaptı işini ertesi güne bırakması neticesi bu çok mühim mevki düşmana kaptırılmıştır. Ertesi günü ise muhasara kuvvetlerinin metrislerine karşı girdiği hücumlar kırılmış, düşman önünde tutunulamayıp Lokum Tepe'ye ricat edilmişti¹⁰⁹. Ancak düşmanın buraya uzanan taarruzu durdurulabilinir. Daha ertesi günü cereyan eden durum müzâkeresinde, muhâsaranın bertaraf edilmesi ihtimâlinin görülmeysi karşısında, Budin kalesine imdadcı asker sokmak için yapılmasına karar verilen taarruz ve yarma hareketleri¹¹⁰ de istenen neticeye ulaşamamıştı.

Budin'e gidiste 14 Ramazan'da (4 Ağustos 1686)'da Osek köprüsünün geçildiğini haber veren bir müverrihe göre ise Süleyman Paşa ordusu Hamza Bey menziline geldiğinde, ilk gün karşılaşılan düşman saldırısını takiben 18 Ramazan (8 Ağustos) ve 30 Ramazan (20 Ağustos)'da düşmanla çarpışmalar cereyan etmiş, yine 30 Ramazan'da Siyâvuş Paşa serdengeçtilerle bir girme hareketi yapmıştır¹¹¹.

Hammer'in anlatışı da şöyledir: Erzî (Ercsi)'den Hamza Bey'e geldikten sonra 14 Ağustos'da¹¹² Lokum Tepesi (Promontorium) ile Bia köyü arasında mevzi alan Süleyman Paşa ordusu, Avusturya kuvvetlerini yandan vurmak üzere hücumla geçmiş, vukûbulan şiddetli çarpışmalar esnasında ilkin Avusturya'lılar, daha sonra ise Türkler muharebe meydanında seçme üç bin askeri ölü bırakarak geri püskürtülmüşlerdi. Bu yenilgiden sonra Süleyman Paşa Budin'e asker sokmak için biri aynı gün, diğerleri ayrı tarihlerde üç hücumda bulunmuş, ikincisinde [= 20 Ağustos] kaleye birkaç yüz askerin girebilmesi dışında bir muvaffakiyet elde edememişti¹¹³.

109 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 122b-123a / *Râşid*, I, 490-492.

110 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 123b / *Râşid*, I, 492-493; krgş. *Silâhdar*, II, 249-250.

111 *İsâzâde*, vr. 120a.

112 Eserinin ilk baskısı (*Geschichte des osmanischen Reiches*, Pest 1830, VI, 473) ile fransızca tercümesinde (1838, XII, 203) 1 Ağustos 1686 olarak gösterilen bu tarihi Hammer, ikinci baskısında 14 Ağustos 1686 şeklinde düzeltir. (*Geschichte*, 1835, III, 786).

113 Hammer, *Geschichte*, III, 786-787 / *Histoire*, XII, 203-204. İ.H. Dânişmend, kısmen Hammer'in verdiği tarihlere uyarak, yerlerine hicrîlerini ilâve etmek sûretile, Hamza Bey plankasına varış tarihini 1 Ağustos 1686 (11 Ramazan) kabul ettiği Süleyman Paşa ordusunun düşmanla muharebeye tutuşmasını 14 Ağustos (24 Ramazan), kaleye asker sokmak için yaptığı iki hücumdan ilkinin 20 Ağustos (30 Ramazan) ta-

Süleyman Paşa'nın Budin için yaptıklarını, bu harekâtı çok yakından bilen o devrin bir batılı müellifi şöyle belirtir : «Biraz zaman sonra vezir-i âzam Süleyman Paşa gayet kuvvetli bir ordu ile çıka geldi. Garnizona imdat göndermek için çâre ve vesâit aramış ve bu uğurda hiçbir şey esirgememiştir. Yalnız bir defa olmak üzere birkaç yüz Tatar'ı sokabilmişti, maahaza muhâsırlar ile harbe girmegi hiç arzu etmemiştir. Çünkü muhâsırlar rodutlu hat istihkâmları ile kapalı bulunuyorlardı. Vezir bunlara müşkilât çıkarmağa ve erzak ve nakliyat hatlarını kesmeğe uğraşmış ise de muvaffak olamamıştı. En nihayet çasarlar bir umumî hücum icrâ ederek kaleyi zaptetmişlerdir»¹¹⁴.

rihinde gösterir (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 461). Cantemir, Süleyman Paşa'nın Budin kalesine asker sokmak için yaptığı üç hareketten ilkinin 22 Ramazan-rûmî 3 Ağustos, ikincisini 30 Ramazan-rûmî 9 Ağustos, üçüncüsünü rûmî 13 Ağustos tarihi ile kaydeder (*Histoire de l'Empire ottoman*, III, 327-330). Yine garp kaynaklarına dayanılarak, 15 Temmuz'da Sava'yı geçmekle berâber, Abdî Paşa'nın ısrarla imdad istemesine rağmen, Kırım hanınca gönderilecek kuvvetleri beklediği, nihâyet 2 Ağustos'da Han'ın oğlu kumandasındaki süvârilerin gelmesiyle bunları hemen Budin'e yolladığı belirtilen Süleyman Paşa'nın muhâsara kuvvetleri ile ilk karşılaşması 14 Ağustos, Siyâvuş Paşa'nın girme hareketi de 29 Ağustos olarak gösterilir. (Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 216-217). Başka bir yabancı müellif de, Süleyman Paşa'nın Budin'e imdad için 3 Ağustos'da büyük bir süvari kuvvetini yola çıkardığını, 9 ve 18 Ağustos'da girme hareketinde bulunduğunu yazar (De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 564-566). Süleyman Paşa'nın Budin'e varışı muhâsara kuvvetleri ile çatışmaları ve kaleye asker sokma teşebbüsleri, ve bunların tarihleri için ayrıca bk. Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Amsterdam 1697, IV, 412-421; *Der neu-eröffneten Ottomanischen Pforten. Fortsetzung oder continuirter historischer Bericht betreffend der türkischen Monarchie Staats = Maximen, Macht, Reichtum, Kriege ... von Anno 1664 biss zu Ende dieses 1700 Jahrs ... Beydes aus dess Herrn Ricaut, Donado, Foscari, Berengano und dann andern glaubwürdigen Schriften und Uhrkunden, aus den Französischen, Italienischen und Hollandischen in das Hoch-Teutsche übersetzt und zusammengetragen*, Augspurg 1700, s. 348-351; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1857, V, 122-124. [Burada sâdece Süleyman Paşa'nın hayatının kronolojik merhaleleri ile münâsebeti bakımından temas ettiğimiz bu tarih farklarının münâkaşası, gerçek tarihlerin tesbit ve te'sisi yazımızın gayesi dışında bir meseledir. 1686 Budin muhâsarası ve savaşları hakkında Hammer (*Geschichte*, ilk baskı, Pest 1830, VI, 736-738 / *Histoire*, XII, 511-514)'de uzun bir liste hâlinde isimleri verilmiş, yâhud bunlar arasında zikredilmemiş bütün eski kaynaklarla, günümüze kadar yapılmış neşriyat ve Macar tarihine âid eserlerde mevcut bilginin gözden geçirilmesi başlı başına husûsî bir tedkik konusudur].

114 «Le grand Vizir Soliman-Passa parut quelque tems après avec une puissante armée et d'élite; il cherchoit le moyen de rafraichir la garnison, et n'epargna pour cela, ni soins ni dépense. Il réussit une seule fois à y jeter quelques certains de Tartares; mais il ne put jamais en venir à une bataille avec les assiégeans, bien couverts par leurs lignes de circonvallation. Il est vrai qu'il fit ce qu'il put pour les fatiguer et

Budin yetmiş sekiz gün süren ve imdâda geç yetişen Süleyman Paşa ordusunun kaleye yeterli takviye kuvvetleri sokamadığı bir muhâsara sonunda, bir daha geri gelmemek üzere düşman eline düşmüştü¹¹⁵ (13 Şevvâl 1097/2 Eylül 1686)¹¹⁶.

Budin'in düşman eline geçmesinin ertesi günü Süleyman Paşa Osek'e ricat etti¹¹⁷. Budin'in zaptı ile serbest kalan ve Macaristan içine yürümeğe başlayan düşman kuvvetleri karşısında Şimotorna, Şikloş, Peçuy, Segedin, Kapuşvar gibi kaleler bir buçuk ay içinde bir bir kaybedilmisti.

leur couper le fourage; cependant il fut enfin témoin de la perte de la place, que les Impériaux emportèrent par un assaut général, qui fut donné de cette matière». Marsigli, *L'Etat militaire de l'Empire ottoman. Ses progrès et sa décadence*, La Haye 1732 s. 124 = *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, Ankara 1934, s. 233.

115 Leh cephesinde üst üste kaydettiği galibiyetlerin yarattığı yenilmez serdar şöhreti dolayısıyla Ungürüs cephesindeki durumu kurtarabilecek tek insan, imparatorluğun son ümidi olarak görülen Süleyman Paşa Budin'in kaybı üzerine, Macaristan'ın elden çıkmasına sebep olmak gibi bir hükmün bütün ağırlığını birden yüklenir. Beceriksizlik ve kararsızlığının Budin'in kaderini tayin ettiğinden bahsedilen (Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1857, V, 124) Paşa, şehre giren muhâsara kuvvetlerinin elinde Budin'in islâm halkı kırılırken olup bitenlere seyirci kalmaktan başka bir şey yapamamıştı. Devrinin tarihçisi onun için : «... Budun kal'ası bu hal ile düşman eline girip ümmet-i Muhammed'e böyle hakaret oldu ve serdâr-ı âzam dahi bihad asker ile binefsihi imdadlarına erişmek, üzerine farz-ı ayn iken müsâmahasından nâşi bu ahvâl zuhûr edüp yüzü karasile ol mahalden kalkup Osek'e doğru ricat eyledi» diyor (*Silâhdar*, II, 250-251). Süleyman Paşa'nın Budin ve oradaki Türklerin âkıbeti karşısındaki âcizliği yabancı tarihçiler tarafından da ifâde olunur : «Après la prise de Bude, le Vizir, qui durant l'assaut déplorait, les larmes aux yeux, son malheur et celui de l'Empire, s'enfuit plûtôt qu'il ne se retira» (Cantemir, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris 1743, III, 331). Çağdaşı Maurokordatos'un söyledikleri de yeni devrin tarihçisinin kalemile şöyledir : «Unter den Augen des ohnmächtigen Wesirs ging Ofen in Flammen auf, und der feige Alnedschi-Soliman, diese letzte Hoffnung des Reiches, konnte von seinen Lager aus das Todesgeschrei der ohne Erbarmen hingeschlachteten Frauen und Kinder hören» (Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha 1911, IV, 217).

116 Bu tarih Silâhdar'da 11 Şevvâl 1097 = 31 Ağustos 1686 (II, 250), *Zübde-i Vekâyiât*, (vr. 124^a) ve *Râşid*'de 13 Şevvâl 1097 = 2 Eylül 1686 (I, 493), İsâzâde'de de 15 Şevvâl 1097 = 4 Eylül (vr. 120^a)'dır. Cantemir, bu tarihi 13 Şevvâl - rûmî 22 Ağustos olarak kaydediyor (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 330). Silâhdar ve bu müellifler, başlayış ve sona eriş için farklı tarihler göstermelerine rağmen, muhâsaranın 78 gün sürdüğünde birleşirler. Başlangıç ve sona erişini 18 Haziran - 2 Eylül 1686 (25 Receb - 13 Şevvâl 1097) alanlar muhâsara süresini 76 gün olarak kaydederler (msl. İ.H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 462).

117 *Silâhdar*, II, 251-253; krş. İsâzâde, vr. 120^a; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 124a-b; *Râşid*, I, 493.

Osek'te iken, muhâsara altına girip imdad isteyen Segedin'i kurtarmak için otuzbin kişilik bir ordu ile hareket eden Süleyman Paşa'nın askeri, önceden gönderilen birliklerin düşmanla daha ilk temasta kendilerini firara kaptırmasının yarattığı panik yüzünden bütün gayretlere rağmen, sayıca çok az olan düşmanın önünde muhârebe sâhasını terkederek Varadin'e doğru kaçtı. Kaçan ordunun savaş yerinde bıraktığı sancak, top ve mühimmat düşman tarafından Segedin müdâfilerine teşhir olunup kale vire ile teslim alındı¹¹⁸ (24 Zilka'de 1097/12 Ekim 1686)¹¹⁹.

Avusturyalılar kış geçtikten sonra Macaristan'ın diğer kısımlarını da almak üzere başlatacakları seferin hazırlıklarını yaparken, Süleyman Paşa da çekildiği Belgrad kışlağında, kışın gittikleri yerden dönen kuvvetlerine yeni yılın sefer mevsimi için çeki-düzen vermeğe çalışmakta idi. Son yılların üç ayrı cephede sürüp gitmekte olan seferlerinin yüklediği masrafları karşılamaktan artık âciz düşen, ilkbaharda yeniden uyanacak seferlere yetiştirmeğe külliyetli paraya ihtiyacı bulunan hazineye gelir temini gayesile pâyitahtta «imdad-ı seferîye» adı altında bütün imparatorluğa şâmil istikraz tedbirleri alınırken¹²⁰, Süleyman Paşa, orduda sefere iştirak etmediği halde ulûfe alanları tasfiye etmek, ulûfe defterindeki mahlûlleri ortaya çıkarmak maksadı ile askerin «ibtidâ»ları (= ulûfe tezkiresi) üzerinde eşkâllerinin de künyelerine işlenmesi gibi ocaklı arasında geniş bir hoşnudsuzlukla karşılanan yeni ve sıkı bir ulûfe yoklaması ihdas etmiş, asker ocağı ile ilgisi olmayan çapulcuların ordudan temizlenmesine, suistimal yollarının önlenmesine gayret göstermişti. Bundan başka, her birinin başına birer ser-bölük tayin ettiği ikiyüz bölük üzerine taksim ederek sipah ve silâhdar ocağına yeni bir nizam koymağa teşeb-

118 *Silâhdar*, II, 251-253; krş. *İsâzâde*, vr. 120^a; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 124^{a-b}, *Râşid*, I, 495, Marsigli, *L'Etat militaire de l'Empire ottoman*, s. 125 = *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, s. 234. Hammer'de bu savaşa verilen yer bir satırdan ibârettir (*Geschichte*, III, 788 / *Histoire*, XII, 207). İ.H. Uzunçarşılı'nın eserinde de üç satırı geçmez (*Osmanlı Tarihi*, 1951, III, 1, 482). Buna mukabil, Cantemir, *Histoire de l'Empire ottoman*, III, 335-336'da biraz daha mufassal ve değişik bilgi yer alır. Ayrıca bk. : *Der neu-eröffneten Ottomanischen Pforten*, Augspurg 1700, s. 363.

119 *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 462. Bu tarih, Cantemir (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 336)'da 5 Zilhicce [1097] - rûmî 12 Ekim [1686] sûretinde, Jorga'da (*Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 218)'de ise Ekim sonu olarak gösterilir. Başka bir batılı eski müellif de Segedin'in düşman eline düşüşü tarihini 12 Ekim olarak kaydeder (De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 568).

120 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 125^a; *Râşid*, I, 496; *Silâhdar*, II, 262; Hammer, *Geschichte*, III, 788 / *Histoire*, XII, 208; Ahmed Refik, *Felâket Seneleri*, İstanbul 1332, s. 70.

büs etmişti¹²¹. Hareket noktasını islâhat fikrinden alan «Kitâb-ı Müste-tab», «Koçî Bey Risâlesi» gibi XVII. asrın ilk yarımında ortaya konulmuş siyasetnâmelerde varlıkları birer şikâyet meyzûu teşkil etmekte olan ve islâhat bekleyen hususlar olarak üzerlerinde durulan bu meselelerdeki icrââtı, Süleyman Paşa'ya islâhat fikri güden bir devlet adamı hüviyetini kazandırır¹²². Bu arada sulh için temas yolları arayan Süleyman Paşa, Baden markgrafı Ludwig'e bir mektup göndermişti. Belirtildiğine göre bu mektupta Sultan'ın aradaki münâsebetlerin sulhe bağlanmasına rızâsı olduğu, iki tarafca bunun esaslarını tesbit etmek üzere karşılıklı temsilciler yollanabileceği, Viyana konseyi sulh akdi hususunda söz verdiği takdirde Tököli İmre'nin Avusturya'ya îade olunacağı söylenmekte idi¹²³.

121 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 125^b-126^a; *Râşid*, I, 497-498; Hammer, *Geschichte*, III, 788-789 / *Histoire*, XII, 208. (Hammer, bölüm teşkili meselesine temas etmemiştir). Ahmed Refik, *Felâket Seneleri*, s. 70-71. Süleyman Paşa'nın Belgrad'da ordusunu kuvvetlendirmek için yaptığı hazırlıklar hakkında etraflı bilgi için bk.: *Der neu = eröffneten Ottomanischen Pforten*, Augspurg 1700, s. 385-390.

122 Ocağa getirmek istediği nizam, Türkiye'de islâhat hareketleri tarihinde kendisinden bahs olunmayı lüzumlu kılan Süleyman Paşa'nın bu yönü ele alınmış değildir. Bunlar hakkında XVIII. asır başlarında, yani aradan bir onaltı-onyediy sene geçtiği sırada kanaatini ifâde eden Defterdar Mehmed Paşa, Süleyman Paşa'nın hüsn-i tedbir diye düşündüğü şeyin su-i tedbir neticesini verdiğini söyler, yaptığı icrâatin asker içinde memnûniyetsizlik doğurarak menfi neticelere yol açtığından bahseder (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 125^b-126^a). Onun ulûfe yoklamalarında tatbik mevkiine koyduğu künye tesbiti işine bir-iki satırla temas eden Ahmed Refik bunu, çapulcu güruhundan askeri rahatsız etmiş makûl bir hareket olarak vasıflandırır (*Felâket Seneleri*, İstanbul 1332, s. 70-71). Hüviyet kontrolü için sipah ve silâhdar ocağı askerinin ulûfe tezkirelerinde (asıl tabirile: ibtidâ beratlarında) eskâl kaydı sûretile ihdâsa çalıştığı usûl hakkında söylenenler: «Süleyman Paşa bunların hüviyetlerini de kaydetmek istediye de muvaffak olamamıştı», «Kapukulu süvarilerinin en son isyan vaziyeti 1099 H. 1687 M. senesinde Avusturya muhârebesi sırasında olmuştur. Buna da zâhiri sebeb Vezîr-i âzam Süleyman Paşa'nın kendilerini tensik etmek istemesi olup, sohradan büyüyen bu isyan yenîçerilerin de iltihakıyla Avcı Mehmed'in hal'iyle neticelenmiştir» şeklinde (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, Ankara 1944, II, 193, not 3 ve 209) zikirlerden öteye geçmemektedir. Süleyman Paşa'nın giriştiği düzenlemelerin kapukulu ocağında uyandırdığı tepki, ocağın İstanbul'a gönderdiği muhtıra/mahzarda ifâdesini çok iyi bulur. Bunun metni için bk. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 134^b-136^b. *Râşid*'deki metin (I, 514-516), bunun biraz kısaltılmış ve üzerinde ifâdece bâzı değişiklikler yapılmış bir şeklidir.

123 [Jean Le Clerc veya Gilloux], *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli, ou Mémoires pour servir à sa vie*, Cologne 1694, Seconde édition revuë et augmentée, s. 209, krs. Hammer, *Geschichte*, III, 788, / *Histoire*, XII, 207-208. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 525. [Anonim bir eser olan «Histoire d'Emeric Comte de Tekeli»nin müellifi olarak Gilloux'nun gösterilmesine (J.M. Querard, *Les supercheres littéraires dévoilées*, Paris, III, 1025 f) mukabil, bâzılarınca da Jean le Clerc asıl müellif kabul

Anadolu ve İstanbul'dan sevk edilen askerler pespeşine gelirken Süleyman Paşa ordusu Nisanda (1098 = 1687) Belgrad kırılığında çadırı ordugâha çıkmış, 8 Receb'de (20 Mayıs)'de Osek istikametinde yürüyüşe geçmişti¹²⁴. Ordu mevcudu ellibini bulmuştu. Haziran başlarında Duc de Lorraine (Herzog von Lothringen) kumandasında ellibin kişilik bir Avusturya ordusu Osek'i muhâsara etmek gayesiyle Drava'yı geçerek buradan dört saat mesâfedeki Volpo kalesi etrafını çevirmeğe başlamış, Drava'nın bu yakasına asker ve mühimmat geçirmek için Volpo'nun iki saat yukarısında köprü inşâsına koyulmuştu. 10 Ramazan 1098 (20 Temmuz 1687)'de bu ormanlık geçit muntıkasında düşmanla muharebeye tutuşularak, üç gün aralıksız bir çarpışma sonunda Avusturyalılar mağlub ve Drava'nın karşı yakasına ric'ate mecbur edildiler¹²⁵. Bundan sonraki hareket tarzını görüşmek için otağında yapılan toplantıda düşmanı takibde tehlike gören tecrübeli erkânın, çekilen düşmanın ardından bir miktar süvari çıkarılması, ordunun ise esas kısmı ile Osek'te kalması ve buranın tahkimine çalışması yolundaki tavsiyesini başlangıçta kabûllenmiş iken Süleyman Paşa, bu mutâlea ve tavsiyelerde bulunulmasını kendisinin büyük bir galebe elde etmesini istemeyenlerin kıskançlığına hamleden adamlarının sözlerine uyarak Drava'nın öbür yakasına geçip Mohaç istikametinde düşmanı takib etmeği tercih etti. Ordu büyük kısmı ile Drava'

olunur. (A.A. Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, 3e édition revue et augmentée, par O. Barbier, R. et P. Billard, Paris, II, 656 f)].

Süleyman Paşa'ya atfen böyle bir mektubun daha devrinde İngilizce olarak batıda o çağlarda yaygın tarza uygun şekilde yapılmış gazete ilâvemsî tek yapraklı bir neşri vardır : «A letter sent by the Grand Visier to the Duke of Lorrain in his camp at Zaluock, on the eighteenth of September, 1687, in which he earnestly entreates for peace, London 1687». Süleyman Paşa'nın bu devrede Baden Markgrafi Ludwig ile Herzog von Lothringen'e yolladığı birer mektubun almancası ile bunların cevapları için bk. : *Der neu-eröffneten Ottomanischen Pforten*, Augspurg 1700, s. 421-423.

124 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 127 b. Silâhdar, Süleyman Paşa'nın Anadolu ve İstanbul'dan gelecek askeri beklemekte iken Osek'in düşman tarafından muhasarasına başlandığı haberinin alınması üzerine hemen Belgrad'dan kalkıp Sava üzerinden 13'üncü günde Osek'e vardığını yazar (II, 274). Çağdaş bir yabancı müellif, Süleyman Paşa'nın Nisan sonunda Salankamen civarında 50 bin kişi civârında bulunan ordusunu teftiş ettiğini, Haziran başında Duc de Lorrain'in mevcûdu elli binden fazla bir ordu ile harekete hazırlandığını, Osek köprüsüne gelirken 26 Haziran'da Türkler'in hücumu ile karşılaşmış olduğunu kaydeder (*Histoire d'Eméric Comte de Tekeli*, Cologne 1694, s. 210).

125 *Silâhdar*, II, 274-275; *İsâzâde*, vr. 121b; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 127b-128a / *Râşid*, I, 503. Ayrıca bk. Hammer, *Geschichte*, III, 790 / *Histoire*, XII, 211-212. Bu harekâta, İ.H. Dânişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 462-463; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 482'de sâdece dokunmakla kalındığından verilen bilgi pek kıfâyetsizdir.

da yerleşirken çıkardığı öncü kuvvetler Şikloş önlerinde Çatalköprü civarında düşmanla çatışmaya girmişti (2 Şevvâl 1098/11 Ağustos 1687)¹²⁶. Başlangıçta çok başarılı giden savaş, düşmanın Mohaç ovası ağzında yığınak yapmış esas kuvvetleri karşısında Süleyman Paşa'nın orduyu muhârebe sâhasına yakın bir bölgeye almak için, kumandanların asker arasında telâşa sebep olacağı ikâzına rağmen çadır söktürerek mevzi değiştirmek ve kuvvetlerin büyük kısmını elverişsiz ormanlık bir araziye yerleştirmek gibi hatalı ve tedbirsiz hareketi yüzünden birdenbire bozguna döndü. Yeni mevzilere yerleşme sırasında meydana gelen boşluk ve zafı fırsat bilen düşmanın 3 Şevvâl 1098 (12 Ağustos 1687)'de ansızın bastıran hücumu karşısında başlayan çözülme süratle sirâyet bularak, asker, bütün cephâne, ordu hazinesini ve defterhâneyi olduğu gibi düşmana bırakacak bir perişanlıkla Osek'e doğru firar etti¹²⁷. Bu bozgun Macaristan topraklarında yeniden birçok kalenin daha elden çıkmasından başka Tran-

126 Defterdar Mehmed Paşa, 10 Ramazan'da başlayıp üç gün sürdükten dördüncü günü düşmanın çekildiğini söylediği bu savaşı takib eden günlerde Süleyman Paşa'nın ordusu ile Osek köprüsünden öbür yakaya geçerek bir kaç günde Şikloş kalesi yakınında Çatalköprü'ye vardığını ve buraya konakladığını kaydeder (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 129^a). *Râşid* de Süleyman Paşa'nın karargâhını Çatalköprü'de kurduğunu belirtiyor. (*Tarih*, I, 507). *İsâzâde*, Süleyman Paşa'nın Osek köprüsünden karşı yakaya geçişini 27 Ramazan 1098 olarak gösterir. *Zübde-i Vekâyiât*'ta, Süleyman Paşa kuvvetlerinin Şikloş önünde düşmanla muhârebeye tutuşma tarihi 2 Şevvâl'dir. Öte yandan Fındıklılı Mehmed Ağa, doğrudan doğruya bu muharebeye aid bahis içinde olmaksızın ayrı bir yerde, Süleyman Paşa'nın Çatalköprü'de düşmana karşı kazanılmış galebeyi bildiren müjde telhisinin 19 Ramazan'da İstanbul'a geldiğinden ve bunun büyük bir sevinç yarattığından bahseder (*Silâhdar*, II, 271).

127 Bu muhârebe, kronolojisi, cereyan şekli ve geçtiği coğrafi mevki bakımından kaynaklarda birbirinden çok farklı bir şekilde anlatılmıştır. Krş. *Silâhdar*, II, 274-276; *İsâzâde*, vr. 121^b; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 130^a-130^b / *Râşid*, I, 504-505, 506-508. *Mür'it-tevârih*, Bâyezid Devlet Kütüphanesi, nr. 5144, vr. 280^b; Mehmed Said, *Gülşen-i Maârif*, II, 963. Massigli, *L'Etat militaire de l'Empire ottoman*, s. 89-90, 125-126 - türkçe trc., s. 204-205; 234-235; *Histoire d'Eméric Comte de Tekeli*, s. 211-213. Bu kaynakların son ikisinde muhârebe bir yabancı gözü ile görülüp değerlendirilmiştir. Hammer'in verdiği bilgiler de (*Geschichte*, III, 790-791 / *Histoire*, XII, 211-213) tatmin edici değildir. Albert Lefèvre'in *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie (1526-1722)*, Paris 1902, II, 174 gibi eserlerde muhârebe hakkında verilen bilgiler basit ve kısadır. Son devrin yerli müelliflerince kaleme alınan tarihlerde de bu muhârebe pek muhtasar geçilmiş, oldukça müphem kalmıştır. (İ.H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 1961, 2. baskı, III, 462-463; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1951, III/1, 482). Bütün bu harekât yine farklı bir kronoloji ile, ve farklı bir şekilde, fakat diğer kaynaklardan çok daha vâzıh bir sûrette : Cantemir, *Histoire de l'Empire ottoman*, III, 356-359'da anlatılmıştır. Ayrıca bk. Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Nouvelle édition, Amsterdam 1697, IV, 454-458, 462-463; *Der neu=*

silvanya'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesine de başlangıç teşkil etti.

Osek'te askerini toplayabilen Süleyman Paşa, 9 veya 15 gün kadar kaldıktan sonra¹²⁸ burada bir miktar kuvvet bırakıp Varadin'e doğru hareket ile, oraya iki mil mesâfede bulunan Volvokar'a 15 Şevvâl (24 Ağustos)'de¹²⁹ varışını ve bu mevkie de kuvvetlerinden bir kısmını bırakışını takiben Varadin önüne geldi¹³⁰. Mohaç'tan Tuna'nın doğusuna geçen Avusturya ordusu da karşı yakada Zambor ile Bács arasında, Varadin'den on fersah uzaklıkta¹³¹ Paşaovası'nda bulunmaktaydı. Kuvvetlerini bu sâhaya kaydırışı, düşmanın Varadin üzerine taarruz ihtimalini gösteriyordu. Süleyman Paşa ordusunun Varadin önüne varışının beşinci gününde (25 Şevvâl/3 Eylül), zahire sıkıntısına düştüğü haberi gelen Eğri'ye imdad için Tuna'nın öbür yakasına seçme bir atlı kuvvet sevki müzâkere olunduktan sonra, onbeş saatlik bir mesâfeye yaklaşmış düşmanı karşılamak için gönderildikleri kendilerine söylenerek önce yanlarına iki günlük zahire verilen bu birlikler, Diyarıbekir vâlisi Câfer Paşa kumandası altında Varadin köprüsünden karşıya geçirildi. Ertesi günü zahire yükleri daha arttırıldığında onbeş saatlik yere sekiz günlük zahire verilmesinden şüphelenen asker, gerçekte Eğri kalesine takviye kuvveti olarak gönderildiklerini anlamış, katedecekleri yolun düşman tarafından bağlanmış olduğunu ileri sürerek gitmekten ve atlarına zahire koymaktan yüzçevirmişti. Öte yakada kalmış olan sadrâzam sancak-ı şerifi alıp kendileriyle birlikte gelmedikçe bir yere gitmeyeceklerini bildiren, ayrıca iki gün iki gece aralıksız yağın şiddetli yağmur altında, yanlarına çadır verilmemiş oluşu yüzünden düştükleri perişan halden büyük bir hiddete kapılan asker, geri gelmelerini önlemek için Süleyman Paşa'nın kapattırdığı köprüdeki bütün engelleri yıkıp ordugâha döndü. Bâzı elebaşlarının tertib ve teşviki ile, Süleyman Paşa'nın tatbik mevkiine koyduğu birtakim islâhat ve yeni düzenlemelerden, bir yılı aşkın zamandır ulûfe alamamış olmaktan¹³²,

eröffneden Ottomanischen Pforten, Augspurg 1700, s. 390-396; De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 574-576; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1857, V, 126-127; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha 1911, IV, 218-219.

128 Osek'de kalış müddetini, *Zübde-i Vekâyiât* (vr. 130b) dokuz, Silâhdar (II, 276) onbeş gün gösterir.

129 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 131a.

130 Buraya varışı, Defterdar Mehmed Paşa 18 Şevvâl (*Zübde-i Vekâyiât*, 131b) Silâhdar (II, 276) 20 Şevvâl 1098, *Râşid* (I, 510) 23 Şevvâl olarak kaydeder.

131 Hammer, *Geschichte*, III, 798 / *Histoire*, XII, 229. Bu mesâfeyi Silâhdar (II, 277) 15 saat, *Zübde-i Vekâyiât* (132a) ve *Râşid* (I, 510) 8 saat gösterir.

132 Müverrihin, ayaklanan askerin, isteklerine uyularak Süleyman Paşa'nın yerine getirilen yeni sadrâzam Siyâvuş Paşa'nın çadırının etrafını sarıp icabını görmek

kendilerine vadettiği terakkilerin hiç birini vermemesinden uzun zaman-
dan beri hoşnudsuzluk hükmü süren orduda, ilkin sipah ve silâhdar züm-
resi ile Serçeşme Yeğen Osman Paşa kumandasındaki yeni katılma levend
grupu arasında patlak veren ayaklanma süratle diğer askere de yayıldı.
Üst üste uğranılan mağlûbiyetlerle itibarını kaybetmiş bulunan serdâr-ı
ekremden sadâret mührünü ve sancak-ı şerîfi kendilerine teslim etmesi
dâvâsına kıyam ettiler. Süleyman Paşa, başlangıçta istemiş oldukları üze-
re Eğri'ye gitmek için kendisinin de sancak-ı şerîfle öbür yakaya geçece-
ğini ve ulûfelerini vereceğini söyledi ise de hiç bir teklifi kabûle yanaş-
mayan âsilerin şiddetlerini arttırmaları karşısında işin vehâmetini göre-
rek câreyi sancak-ı şerîfi de berâberine alıp, yanında yeniçeri ağası Bah-
ri Mustafa Paşa ve defterdar Seyyid Mustafa Paşa, vezir Câfer Paşa ve
diğer bâzı ileri gelen şahsiyetler olduğu halde¹³³ Tuna'dan bir donanma

üzere defterdar Seyyid Mustafa Paşa'nın kendilerine teslim edilmesini istemeleri ile
ilgili kaydında bu nokta çok açık belirtilmiştir: «"Birbuçuk yıldır ulûfe yüzü görme-
dik. Hâlimize merhamet etmediler, beş kış ulûfemiz geçti. Mîri mal izâet eden def-
terdârı isteriz", deyü çağrıştılar» (*Silâhdar*, II, 281). Ayrıca aynı husus tekrar ve tam
istilâhı ile işâret olunur: «Askerin beş kış mevâcibleri verilmediğinden vezir-i âzama
münkesir'ül-hâtır olup, ref. ü izâlesine fırsat-cûy idiler» (*Silâhdar*, II, 277). Bundan
başka müverrihce, «ehl-i seferin beş kış ulûfeleri askerîn İstanbul'a gelmelerine avk
u te'hîr olundu» dendiği gibi, Süleyman Paşa'nın kesik başı ile birlikte âsî askerîn or-
dugâhına gönderdiği hatt-ı humâyunda hükümdârın: «matlûbunuz üze beş kış ulû-
fe [...] gönderilür» ifâdesi de yer almaktadır (*Silâhdar*, II, 284). Âsilerin İstanbul'a
gönderdikleri mahzarda bu ifâde kat'iliği olmamakla beraber, geç de olsa bâzı bö-
lûklere mevâcib verilmesine mukabil, geri kalan kısmının işe bundan mahrûm kaldığı
ifâde olunur. (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 135a-135b). Mahzar'ın Râşid'de biraz kısaltılan ve
ifâdesi değişiklik gören metninin bu hususla ilgili muhteviyatı kaybolmuştur. Krg. I,
514).

12 Rebi'ülâhîr 1097 (7 Mart 1686) verilen masar ulûfesinden (II, 232) sonra, me-
vâcib tevzi edildiğine *Silâhdar*'da bir kayd geçmediğini de ayrıca işâret edelim. Can-
temir'de, askerîn iki kış mevâcibini almamış olduğu yazılıdır (*Histoire de l'Empire ot-
toman*, III, 371).

133. Süleyman Paşa'nın yanında bulundukları için onunla birlikte harekete mec-
bur kalan yeniçeri ağası Mustafa Paşa, Diyâribekir vâlisi Cafer Paşa ve ordu kethü-
dâsı Seyyid Abdullah Efendi, kendilerinin İstanbul'a gitmelerinin uygun olmayacağını
söyleyerek Belgrad'da ondan ayrılıp ordugâha dönmüşlerdi (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 137a-
137b). Defterdar Seyyid Mustafa Paşa ile reisülküttâb Mehmed Bey ise, o sırada
Belgrad'da bulunan Edirne bostancıbaşı Hüseyin Paşa da berâberlerinde olduğu hal-
de, Süleyman Paşa ile birlikte İstanbul'a doğru yollarına devam ettiler (*Silâhdar*, II,
279; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 137b). İstanbul'a varışlarında geldikleri yere dönmeleri is-
tendiğinden Defterdar ve Reisülküttâb, o esnada Niş'e varmış olan orduya dönmüşler,
dönüşü müteakip Defterdar Seyyid Mustafa Paşa asker tarafından katledilmiş, Reisül-
küttâb Mehmed Bey ise kaçırmıştır (*Silâhdar*, II, 280-281; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 141a).

gemisi ile Belgrad'a kaçmakta buldu (27 Şevvâl 1098/5 Eylül 1687)¹³⁴.

Otağını talan eden ayaklanmış asker, Siyâvuş Paşa'yı cebren serdar ve sadrâzama kaymakam ilân ederken, Süleyman Paşa Belgrad'da kalma-
yarak oradan da firar edip İstanbul'a geldi (8 Zilka'de 1098/15 Eylül
1687)¹³⁵. Önceleri Davud Paşa'daki çiftliğinde gizlendi. Burada iken teb-
dil-i kıyafet edip sadâret kaymakamı Receb Paşa ile buluştu, sancak-ı şe-
rif ve sadâret mührünü ona teslim etti¹³⁶. Başka bir nakle göre de, san-

134 Bütün bu vukûat için bk.: *Sülâhdar*, II, 277-278; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 141b, 142b-143b. *Râşid*, I, 510-512, Krs. *İsâzâde*, vr. 121b-122a. Ayrıca: Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, IV, 468-471 v.d.; *Der neu-eröffneten Otomanischen Pforten*, s. 428-430; De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 582-584; Hammer, *Geschichte*, III, 798 / *Histoire*, XII, 228-230; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, 143-144; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 221, 223; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 482-483. Süleyman Paşa'nın Varadin'den kaçış tarihi *Râşid*'de, Şevvâl'in 27'si, *Zübde-i Vekâyiât*'da Şevvâl'in 28'i olarak kaydedilir.

Cantemir'de (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 370-372), patlak veren hâdiseler farklı bir sebeble izah edilmiştir. Cantemir'e göre, orduda aleyhine bir hareketin başlamasına, Süleyman Paşa'nın hükümdâra gönderdiği telhisde son muharebede uğr-
nılan mağlûbiyetin kabahatini, kumandasındaki paşaların ihmâline yüklemesi ve bun-
ların idâmını istemesi sebep olmuştur. Merkezdeki dostları vâsitasile bu telhisden ha-
berdâr olan paşalar, başlarındaki tehlikeyi savmak için askeri isyâna teşvik etmişler-
dir. Siyâvuş Paşa bunların başında geliyormuş, alacaklı oldukları mevâcibi vezîr-i
âzamdan istemeleri için askeri kışkırtan o imiş. Ayrıca bk.: *Der neu-eröffneten Otomanischen Pforten*, s. 429-430: «Woher Hass des Siaus Bassa gegen dem Grossvezier»; krs. De la Croix, *Abrégé*, II, 582.

135 *Sülâhdar*, II, 279, krs. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 137b / *Râşid*, I, 518-519. Can-
temir de, serdar-ı ekrem ve vezîr-i âzam Süleyman Paşa'nın kaçması ile varlıklarını
düşman önüne terk edilmiş gibi hisseden askerin kendilerini idâre edecek bir başa ih-
tiyac duyarak Siyâvuş Paşa'ya sadâret teklif ettiklerini ve onun buna ne yolda cevap
vermiş olduğunu hikâye eder (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 373-374). krs. De
La Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, II, 584.

Süleyman Paşa'nın ordugâhı bırakıp İstanbul'a kaçması ile ilgili tenkid günü-
müzde de şu ifâdesini bulur: «Sadrâzam ve Serdarı Ekrem filhakika fena yapmıştı.
Vazifesi orada kalmak, şikâyetleri dinlemek, içlerinde muhik olanları terviç eylemek
ve nihayet keyfiyeti merkeze bildirmek, netice ne olursa olsun düşman karşısından
yüzgeri eylememekti. Rüesânın Süleyman Paşa'nın avdet reyine ittiba etmeyerek ora-
da kalmaları ve orduyu yerinde tutmaları yine bir şeydi. Fakat bu defaki hareketle-
riyle düşünmüyorlardı ki, orduyu dağıtıp gelmek, memlekete düşmanın girmesini ko-
laylaştırmaktı. Düşmanlar ileri harekette hiç bir müşkilâta uğramayacaklar, kollarını
sallıyarak vaktiyle bir çok kan ve can bahasına elde edilen memleketleri tüfenk pat-
latmaksızın alacaklardı» (M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, Ankara 1978,
II, 9).

136 *Sülâhdar*, II, 279.

cak-ı şerif ve mührü Varadin'den kendisile birlikte İstanbul'a gelen Defterdar Mustafa Paşa eli ile hükümdara gönderdi¹³⁷. Daha sonra Kuruçeşme'deki yalısına geçip¹³⁸ ahababı yahudi Salamon'un oraya yakın evinde gizlenmeğe başladı¹³⁹. Çok değişik bir nakle göre ise, Süleyman Paşa İstanbul'a varışında hükümdarla doğrudan doğruya görüşmüş, bütün fitnenin Siyâvuş Paşa'dan geldiğini anlatmış, kendisini korumak isteyen Sultan ona gizlenmesini tavsiye etmişti. Hükümdardan gördüğü himâye ile Süleyman Paşa, Kuruçeşme'deki yalısı civârında bulunan Manolaki adında zengin bir Rum'un evinde 27 gün süre ile gizlenir¹⁴⁰.

137 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 139^a / *Râşid*, I, 518-519; *Mür'it-tevârih*, vr. 280^b. Hammer, *Geschichte*, III, 800 / *Histoire*, XII, 233.

138 *Silâhdar*, II, 279, 283.

139 *Hadikat'ül-vüzerâ*, 112.

140 «Le Vizir qui craignoit pour sa vie, s'évade la nuit, et s'enfuit vers le Sultan à Constantinople, lui apportant le premier cette désagréable nouvelle. Il charge Siavus comme l'auteur de tout le désordre; c'est lui qui empoisonne le camp, dit-il, il a trahi les intérêts de l'Empire de concert avec les autres Bachas, et lui a arraché la victoire sur les Allemands qu'il tenoit entre ses mains.

Mahomet reçoit son Vizir les larmes aux yeux, tant il étoit prévenu en sa faveur; à cause des preuves qu'il avoit données par le passé de sa rare prudence et de son courage, il le plaint dans son malheur, il lamente son propre sort dans celui de son Ministre; et ajoutant foi sans hésiter à tout ce qu'il représente; il lui ordonne de se tenir caché, jusqu'à ce qu'on voye plus clair dans les desseins des rebelles. Ainsi Soliman Pacha assuré de la bienveillance de Sultan se retire secrètement chez un certain Grec nommé Manolaki qui demouroit assez près du serrail, dans la rue Curitcheschme et demeure caché pendant vingt-sept jours, inconnu à tout autre qu'au Sultan même, et à son fidelle ami le Kislar aga» (Cantemir, *Histoire de l'Empire ottoman*, III, 372-373).

Cantemir'den önce, çağdaşı bir yabancı tarih müellifi de, Varadin'den kaçan vezir-i âzamın sultanla görüşüp hareketini mazur göstermeğe muvaffak olarak hükümdardan İstanbul'da kalabilme müsaadesini elde ettiğini yazar. Vak'ayı öteki tarihçilerden değişik bir şekilde anlatan bu müellife göre, Varadin'den Belgrad'a vardığında berâberinde gelmiş olan paşaları orduyu yatıştırmak düşüncesiyle geri gönderen Süleyman Paşa, oradan İstanbul'a doğru hareketine devam ederken gelişini bildirmek üzere sadâret kaymakamına bir haberci çıkarır. Onunla gelen haberi öğrenen sultan, Süleyman Paşa'ya bulunduğu yerden öteye geçmemesi tenbihini gönderirse de, bunu getiren haberci yolda iken bir hayli mesâfe kateden vezir-i âzam, habercinin kendisine ulaştığı yerde kalarak, sadâret mührünü hükümdara verilmek üzere Defterdar'a yollar. (Adı, eserde «Scutari» diye geçen bu yer İskodra veya İstanbul Üsküdar'ı olmayıp, Edirne'deki Üsküdar nâhiyesidir). İstanbul'a gönderdikleri temsilcileri vâsitasile kendisine tebliğ olunan isteklerine rağmen, Süleyman Paşa'yı himâye etmekte devam eden hükümdar, ona karşı gösterdiği müsâmanın âsilerin pâyitahttaki taraftarları arasında doğurduğu büyük hoşnudsuzluk ve bunların yükselen şikâyetleri karşısında sadâret mührünü ve sancak-ı şerifi Siyâvuş Paşa'ya göndermeğe mecbur kalır. Süleyman Paşa'nın telkini ile de Köprülüzâde Fâzıl Mus-

11/12 Zilka'de 1098-18/19 Eylül 1687'de hükümdar, başkaldıran askeri yatıştırmak için kendisini sadâretten azletmişti. Serhaddi terk ile 5 Zilka'de'de (12 Eylül) Belgrad'a varmış olan ordunun sadârete getirilmesini hükümdardan istediği Siyâvuş Paşa, kendilerine Belgrad'dan ileriye varmamaları ve kış orada geçirmeleri tenbihi ile, Süleyman Paşa yerine sadrâzam yapıldı¹⁴¹ (16 Zilka'de 1097/23 Eylül 1687).

İstanbul'a gelişinden bu yana üç hafta kadar izini belli etmemeğe muvaffak olan Süleyman Paşa, hükümdarca kendisinin biran evvel ele geçirilmesi istenmesine rağmen işi oyalayan, bu hususta aciz beyan¹⁴² eden Receb Paşa'nın ancak firârından (30 Zilka'de 1098/7 Ekim 1687) sonra tutulabildi¹⁴³. Sâbık ve firârî sadrâzam 1 Zilhicce 1098 (8 Ekim 1687) günü Kuruçeşme'de gizlendiği evde bir Rum kadını ile muhabbet ederken

tafa Paşa'yı sadâret kaymakamlığına nasbeder. IV. Mehmed, sadâret mührünü ve sancak-ı şerifi ordugâha götürten Silâhdar Ağa [= Moralı Hasan Ağa]'nın işin vehâmetine dair dönüştür getirdiği haberleri öğrenince, himâyeye çalıştığı Süleyman Paşa ile âsilerin ondan başka başını istedikleri diğer şahısların fedâ olunmasına rızâdan başka çare göremez (Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Amsterdam 1697, IV, 470-477). Başka bir yabancı eski kaynakta da Süleyman Paşa'nın İstanbul'a dönüştür Sultan ile doğrudan doğruya görüştüğünden ve Sultan'ın kendisine bir yerde gizlenmesini tenbih ettiğinden bahsedilir: *Der neu-eröffneten Ottomanischen Pforten*, Augspurg 1700, s. 430-432.

141 *Silâhdar*, II, 280; *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 138b / *Râşid*, I, 517-518, 521.

142 *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 144a. *Râşid*, I, 525.

143 Cantemir'e göre hükümdar, Süleyman Paşa'yı âsilerce kendisine yollanan mahzara rağmen uzun süre fedâ etmek istememiş, Siyâvuş Paşa'ya sancak-ı şerif ile birlikte sadâret mührünü gönderdiği Silâhdar Ağa'nın pâytähta dönüşünde getirdiği haberler karşısında katline rıza göstermiştir (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 375-378). Bunâ yakın bir bilgi, başka bir batılı müellifde de yer almaktadır: «En conséquence, il [Siyavuş Paşa] fait dresser une requête, que les Turcs nomment arz mazhar, et l'envoie porter au Sultan au nom de toute l'armée. ... Mahomet voulant sauver la vie au grand Vizir, ne repondit point à la partie de la requête qui regardoit ce ministre, et fit partir sur le champ de quoi payer les troupes, dans l'espérance qu'elles s'appaiseroient facilement. Il se trompoit. Lorsqu'une armée entiere a pu rompre une fois les liens sacrés de l'obéissance, elle est capable de tous les excès. Les rebelles firent une crime au Sultan de la protection qu'il accordoit à son Vizir, et se mirent en marche pour aller le déposer. Comme ils s'avançoient vers la capitale, Mahomet, qui crut qu'en gagnant le chef, il dissiperoit peut-être les membres, envoya présenter à Siavus Bacha les sceaux de l'empire avec l'étendard du prophète. Siavus reçut, avec de grandes démonstrations de respect, les marques du pouvoir suprême; mais il écrivit en même tems au Grand-Seigneur, qu'il n'étoit pas maître de faire changer les dispositions des troupes, et que le seul moyen de les satisfaire, étoit de leur sacrifier le grand Vizir, le Defterdar et le Giumrutchi ou recevoir des domaines, à la negligence desquels on imputoit toutes les calamités présentes. Il fallut céder aux circonstances.

yakalandı¹⁴⁴. Kapiarası'nda bir hafta hapsedildikten sonra 7 Zilhicce 1098 (14 Ekim 1687)'de boğdurulup¹⁴⁵ başı¹⁴⁶ hassa hasekisi Mûsâ Ağa ile yola çıkarılarak 12 Zilhicce'de, yâni Kurban bayramının üçüncü günü Fîlibe'ye erîştirildi¹⁴⁷. İstanbul üzerine yürüyen ve kendisinin katlini istemekte olan askere orada teslim ve teşhir edildi. Ancak âsiler, gönül ettikleri gibi işkence yaparak işini bitiremedikleri ve kendilerine servetini yağmalamağa fırsat kalmadığı için, Sarı Süleyman'ın doğrudan doğruya ellerine verilmek yerine daha önce öldürülmüş olmasından dolayı ayrıca gazaplandılar. Paşa'nın kesik başı ile birlikte kendilerine bir hatt-ı humâyûn yollayan hükümdar hakkında : «“ana Süleyman Paşa'yı kim öldürsün dedi ve bu zâlim kethudâlığı ve mîrâhurluğu ve vezâreti hâlinde beru cem ettiği malı teftiş ve tahsilden sonra eşedd-i ukûbet ile katli murâdımız idi”

Mahomet fit couper la tête à son cher Soliman, et l'envoya, par un Chiaoux, à l'armée» (De La Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 584-586).

Çağdaşı garplı tarih müellifinin rivâyetine göre Süleyman Paşa, bâdireyi atlatabilmek için, bu hengâmede bütün iktidârı elinde tutan Siyâvuş Paşa'nın yanında kendisini koruyabilecek nüfuzlu bir dost ve hâminin bulunması fikri ile pâdişahı, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'yı sadâret kaymakamlığına çağırmağa iknâ etmişti (Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Amsterdam 1697, IV, 475-476). Fâzıl Mustafa Paşa'nın rikâb-ı humâyûn kaymakamlığına nasbı 30 Zilkade 1098 = 7 Ekim 1687, İstanbul'a gelişi de 6 Zilhicce 1098 = 13 Ekim 1687'dedir (Silâhdar, II, 283-284). Buna mukabil Süleyman Paşa'nın ise, Fâzıl Mustafa Paşa'nın rikâb-ı humâyûn kaymakamlığına nasbolunup İstanbul'a gelmesi için haberci çıkarılmasının ertesi günü, yâni 1 Zilhicce 1098'de tutulduğunu ve Paşa'nın İstanbul'a varışı ertesinde de 7 Zilhicce 1098'de katledildiğini biliyoruz.

144 *Silâhdar*, II, 283. krs. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 145a.

145 *Silâhdar*, II, 284; Ayvansaraylı Hüseyin, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl* (nşr. Fahri Ç. Derin), İstanbul 1978, s. 42. Ayrıca bk. *İsâzâde*, 125b. Bu tarihe mukabil, Süleyman Paşa'nın kendi yaptırdığı câmideki mezarının duvar kitâbesinde, şehiden ölümü kurban bayramında vukûbulmuş gösterilir. *Silâhdar* ve Ayvansaraylı Hüseyin'in kaydı ile bu tarih arasında, bayramın ilk günü hesab edildiğinde en aşağı dört günlük bir fark vardır. Daha sonra taş yazılırken, muhtemelen, aradaki zaman mesafesinin yakın olmasından dolayı, biraz da müessirlik temin etmek gayesiyle öldürüldüğü tarih kurban bayramına mâl edilmek istenmiş olacaktır. Bazılarınca kurban bayramının ilk gününde idâm edilmiş zannedilmesinin (msl. İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihî*, İstanbul 1976, I, 279) kaynağı bu kitâbe olsa gerektir. Adı geçen eserde, ölümünün milâdî tarihinin, 1686 kaydedilmesi yanlışır.

146 Süleyman Paşa'nın kesik başının IV. Mehmed'e gösterilişini tasvir eden temsili bir resim için bk. : *Der neu-eröffneten Ottomanischen Pforten*, 1700, s. 432.

147 *Silâhdar*, II, 284-285. krs. *Zübde-i Vekâyiât*, vr. 145a; *Râşid*, I, 527, Hammer, *Geschichte*, III, 802 / *Histoire*, XII, 237'de bunun için 8 Ekim 1687 tarihinin verilmesi yanlışır. Bu tarih, ancak Zilhicce'nin ilk gününün milâdî karşılığını ifâde eder. Zâten Hammer, hicrî tarihi günü ile tesbit edememiş, sâdece milâdînin mukabilinde «Zilhicce 1098» diye kaydetmiştir.

deyü yer yer çağrıştılar»¹⁴⁸.

Sadâretin Siyâvuş Paşa'ya verilmesi ve Süleyman Paşa'nın katli ile tatmin ve teskin olmayan, IV. Mehmed'i de tahtından indirmeğe azmetmiş bulunan âsiler, İstanbul üzerine yürüyüşlerine devam ettiler.

Av peşinde koşan IV. Mehmed'in devlet işlerini yüzüstü ve Köprülüler'den sonra ehliyetsiz ellere bırakmış idâresine karşı birikmiş memnûniyetsizliklerin, ardıgelmez başarısız seferlerden duyulan yorgunluk ve bezginliklerin hazırladığı müsâid zemin içinde, bir zamandan beri gittikçe bozulan bir müessese hâlini almış olan kapıkulu ocağında askere beş kışt mevâcib verememiş olmak gibi kuvvetli bir âmilin de tesirile Süleyman Paşa'nın son hareketinin Varadin'de çıkmasına vesile olduğu isyan kendi başını yedikten başka, IV. Mehmed'in de hükümdarlığını kaybetmesiyle neticelenmişti. Başlangıçta, âsilerin sâdece Süleyman Paşa'nın şahsını ve tertib ettikleri listede isimleri belirtilen bazı kimseleri hedef almış gösterdikleri hareket¹⁴⁹, neticeleriyle o noktada kalmamış, IV. Mehmed'i tahtından ederken (2 Muharrem 1099/8 Kasım 1687), serhaddin başıboş bırakılması yüzünden Osek, Varadin, Sigetvar ve Östoni-Belgrad gibi mühim mevkillerin kolayca elden çıkmasına ve düşmanın Belgrad yakınlarına kadar sokulmasına da sebeb olmuştu.

Devlet idâresinin çok muktadir şahsiyetlere muhtac olduğu gâileli bir çağda Süleyman Paşa'nın mirâhurluktan vezirliğe atlamasının ardından iki yıl gibi bir zaman içinde sadâret makamını elde edişi, Macaristan'da birbuçuk asırdan beri süren Türk hâkimiyetinin sona ermesi gibi -şartları kendinden daha önce hazırlanmış- bir neticeyle birlikte tecellî eden kayıplar ve felâketler silsilesinde adının en başta yer almasını mukadder kılmıştı. Yeniçeri ocağı bozulurken, Avrupa topraklarında Türk hâkimiyetine karşı hristiyan dünyâsının kuvvetli ve hazırlıklı hareket ve müdahalelerinin tarih sahnesine girdiği bir devrede, liyâkatinin üstünde elde ettiği mevki ve selâhiyet, önceki hizmet devresi muvaffak sayılan Süleyman Paşa'nın felâketine sebeb olmuş, Budin'in ebediyen elden gidip bü-

148 *Silâhdar*, II, 285.

149 Hâdisenin cereyanını Silâhdar'dan daha farklı bilgilerle anlatan Defterdar Mehmed Paşa (ve onun nâkili Râşid), âsilerin İstanbul'a temsilci olarak gönderdikleri kimselerin bu niyeti gizleyerek dâvâlarının sâdece Süleyman Paşa olduğuna dâir sözlerle etrafı nasıl buna inandırdıklarını kayd eder. (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 140a-b; *Râşid*, I, 519-520). Ayrıca bk. *Mür'it-tevârih*, vr. 281a.

Âsilerin mahzara isimlerini yazdıkları, sayısı 70'i bulan bu şahıslardan başlıcaları (*Silâhdar*, II, 278)'da gösterilmiştir. Cantemir, Siyâvuş Paşa'nın, âsi askerin çektiği silâhı ancak, başını istediği bu şahısların idâmı ile indireceğini ileri sürerek bunların idâmı üzerinde ısrar ettiğini söyler (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 378-379).

tün Macaristan'ın kaybedilmesinden mes'ûl tutulmak gibi bugüne kadar üzerinden kalkmayan bir tenkid ve töhmetin¹⁵⁰ hedef ve merkezi hâline gelmesine yol açmıştır¹⁵¹.

Süleyman Paşa'nın portresi, kendisini yükselip parlamasıyla ortadan silinişi bir olmuş bir sîmâ gibi gören çağdaşı Silâhdar Mehmed Ağa'dan başlayarak, müverrih Defterdar Mehmed Paşa ile Râşid ve Hadîkat'ül-vüzerâ sâhibine, onlardan da bu yana bir çok müelliflerce hile ve dolap çevirmekte çok mâhir, yaman bir entrikacı, dervîşâne görünüş altında tilki davranışlı, tamâkâr, yalancı, câhil bir kimse sûretinde çizilmiştir. Devrinin yabancı müşâhidleri de onun politika döndürüp düzen kurmaktaki hünerine işâret ederler¹⁵². «Sarı», «Boşnak» gibi lâkabları yanında, bu yönü dolayısıyla kendisine «Aynacı» nâmı¹⁵³ da verilmiştir. Buna mukabil çağdaşı yabancı şahsiyetler ve sonraki devirlerin batılı müellifleri onun müsbet taraflarını ve meziyetlerini belirtmeği de ihmal etmemişlerdir.

150 İdâresizliği ve bunun sebebiyet verdiği hâdiseler bakımından bu tenkid, kendisinin çağdaşı yabancı kaynaklarda da akis bulmuştur. Tököli İmre'nin, ordusunun içinde vazife almış olması ve Şikloş-Mohaç savaşında birlikte bulunması dolayısıyla Süleyman Paşa'nın Peter Varadin vakasından bahseden o devrin bir yabancı müellifi şu hükmü verir :

«La mauvaise conduite du Grand Vizir, suivie des mauvais succès de cette Campagne, excita de grands murmures dans l'armée, à qui il devoit d'ailleurs la paie de plusieurs mois. Le tumulte alla si loin, que l'armée refusant de lui obeir prit le chemin de Constantinople, où elle alla demander sa tête, et celles des principaux Officiers du Grand Seigneur. Le Vizir se démit volontairement de sa charge, qui fut donnée à Siaous, selon les souhaits d'une partie de l'armée : mais cette démission ne pût pas lui sauver la vie : Le Caimacan, et quelques autres furent de même égorgés. Il sembloit que l'armée devoit être contente de ce sacrifice; mais les dépenses excessives de Mahomet IV. et sa vie lâche et efféminé le perdirent lui même» (*Histoire d'Emeric Comte de Tekeli*, Cologne 1694, 214).

151 «... Sarı Süleyman Paşa Macaristan'ın elden gitmesine sebep olduğu için Osmanlı tarihinde kapkara bir hâtıra bırakan bedbaht bir Boşnaktır», «... tayin edildiği Serdâr-ı Ekremlikte Macaristan'ı düşmana kaptırmaktan başka bir şey yapamayan bu korkak ve ahlâksız Boşnak» gibi ifâdeler bu ithamın yeni ve daha da şiddetlenmiş örneklerini verir (İ.H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 461, 516; ayrıca s. 462, 463).

152 Hammer, *Histoire*, XII, 159, 192 not 2 / *Geschichte*, III, 765, 781 not 6'da gösterilen kaynaklar.

153 Bu husûsu Cantemir şöyle belirtir : «On lui donna le surnom de *Aineji*, qui veut dire rusé et trompeur, à cause de son adresse à tromper par mille artifices tant ses amis que ses ennemis : Semblable à Ulysse qu'Homere nous représente sous ce point de vûe» (*Histoire de l'Empire othoman*, III, 478). Ayrıca : Hammer, *Histoire*, XII, 159, 188 / *Geschichte*, III, 765.

Yabancı müelliflerin, başka cephelelerdeki kumandanların uğradıkları devamlı mağlûbiyetlere mukabil, Leh cephesi savaşlarında hiç yenilgi almayışı dolayısıyla yenilmez bir serdar olarak tanınan Süleyman Paşa'ya bir ara, imparatorluğu içinde bulunduğu dehşetli buhrandan kurtarabilecek tek insan, devletin direği ve son ümidi, askerin sevgilisi nazarile bakıldığı yolundaki ifâdeleri¹⁵⁴ yerli kalemelerde herhangi bir akis ve iltifat bulmamıştır.

Hakkındaki menfî zikirlerle yer vermeyen «Hadîka» müellifi Ayvan-saraylı Hüseyin, buna mukabil, onun Eğri'deki müslümanların imdâdına koşmak isterken bu vazifeden kaçmak isteyen yeniçerilerin elinde bu uğurda şehid ve kurban gittiğini ifâde eden, câmi hazîresindeki, kitâbeyi eserine olduğu gibi koyar¹⁵⁵. Ona dâir menfî tavsifleri nakletmekle berâber benimsemeyen Enderûn Tarihi sâhibi Atâ Bey, «Hadîka»nın bu yönüne dikkatle : «Hadîkat'ül-cevâmi: müddet-i vezâretini iki sene olmak üzere tayin ve muhârebeden maksadı giriz olmadığını câmi-i mezkûr kabristanındaki seng-i mezarının duvarında levha tarzında mu'allak olan taştâ mahkûk ve mestûr ebyât ile tevsik etmek istediğinden ebyât-i mezkûre işbu mahalle tahrir olundu. [...] Ol vakitlerdeki askerin etvâr u ahvâliyle muamelât-ı devlet mutâlea olunur ise nice bîgûnah, derdini anlatamadan gitmiş ve bunca ashâb-ı dirâyet ve liyâkatın servet-i dirâyet ve âsâr-ı nâfiâlarından müstefid olunamayarak çok hasâra uğranılmış olması zann-ı kavîsi cây-ı mutâlea görünür»¹⁵⁶ dedikten başka, «müsârunileyh işbu ordu me'muriyetine gelince evâil-i hâlinde gördüğü terbiye ile güzelce hidmetler ibraz etmiş ise de secâat ve besâletin terbiyeye taallûk eder yeri olmamağla işte bu seyyie-i hasleti hıdemât-ı sâbika-i memdûhesini mahv u izâle etmiştir»¹⁵⁷ diye ölçülü bir hüküm ve kanâat ifâde eder¹⁵⁸.

154 Msl. bk. Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, Paris 1743, III, 322-323; De La Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 560, 562, 576; J.M. Jouannin - Jules van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, s. 294.

155 *Hadîkat'ül-cevâmi*, II, 229.

156 Atâ, *Tarih*, I, 144.

157 Atâ, *Tarih*, I, 143.

158 Çağdaşı olan yabancı bir müellif, Üngürüs serdarlığı ile İstanbul'dan ayrılırken, aleyhine girilebilecek tertiplere karşı hükümdardan teminat isteyişinden bahsederken Süleyman Paşa'nın hüviyetini gerçek hatları ile tesbit ediyor : «On peut juger par cette conduite de l'adresse du grand Vizir Soliman. Il avoit les manieres honnêtes, et plus engageants que n'ont ordinairement les Turcs. Il n'étoit pas fort intelligent dans le métier de la guerre; mais il avoit couvert son peu d'expérience avec tant d'artifice pendant qu'il avoit été Seraskier en Pologne, qu'on l'avoit crû beaucoup plus habile, qu'il n'étoit en effet : ce qui lui fit donner le commandement de l'armée

Sadâreti bir sene dokuz ay iki gün sürmüş olan¹⁵⁹ Süleyman Paşa'nın mezarı Üsküdar'da Ahmedîye'den Doğancılar'a çıkan yokuşun sol yanında kendi câmiinin mihrâbı önündeki hazîrededir. Başındaki çok sâde kabir taşına mukabil, mezar duvarında sonradan, ortalık yatıştığı, şahsının müdâfaasının artık kâbil olduğu bir devrede tanzim edildiği anlaşılan manzum bir kitâbesi vardır¹⁶⁰. Süleyman Paşa'nın yaşı ölümünde altmışı aşmakta imiş¹⁶¹. Aynı hazîrede Paşa'nın ayak ucu tarafında kızı Fatma Hanım'ın tarihsiz kabri görülür. Kızından bahsedilmeksizin bir oğlu oldu-

Hongrie; mais la perte de la bataille de Mohatz découvrit ce défaut, et le decredita. Les troupes ne voulurent plus hasarder leurs vie sous la conduite d'un General, en qui elles n'avoient aucune confiance» (Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Amsterdam 1697, IV, 468).

Şikloş mağlubiyetinden bahseden başka batılı müellifler de aynı konuda benzer mütâlealarda bulunuyorlar : «Ce brave général voyoit, avec le plus vif chagrin, toute sa réputation échouer contre les Allemands. Admiré naguères et cheri de toute la nation Ottoman, il se voyoit l'objet du mépris et de la haine. Il eût voulu pouvoir quitter le le commandement et les sceaux; mais l'amour des honneurs et de richesses, peut-être même l'espérance glorieuse de finir ses jours par le cordeau, soutenoient son courage contre tant de disgrâces» (De la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, Paris 1768, II, 576). «Elévé au grand vizirat, Suleiman ne réalisa point les espérances des Ottomans. Il montra beaucoup d'activité, mais il n'avait pas les talents nécessaires pour lutter contre le duc de Lorraine» (Th. Lavallée, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris 1855, s. 346 / *Histoire de la Turquie*, Paris 1859, II, 139).

159 Süleyman Paşa'nın sadâret müddeti matbû Hadikat'ül-vüzerâ'da (İstanbul 1271, s. 112) yedi ay gösterilmiş ve bu hatâ o zamandan bu yana bir çok müellif tarafından tekrarlanmıştır. (msl. Atâ, *Tarih*, İstanbul [1292], II, 143; Mehmed Şemâ, *İlâveli Esmâr'üt-tevârih*, İstanbul 1295, s. 98, *İlâveli Esmâr'ül-hadâyik*, İstanbul 1311, s. 15; Ş. Sâmî, *Kâmus'ül-âlâm*, 1311, IV, 2619; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1954, III/2, 425). Bir başka müellif de bu müddeti yedi seneye çıkarır (İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1976, I, 269). Hadikat'ül-vüzerâ'nın bir kısım yazma nüshalarında, bu arada şahsî kütüphânemizdeki 1180'de istinsah edilmiş nüshada (vr. 164) «müddet-i vezâreti yirmi iki ay kadardır» diye doğru bir tarih verilmiştir. Ayvansaraylı Hüseyin de, «iki seneye karîb sadâreti vardır» demekle diğer müelliflerden ayrılır (*Hadikat'ül-cevâmi*, II, 229). Sadâret müddeti en dakik şekilde İ.H. Dânişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 516'da belirtilmiştir.

160 Kibleye göre hazîrenin sağ yanına düşen ve «Viransaray» sokağına bakan, güzel ve ince bir sülûsle yazılmış olan bu kitâbenin metni Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin tarafından «Mecmûa-i Tevârih»de (Topkapı Sarayı-Hazîne Kütüphânesi, nr. 1565, vr. 43) kaydedilmiş olduğu gibi, *Hadikat'ül-cevâmi*, II, 229 ve aslına uygun bâzı düzeltmelerle İbrâhim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 278'de de yer almıştır. Kitâbenin ebced hesabı ile 1099 yılını gösteren tarihi Ayvansaraylı'nın «Mecmûa»sında rakamla 1099 olarak verilmişken, «Hadika»nın matbûunda ve bir kısım yazma nüshalarında Süleyman Paşa'nın ölüm tarihine itibarla 1098 sûretinde rakamlanmıştır.

161 *Hadikat'ül-vüzerâ*, 112.

ğu da kaydediliyor¹⁶². Yetiştirmesi ve kendisinden bir ay sonra yakalana-
rak 8 Muharrem 1099 (14 Kasım 1687)'da katledilen Receb Paşa burada
efendisi yanında yatmaktadır¹⁶³.

Süleyman Paşa'nın mîrâhurluğu zamanında yaptırdığı¹⁶⁴ ve zamanla

162 *Sicill-i Osmani*, III, 69.

163 Bâzı müellifler Süleyman Paşa'nın mezarı yanındaki kabrin 1041 (1632)'de
idam edilen sadrâzam Boşnak Topal Receb Paşa'ya âid olduğunu zannetmişlerdir. Bu-
radaki Receb Paşa'yı bu Receb Paşa olarak gösteren Hadikat'ül-Cevâmî'den matbûun-
daki kayıd (II, 230) böyle bir yanlışlığa sebep olmuştur. Bu yanlışlığa düşenlerden en
yenisi olan İ.H. Konyalı, 1041 (1632)'de idam olunmuş Topal Receb Paşa burada med-
fun olduğuna göre diye, câmidin haziresinde Süleyman Paşa'nın gömülmesinden 57 yıl
önce bir mezarlık bulunmak gerektiğine hükmeder (*Üsküdar Tarihi*, 1976, I, 280).
Kâpdan-ı deryâ sadrâzam Topal Receb Paşa'ya âid kabul edilen mezar taşının onunla
ilgisini gösterecek hiç bir kayd ve işaret bulunmamasına mukabil, herşeyden önce şe-
kil ve yapı bakımından bu taş Süleyman Paşa'nınkinin tamâmen benzeridir. Süleyman
Paşa'nın, üzerinde sâdece «Merhûm/ ve magfûrleh/ vezîr-i âzam/ Süleyman/ Paşa
rûhuna/ el fâtîha» ibâresi yazılı mezar taşı gibi, üzerinde ölüm tarihi bile olmaksızın
«Merhûm/ ve magfûr/ Receb/ Paşa rûhuna/ el-fâtîha» diye bir yazı taşıyan bu taşın
öteki ile birlikte aynı taşı ve aynı yazıcının elinden aynı zamanda çıktığı anlaşılıyor.
Geniş çepheli olmayıp dar satırlı birer müstakıl biçiminde yükselen bu iki mezar ta-
şının dışa bakan yüzüne bu ibâreler, sathının çok ensiz olması dolayısıyla, her satıra
bir, bâzen sık istif edilmiş iki kelime düşer şekilde sığdırılmıştır. Süleyman Paşa'nın
ötekisinkinden hafifce iri ve öne doğru eğikçe olmakla beraber her ikisinin başın-
daki sadrâzam kavuğu birbirinin tamâmen benzeridir. İki taş arasında zaman ve tarz
bakımından hiç bir fark bulunmadığını gösteren bu maddî deliller dışında, bizzat Hadî-
kat'ül-Cevâmî müellifi *Vefeyât*'ında kaymakam Receb Paşa'nın Süleyman Paşa'nın
yanına defn olunduğunu söylediği gibi, 1041 de idam edilen öbür Receb Paşa'nın ise
öldürüldükten sonra cesedinin denize atıldığını da belirtir. (nşr. F.Ç. Derin, İstanbul
1978, s. 23). Receb Paşa'nın cesedinin denize atıldığı, (Mehmed İzzet, *Harita-i Kapu-
dânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285, s. 46 ve Mehmed Şemî, *İlâveli Esmâr'üt-tevârih*, İstan-
bul 1295, s. 96)'de de kaydolunmaktadır. Öte yandan devrin en selâhiyetli müşâhid ve
kalemi müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kaymakam Receb Paşa için «Üsküdar'da
efendisi (yanına) defn olundu» şeklindeki ifâdesi ise (*Silâhdar*, II, 399) bu hususa
mutlak bir kesinlik kazandırır. Matbû. Hadikat'ül-cevâmî'deki kayda mukabil, başka
müellifler Süleyman Paşa'nın yanında yatanın onun şâtırı, kethudâsı ve nihâyet kaim-
makamı Boşnak Receb Paşa olduğunda birleşirler: Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât-ı
Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, s. 42; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 1311, II, 371; Mehmed
Râif, *Mir'at-ı İstanbul*, 1314, s. 163.

164 Bugüne kadar câmiden bahseden müelliflere bu husus tamâmen meçul kal-
mış olup yapılaş zamanı için hep yanlış olarak hayatının son yılını gösteren 1098 (1686)
tarihi verilmiştir. Hammer, câmidin mezar duvarındaki kitâbenin metnine, Hadikat'ül-
cevâmî'den matbûu gibi bâzı yazma nüshalarına rakam olarak ilâve edilmiş tarihe ba-
karak 1098 (1686)'da inşâ edildiğini yazar (*Histoire de l'Empire ottoman*, Paris 1841,
XVIII, 96-97). Tahsin Öz de, kitâbenin Hadîka'nın matbûunda 1098 diye işaretli ta-
rih mısraına itibarla ve bunu 1686 sûretinde alıp «Paşa'nın idâmı sırasında, tamam ol-

çok harab bir hâle gelen câmi-i, belirtildiğine göre günümüzde geçirdiği tamir sırasında eski husûsiyetlerinden mühimce bir kısmını kaybetmiştir¹⁶⁵. Silâhdar Mehmed Ağa'nın câmi'inden başka hayrâtı arasında saydığı mekteb ve çeşmesi¹⁶⁶ bugün ortadan kalkmıştır. Nâmına mahallesi bulunduğu da kaydedilen¹⁶⁷ Süleyman Paşa'nın bugün «Şehid Süleyman

muştur» hükmünde bulunur (*İstanbul Câmileri*, Ankara 1965, II, 61-62). Halbuki Nâbi'nin, çeşmesinin de tamamlanması münâsebetile söylediği şu tarih manzûmesi ise, câmid Süleyman Paşa'nın mirâhurluğu zamanında 1088 (= 1677)'de ve mirâhurluğunun da daha başında yaptırdığını ortaya koymaktadır:

Tarih-i çeşme-i vezir Süleyman Paşa der zemân-ı mirâhûrî

Sâhib'ül-hayrât hem-nâm-ı Süleyman kim odur
Evvelin mirâhur-ı şâhingeh-i âli-nijâd
Hayr için bu câmi ile çeşmeyi kıldı binâ
Eyledi iki veli'ün-nimetin rûhunu şâd
Birisi Tavşan Ağa makbûl-i sultan-ı cihan
Birisi Sâdr-âzam-ı merhûm-ı pâkîze-nihâd
Sa'yini meşkûr u hayrâtını makbûl eylesün
Rûtbe-i hadd-i kabûl-i hazret-i Rabb'ül-dbâd
Teşneler nûş eyleyince âbını târih için
Dediler: İç bu Süleyman çeşmesinden nûş bâd (1088)

دیدلر ایچ بو سلیان چشمه سندن نوش باد

(Nâbi, *Divan*, Bulak 1257, tarihler kısmı, s. 101 - İstanbul 1292 baskısı, s. 84-85).

165 Câmi'den bahseden eserler içinde yapı durumu hakkında en geniş ve yeni bilgi İ.H. Konyalı'nın kitabında verilmiştir (*Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 277-279). Mehmed Râif, *Mir'at-ı İstanbul*, 1314, s. 109-110'de söylenenler ise sâdece câmiin yerini tarifden ibârettir.

166 *Silâhdar*, II, 294. Câmi'in önünde, köşede yer alan ve «büyük» diye tavsif edilen (Hammer, *Histoire*, XVIII, 97) bu çeşmenin, bulunduğu caddenin genişletilmesi sırasında yıkıldığını öğreniyoruz (İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, II, 106). Ayvansaraylı Hüseyin'in «Çeşme-i Süleyman Paşa der kurb-i Tunusbağı» başlığı altında zabtettiği 1092 tarihli çeşme kitâbesinin (*Mecmâa-i Tevârih*, Topkapı Sarayı-Hazine Kütüphanesi, nr. 1565, vr. 22^b) Süleyman Paşa'nın câmid önündeki çeşme ve Nâbi'nin söylediği manzum tarihle bir ilgisi yoktur. Bu kitâbe, 1086 (1675)'dan beri Üsküdar'da tekâüd hayatı geçirmekte olan ve 1098 (1686)'da kendisinden sekiz ay kadar önce vefat eden eski sadrazamlardan Malatyalı Süleyman Paşa tarafından yaptırılmış bir çeşmeye âid olabileceği gibi — onun Üsküdar'da kendisi için hazırlattığı bir «suffesi» bulunduğunu da biliyoruz (*Silâhdar*, II, 293) — Sarı Süleyman Paşa'nın câmi önündeki çeşmeden dört yıl sonra Tunusbağı'nda, yine mirâhurluğu zamanında yaptırmış olması muhtemel bir başka çeşmenin kitâbesi olarak da düşünülebilir. Onun Mekke su yollarının tamiri için 16 Cumâdelevvel 1092'de İstanbul'dan ayrıldığı göz-önünde bulundurulursa, bu çeşmenin aynı yılın ilk dört ayı içinde tamamlanıp ortaya çıkmış olduğunu kabûl etmek gerekecektir.

167 *Hadikat'ül-cevâmi*, II, 230.

Paşa» adı ile anılan câmiinin kible tarafına inşâ edilmiş sarayı Cumhuriyetten sonraki Ahmediye yangınında yanmıştır¹⁶⁸.

**

Burada neşrini yaptığımız metnin, bir saray adamını, kendisini iki sene gibi kısa bir zaman içinde erişebileceği son ikbâl zirvesine yükselterek, imparatorluğun Avrupa topraklarındaki kaderinde şu veya bu şekilde bir rol sâhibi olmasını mukadder kılacak kapıyı açan vezirliğin eşiğine gelmesinden az önce, henüz Büyük Mirâhur makâmında iken, vezir olusundan iki sene sonra şahsının işgal edeceği sadâret makâmının bir başka ve bir evvelki sâhibi tarafından hayâtının mâruz kaldığı tehdid ve tehlikeye, bulunduğu saray muhiti içinde çâre arar hâli ile tanıtması; garaz ve hışmından yıldıgı sadrâzama karşı daha sonra fırsat elverdiğinde vücûdunu bertaraf etmek için çalışır ve son darbeyi indirirken hangi tesirlerle hareket ettiğini izah etmesi bakımından, şimdiye kadar bilinenlere yeni bir sahife eklediğini sanıyoruz.

168 İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 278. Câmiân üst sağ yanındaki sokağa, «Viransaray sokağı» adının verilmesi bu sarayla ilgili olmalıdır.

III

Merhûm ve mağfûr cennet-mekân Sultan Mehmed Han İbn-i Sultan İbrâhim aleyh'ir-rahman ve'l-gufran hazretlerinin dâmâd ve musâhib ve nedîmi vezir Mustafa Paşa hazretlerine emîr-i âhur-ı kebir -ki Sarı İmrahor demekle meşhur ve ol da-hi nedîm ve makbûl-i Sultan Mehmed Han'dır- ziyârete geldikte meclislerinde sebk eden sohbetlerinin müzâkeresini Yüs-rî Hüseyin Efendi zabt ve tahrir etmekle zikrolunur.

Vaktâki Sarı Emîr-i âhur Ağa musâhib Mustafa Paşa hazretlerinin huzûr-ı meclislerine dâhil oldu. Paşa buyurdular ki : Safâ geldiniz. Mîrâhur : Cenâb-ı Hudâ-yı bîcun efendimin ömr ü devletini eفزün eyleye. Paşa : Teşrifiniz rikâb-ı humâyundan mı? Mîrâhur : Evet, efendim. Heman efendimin niçe demler dîde-i tehassürüme tûtiyâ olan hâk-i pâ-yi kimyâ-sâlarına nâsiyesâlık-ı arzûmu def'e gücile fırsatyâb olabildim. Paşa : Ya öyle mi? Mîrâhur : Evet efendim. Paşa : Ne takrîb ile? Mîrâhur : Efendim şevketlû hünkârımız bugün salât-ı zahri edâdan sonra yümn ü ikbâl ile harem-i saray-ı <45> humâyuna mütevec-cih olup¹ Bâb-ı Humâyûn'a karîb mevki-i selâma² vusûllerinden mukad-

1 Bu, saray dışında kılınan bir namaz dönüşüdür. IV. Mehmed vakit namazlarını dışarda, cemâatle kılmaktan hoşlanmakta idi. Enderunlu tarihçi Mehmed Halife bunu : «bu kadar seyr ü sülûkda iken aslâ bir vakit namazı kazâya komayıp cemâatle edâ ederdi» diye belirttiği gibi (*Tarih-i Gılmanî*, nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1340, s. 96), Nadmâ da, hükümdârın bir ara Üsküdar bahçesinde misâfir kalışı münâsebetile, «Sarây pışgâhında vâkı. câmi-i şerife hergün at ile çıkup evkât-ı hamseyi cemâatle edâ ederlerdi» satırlarile ifâde eder (*Tarih*, V, 213).

2 Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Humâyun'dan başlayarak bâzı noktalarında, bil-hassa Bâb'üs-selâm'ın açıldığı ikinci avluda bulunan, bâzı merâsimlerle ilgili selâm mevkilerinden biridir. Bunlardan dışardan itibâren ilki, divan günleri Bâb-ı Humâyun önünde saflar dizilip vezirler bir bir gelirken yeniçeri ağasının her birini at sürüp ayrı ayrı selâmladığı, her gelen vezirin de önce gelene selâmda bulunduğu ve bir ötekinin selâm çavuşunun yüksek sesle selâm alıp alkışla buna mukabele ettiği yerde idi. Vezirlerin gelişi tamam olduktan sonra yeniçeri duâcısının, yeniçeri ağasının durduğu yer önünde üzerine çıkıp duâ ettiği taş burayı işâret ediyordu. Bâb-ı Humâyun'un yol verdiği ilk avludan, öbür adı Bâb'üs-selâm olan Orta Kapı'ya gelindiğinde, orta kapı dışında cebecibaşının, altında selâma durduğu çınar, diğer bir selâm mevkii idi. Bâb'üs-selâm'dan ikinci avluya girince, ardında Enderûn'u teşkil eden asıl saray kısmının bu-

dem : "Ağalar varın siz de bugün kesb-i zevk u safâ ediniz" deyu ferman buyurduklarında hâtırıma ibtidâ arzû-yı dâmen-bûs-ı devlet-me'nusları hutûr eyledi. P a ş a : İsâbet eylediniz. Hak budur ki kudûmunuzdan memnûn u mahzûz oldum. Mî r â h u r : Cenâb-ı izd-i müteâl efendimin vü-cûd-ı şerîfini hatâsız eyleye. Devletlû efendime olan hulûs-ı ubûdiyetim şâyibe-i riyâdan mu-arrâdır. P a ş a : Öyledir, bilürüm ta'rif hâcet yoktur. Bâhusus kalbden kalbe olan sebîl bu ma'nâyı tahkîke vâzıh delildir. Mî r â h u r : Efendimin kendü kulu ve kendü kölesiyim. P a ş a : Estağ-

lunduğu Bâb'üs-saâde ile, Harem dâiresinden başka, Kubbealtı'na has ahır ve diğer müstemilâta açılan yollardan Kubbealtı'na giden ve «Vezir yolu» diye anılan yolda divânhaneye doğru birbiri ardınca ilerleyen vezirlerin başında yürüten ikinci vezirin başta bölük ağaları ile yeniçeri ağasına selâm verdiği belirli ve işâretli selâm mevkilerinden geçilirdi. Bunları, aralarında muayyen mesâfe bulunan mermerden, sütun şeklinde üç selâm taşı meydana getiriyordu. Selâm taşı yanında duran selâm çavuşunca bu selâmlara mukabele olunurdu. Divânhaneye dâhil olunurken de divân erkânınca Bâb'üs-saâde'ye doğru selâmda bulunulurdu. Divânhaneye girmeden, dış hazîne önünde Bâb'üs-saâde tarafına ikinci vezirin selâm verdiği bir selâm mevkii vardı. Divân erkânının Kubbealtı'nda yerini alıp hazır olmasından sonra saraya gelen vezir-i âzam Bâb-ı Humâyun'dan geçince Hastalar kapısı denilen yer ile Bâb'üs-selâm önündeki selâm resmini takiben Orta Kapı'dan içeri girip «vezir yolu»ndan Divânhaneye ilerlerken yolun orta kısmına yakın yerde duran somaki taşın önüne gelince sırasile yeniçeri ağasına, yeniçerilere, sipahi bölük ağalarına ve ocak kethudâsına selâm verir ve alkışlanırdı. Selâm taşları ile işâretli selâm mevkilerindeki merâsimden sonra vezir-i âzam yoluna devamla, geliş haberinin verilmesi üzerine divânhaneye dışına dizilen erkân ve vüzerânın önünden geçerek dış hazînenin önüne yakın yerdeki büyük çınarın altında durup Bâb'üs-saâde tarafını selâmlar, Kubbealtı'na girmek üzere oradan içeriye döner, divânhaneden dışarıya kendisini karşılamağa çıkmış vezirlerle kazasker ve diğer erkânı selâmlardı. Divân sona erince, en önce kalkan kazaskerler divânhaneye kapısından Bâb'üs-saâde tarafını selâmlayıp ayrılırlardı. Hey'etçe kalkışta, içerideki merâsimler tamamlandıktan sonra, divânhaneden dışarı çıkan vezir-i âzaman ardından vezirler Kubbealtı'nı terkederler, vezir-i âzam selâm için Bâb'üs-saâde istikâmetine yönelirken, süratle ikinci avludan birinci avluya geçerler ve sarayın dış kapısı önündeki yerlerini almağa hazırlanırlardı. Bu esnâda vezir-i âzam, gelişde olduğu gibi yine büyük çınarın altına giderek Bâb'üs-saâde tarafına selâm verirdi. Aklarına binmiş olarak saray dışına çıkan vezirler Bâb-ı Humâyun önünde kendilerine mahsus selâm mahallerinde durup vezir-i âzamı beklemeğe başlarlardı. Vezir-i âzam, önlerine gelince kendilerine selâm verir, selâm çavuşu da yüksek sesle selâm alırdı. Vezir-i âzaman sonra vezirler buradan ayrılırlarken, her vezir bir üst yanında bulunan daha kîdemli vezirin selâmına durur, selâm çavuşu selâmını alır, bu sûretle dağılırlardı. Metinde : «Bâb-ı Humâyun'a karîb mevki-i selâm» diye bahsedilen nokta, zikrettiğimiz bu selâm mahallerinden ilkinî, yâni Bâb-ı Humâyun önünde olanını ifâde etmektedir. Buna göre hükümdar, etrafındaki birün ağalarını sarayın daha dış kapısında iken, yâni birinci avluya girip Orta Kapı'ya gelmezden önce serbest bırakmış oluyor. (Üzerinde husûsî bir izaha rastlayamadığımız, divân-ı hu-

firullah, hâlâ zâtınız mahrec-i vezârette³ olduğunuzdan ma-adâ, bu dîn (ü) devlet-i aliyyeye ve haremeyn-i muhteremeyne sebk eden hidemât-ı sâdıkanız zımnında mazhar-ı iltifât-ı şâhinsah-ı cihan olduğunuz haysiyet ile siz bizim ma-nen karındaşımız makâmındasınız. Mîr â h u r : Efendim Allahü Teâlâ devletinizi dâyim eyleye. Kulunuz efendime bir kemterin çâker olmağa istihkâkım yoğiken, mis-i kem-iyâr-ı zâtımı mânend-i zer-i sârâ <46^a> bu pereseğe getüren hep devletlû efendimin hüsn-i nazar-ı kimyâ-eseridir. P a ş a : Hoş hoş ammâ, hadd-i zâtında sizde olan hisâl-i

mâyün teşrifâtı anlatılırken sâdece zikredilip geçilmiş olan selâm mevkileri hakkındaki bu bilgiyi, başta Hezarfen Hüseyin Efendi'nin -Sarı Süleyman Ağa, Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın sadâret kethudâsı iken yazmakta olduğu ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadârete geçtiği yıl (1087/1676) bitirdiği- «*Telhis'ül-beyân fi kavânin-i Âl-i Osman*» (Paris Bibliothèque Nationale, Ancien fonds turc, no. 40, vr. 29^a-31^a, 33^a) ve Tevkiî Abdurrahman Paşa'nın aynı yıl (1087/1676) kaleme aldığı «*Kanunnâme*» (Millî Tettebbûlar Mecmuası, nr. 3, 1331, s. 506-510) ile Nâilî Abdullah Paşa'nın teşrifatçı iken I. Mahmud devrinde tanzim ettiği «*Teşrifât Risâlesi*»ne (ngr. *Divân-ı Humâyun'a Âid Teşrifat*, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, nr. 16 (93), Temmuz 1926, s. 250-253, 256-257, 258-260; ayrıca buna ve Teşrifât-ı Humâyun defterlerine dayanılarak yapılan hülâsa : Abdurrahman Şeref, *Topkapı Sarayı Humâyunu*, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 1329, nr. 6, s. 357-359, 363-364) ve vak'anüvis Es'ad Efendi'nin eski vesikalara dayanarak tertib ettiği «*Teşrifât-ı Kadîme*»sine (İstanbul 1287, s. 69, 70, 71, 73, 77, 80, 81, 83-90) mürâcaat sûretile elde ediyoruz. Ayrıca bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948, s. 14-17, 26-27). Halil Edhem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1931, s. 39; *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi*, İstanbul 1933, s. 33; *Topkapı Sarayı-Muhtasar Rehber*, İstanbul 1341, s. 15; Hammer, *Des osmanischen Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815, II, 416-420; 427-428. (Burada selâm merâsimi anlatılmakla berâber, selâm taşlarından hiç bahis geçmez).

3 «Mahrec-i vezâret»le, mirâhurluğun vezirliğe yükselmeğe yol açan çok gözde bir mansıp olması kastedilmektedir. Daha başından itibaren XVII. asırda mirâhurlara, arada başka pâyve ve mansıplara gerek kalmadan doğrudan doğruya vezirlik tevcih edildiği görülmekte idi. Mirâhur iken birdenbire vezir pâyesini elde edenler, sayısı küçümsenemeyecek birer emsâl olarak ortada duruyordu. Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Silâhdar İbşir Mustafa Paşa, Deli Hüseyin Paşa, Boşnak İsmail Paşa mirâhurluktan bir adımda vezirliğe erişmişlerdi. En yakın örnek ise, kendisinden önceki mirâhur Kara İbrâhim Ağa'nın bir çırpıda Kubbealtı vezirliğine getirilmiş olması idi. Musâhib Mustafa Paşa'nın mirâhurluğu «mahrec-i vezâret» sayması bundan ileri geliyordu. Sarı Süleyman Ağa bu konuşmadan birkaç sene geçtikten sonra, Kara İbrâhim (Paşa) kubbealtı vezirliğinden sadrâzamliğe, kendisi de mirâhurluktan kubbealtına vezâretle sadâret kaymakamlığına yükseldiğinde, yerine mirâhur nasbettiği Silâhdar Şâhin Mustafa Ağa'nın, silâhdarlıktan vezârete geçmesi gerekirken mirâhurluk verilmesinden dolayı duyduğu inkisar üzerine verdiği cevapta : «Böyle olduğun sana kemâl-i lütfumdandır. Görmez misin, vezirim olanlar mirâhurluğumdan gelmedir» derken (*Zübde-i Vekâyiât*, vr. 96^b; yâhud, değiştirilmiş sek-

hamîde nâsın sâirinde nâdidedir. Mîrâhur: Ne vechile efendim? Paşa: Her vechile mahbubû'l-kulûbînsin. Mîrâhur: Aman efendim, aziz ü şerîf bâsınız için kulunuzu bu rütbelere uçarmañ, ihsan buyurun! Paşa: Yok müdâhene değıl, billahi'il-allâm hak kelâm budur. Sen kendini pek sevdırırsin. Hattâ şevketlû hünkârımız ile kerrâren merâren sebk eden müzâkereñiz ekseriyyâ evsâf-ı hamîdenizi muhtevî olmağla, size olan alâka-i humâyuna doğrusu ben de hem gıpta ve hem insâf ederim. Lâkin hasûdunuz çoktur. Mîrâhur: Efendimiz Allahü Teâlâ vücûdunuzu hatâsız eyleye, bu dahi hulûs-ı ubûdiyyetim muktezâsınca müstehak olduğum avâtıf-ı aliyyenin te'sîrindendir. Paşa: Nice? Mîrâhur: Yâ efendim, hudâvend-i kadr-âşınânın ibâd-ı sadâkat-ıtibâra olan duâ-yı hayrî mahsûd-ı âlem ve magbût-ı cümle-i ümem olmak üzeredir. Paşa: Belî, hak budur ki bu duâyı ben sizin hakkınızda bid-defeât lisan-ı humâyun-ı icâbet-makrûndan gûş ve hıla-ı <46> müfâhereti vekâleten berdûş eyledim. Mîrâhur: Hazret-i izd-i müteâle şükr ve efendimi hıla-ı mubâhât-i dareyn ile mesrûr eyleye, bu abd-i ahkârın bu mertebe mahsûd-ı âlem olacak iltifât-ı şehriyâriye hizemât-ı pesendide izhârında yine devletlû efendimin meyâmin-i teveccüh-i âsâfâneleri bâdî ve hakkımda ibzâli şâyân buyurulan merâhim-i aliyyeleri mâye-i isti-dâdı olmuşdur. Yoğsa kulunuz mûrdan ahkar, haddini bilür bir abd-i kemterim. Paşa: Ah işte, bendeye hüner hemân kendü haddini ve rızâ-yı hazret-i veli'ün-ni-amını gözetmek ve haddini tecâvüz edüp mazhar olduğu iltifâta mağruren ekrân u emsâlini terzîl ü tahkîr etmemektir. Mîrâhur: Cenâb-ı Bârî Teâlâ ömr ü devletini efzûn eyleye, işte kulunuz her vechile haddimi bildiğimden nâşi kendü nefsimi tahkîr ü terzîl ve akrân ü emsâlimin servet u rif'atini kendü servet u nimetime tercih ve tafdil etmeğı itiyad u ihtiyârım, bâdî-i efzâyış-i itibârım olmuşdur. Paşa: Belî, bu âdet size mahz-ı tabi'at olduğu meşhûd u ma'lûm olmuşdur. Hattâ birkaç def'a kariha-i sabîha-i humâyundan ihsan buyurulan mertebe-i vâlâ-yı vezâret ve nice atâ-yâ-yı <47> mûris'ül-behçeti kabûl etmeyip: "Hünkârım falan kuluñ kulunuzdan müstehak ve avâtıf-ı aliyyenize lâyıktır" deyü redd eylediğinizi gördüm ve işittim. Mîrâhur: Yâ efendim, hizemât-ı sâbıkaları mukâbelesinde evâtıf-ı aliyye-i tâcidâriye kulunuzdan mukaddem tahsîl-i isti-dad edenler mahzûn ve benim anlardan mukaddem memnûn olmam rızâ-yı Bârî'ye muvâ-

li ile: «İhrâz-ı vezâret edenler mîrâhurlukdan gelme değıl midir?» *Râşid*, I, 439), IV. Mehmed de mîrâhurluğı, vezirliğe giden bir yol tanıyan görüşe tercüman olur, Vezirliğe açık bir kapı olmak dolayısıyla Enderûn Tarihi müellifi Atâ da mîrâhurluktan: «pâye-i kâsr-ı vezâret olan mîrâhurluk pâye-i refîd» diye bahseder (*Tarih*, II, 141).

fık ve tebâyi-i erbâb-ı insâfa mutâbık mıdır? P a ş a : Âferin, gerçeği budur ki : her vechile munsif ve sıfât-ı hamîde ile muttasıf bir ağa-yı ârifsiz. Ammâ bilmem ne haldir? M î r â h u r : Niçe efendim? P a ş a : “Varın ağalar biraz def-i sıklet edin!” Geçende sâhib’üd-devlet hazretleri sizden bana vâfir şikâyet ve izhâr-ı bugz u adâvet eyledi. Her ne kadar ki tamir kaydına düştüm, bir vechile mülzem olmayup “âkıbet’ül-emr katl ettiririm” deyü yemin eyledi. M î r â h u r : Efendim, bu meclis yakın-larda mı? P a ş a : Yok, tahminen bir aydan ziyâdecedir. M î r â h u r : Aman efendim, öyle bilin ki bu îmânız vallah’il-aliyy’il-â-lâ mürğ-i aklım başımdan perrân ve lâne-i sabr u kararımı perişan edeyazdı. P a ş a : <47> Ne vechile? M î r â h u r : Yâ efendim, mesmû-ı devletiniz olmadı mı? P a ş a : Hayır, işitmedim. M î r â h u r : Barışdık, şimdi meyâ-nemizden su sızmaz. P a ş a : Ne zaman? M î r â h u r : Efendim, iki haftadan berü. P a ş a : Öyle mi, elhamdülillah mahzûz oldum. Ey, söyleyin Allahı severseñ musâfâta vesîle kim oldu? M î r â h u r : Efendim, Allahü Te-âlâ vücûd-ı humâyununu hatâsız eyleye, şevketlü efendimiz vesîle oldu. P a ş a : Be, ne söylersiniz! M î r â h u r : Belî, efendimin huzûr-ı devletinde lâf u lâğ olmaz. P a ş a : Ey, ne tarz ile tavassut buyurdular? M î r â h u r : Efendim, çünkü sâhib’üd-devletin kulunuz hakkında derûnlarında muzmer olan gıpta ve hased ma-lûmum idi. İcrâ-yı bugz edecek mahalden dahi gâfil olmayup, âgâh olmak için esbâbına teşebbüs edüp tedârikini görmüş idim. P a ş a : Ne yüzden tedârik görmüş idiniz? M î r â h u r : Öteden berü kendi terbiyemde olan kullarından ahlâkı mü-zehhep ve etvârı mücerreb, ârif ü dâna ve me’âl-âşinâ sekiz nefer-i emred kullarınızı intihab ve bu bâbda züill ü hevânı irtikâb edüp enderûn-ı sadr-ı uzmâda iç ağası olmak üzere her birini <48> rikâb-ı humâyun ağalarından birinin iltimâsile intisâb ettirdim. P a ş a : Vallahi ne güzel re’y, ey sonra? M î r â h u r : Bu sekiz nefer kulunuz bilittifak alâ tarîk’il-münâ-vebe şeb ü rûz huzûr-ı sadr-ı âliden münfek olmayup kulunuza müte-allik ahvâl-i hayr u şerri sıhhati üzere kulunuza tahrir ederlerdi. Vaktâki bir gün erbâb-ı nifakdan biri yine kuluñuz lisanından olmak üzere bazı halt-ı nâ-bercâ ile Sadrâzamı igzâb ve nâire-i gazabını iltihâb eylediklerinde... P a ş a : Hay yaramazlar hay, ey sonra? M î r â h u r : “Hemân alenen çeh olmaz, bu yaramazın ben onaltı kerre katli iltimâsını hâvi telhîs eyledim, ricâm geçmedi. Şimdi bizzat varup lisânen temennâ iktizâ eyledi” deyü tehevvrükünân eylediği cevâbını ma-hûdlardan biri ucâleten kuluña tahrîr u ilâm eylediler. P a ş a : Be, ne garib keyfiyet! Çâk bu mertebe gayzın manâsı nedir, ey sonra? M î r â h u r : Kulunuz dahi bu peyâm-ı cangâhdan âgâh olduğum sâat huzûr-ı humâyuna varup göründüm. Şevketlü hünkârımız gördüğü gibi : “Nedir Sarı, bir sözün var mı?” deyü

buyurdular. Paşa : Vallahi garib, <48> ey sonra? Mîrâhur : Kulunuz da "Allahu azîm'üş-şan vücûd-ı humâyununu hatâsız eyleye ve ömr ü devletini yevmen fe-yevmen efzûn eyleye : Sarı kulun gitti hünkârım. Bugün Sarı kulunuzun musîbet günüdür". H ü n k â r : "Niçe musîbetin günüdür?" Mîrâhur : "Yâ hünkârım, paşa kulunuz şimdi gelüp hünkârımdan benim katlimi iltimas edecektir". H ü n k â r : "Gerçek mi söylersin?" Mîrâhur : "Evet hünkârım, haberim şıkadandır. H ü n k â r : "Benim vezîr-i âzamım ve vekîl-i mutlakım senin gibi bir sarı köpekin temennâ-yı katlini müşîr onaltı def'a bana telhîs eyledi, tutmadım. Şimdi bizzat gelüp temennâ etmek iktizâ ederse ben anı senin katlinden mâ'adâ ile tatyîb-i hâtır edemem. Var, hayde tedârikini gör ve vasiyyetin var ise eyle!" deyü ııf ile muamele buyurdular. Mîrâhur : Kulunuz dahi : "Ferman pâdişahımın!" deyüp hayatımdan gözümü yumdum. Feammâ kalbimde kat'â bir vehm ü haşyet eseri yok. Paşa : Katı âceb u agreb ahvâl! Vallahi ben bunu işitmedim idi. Ey sonra? Mîrâhur : Eyilikte oluñ efendimiz, silâhdar ağa⁴ kulunuza niyâz u işâret etdim ve : "Paşa geldikte beni bir takrîb ile verâ-yı agavât-ı <49> enderûnda pinhân edin; bakayım beni ne cürm ile ittiham ve temennâ-yı katlimde ne gûne ibrâm eder, işideyim" deyü minnet ettim. Silâhdar ağa dahi iltimâsıma müsaade buyurdular. Paşa : Berhurdâr olsunlar. Silâhdar ağa'nın merhameti gâlibdir. Mîrâhur : Evet efendim, anlar kulunuzdan ziyâde müteallim oldular. Lâkin fermân-ı cihandârî-ııvân ııf ile cârî olduğundan istifâ ve isîfâfa cesâret edemediler. Paşa : Öyledir, hem şart-ı bendegî dahi böyledir. Evvel gazab-ı velî'ün-niâmîde mütâbe'et ve lehb-i nâire-i gazâbı teskîn olduktan sonra beyân-ı hücnet ile istifâyâ cesâret etmektir. Ey sonra? Mîrâhur : Efendim, kebs-i pâ be-sinan ve muhtazır hasta gibi kulunuz alâka-i cihanı derûnundan sâlib ve vurûd-ı peyk-i ecele müterakkıı iken sandal-ı bîbedel-i hazret-i sadr-ı âlî iskele-i Beşiktaş'dan berü bedîdar ve eczâ-yı âzâ-yı vücûdum mânend-i mevc-i deryâ târumâr oldu⁵. Paşa : Vallahi birâder pek büyük bir hatâ savmıssız. Mîrâhur : Efendim hatâ demek, ne demektir! Heman bir kazâ-

4 Burada ismi belirtilmeyen Silâhdar Ağa, yukarda tesbit ettiğimiz üzere, 23 Zilhicce 1091 (14 Ocak 1681) - 9 Safer 1095 (27 Ocak 1684) arasında bu mansıbı işgâl eden, bunu takiben Sarı Süleyman Ağa yerine büyük mîrâhur yapılan ve az sonra getirildiği Boğaz muhâfızlığından Mora seraskeri, sadâret kaymakamı olan ve zamanla uhdesine muhtelif eyâletlerin vâililiği verilen Şâhin Mustafa Ağa'dır.

5 Süleyman Ağa, sarayın Marmara ve Boğaziçi'ne bakan bir noktasından Kara Mustafa Paşa'nın sandalının Beşiktaş önlerinde gözüktüğünü takib etmiş olacak. Beşiktaş hizasında görüş sahasına giren sandalı ile Kara Mustafa Paşa herhalde Kuruçeşme'deki meşhur yahsından gelmekte idi. Kendisini getiren sandal yarım saati geçmeden Sarayburnu'nda Vezir İskeleyi'ne yanaşacaktı.

yı <49^b> nâgehânî idi. P a ş a : Ey birâder, mevki-i istikbâlde ve selâmda size muâmelesi nice idi? M î r â h u r : Efendim, çünkü agavât-ı rikâb-ı humâyun ile alâ merâtibihim mevkî-i selâmda selâmlayup, kuluñuz pîşgâhında şitâb ile mâşî ve keyfiyyet-i müstakbelden mütelâşî ve mütehâşî olduğumdan lûtf ve kahrını kat-â idrâk edemedim. P a ş a : Ey birâder, hikâyete netîce verin; zirâ, hak budur ki ben de mütelâşî oldum. M î r â h u r : Sonra efendim, şevketlû hünkârımız Çinilü Köşk'te câlis olmağla sâhib'üd-devlet hazretleri mutad üzre merâsim-i tebcil-i zemîn-bûsiyi edâ ve mukaddemât-ı emr-i kudûmu arz u inhâya başladıkda H ü n k â r buyurdular ki : "Ey pek ma-kûl. Lâkin, Paşa sana çoktan bir suâlim var; unutmışidim, şimdi hâtırına geldi". V e z î r : "Buyurun pâdişahım". H ü n k â r : "Senin bir tiryâkî nedîmin var mıdır?" V e z î r : "Evet pâdişahım, vardır". H ü n k â r : "Yâ, ben anı görmedim! Bana niçün getürmedin?" V e z î r : "Yâ Hünkârım, Allahu Te-âlâ vücûd-ı humâyununu hatâsız eyleye, öyle edânîden bir şahs-ı <50^a> meçhûlîñ huzûr-ı humâyun ile münâsebeti nedir?" H ü n k â r : "Bre âdem! Ol şahsa senin muhabbetin ve sohbetine râğbetin yok mudur?" V e z î r : "Pâdişahım, şahs-ı mezkûr hadd-i zâtında mahrem-i esrar olmağla sezâvâr ve bir sadâkatkâr kuluñ olmağla kendüye alâka-i muhabbetim hadden mütecâvizdir" H ü n k â r : "Yâ çünkü öyledir, niçün yanından cüdâ edersin?" V e z î r : "Eyyâm-ı ta'tilde her gittiğim mahalle götürürüm, pâdişahım". H ü n k â r : "Ya buraya niçün getürmezsin?" V e z î r : "Yâ hünkârım, anın buraya gelmek ne haddidir?" H ü n k â r : "Ey imdi paşa, sende zerre kadar kadr-âşinâyî yoğ imiş! Eğer sende vefâ ve hakikat eseri olsa, ol şahsı hiç yanından bir lâhza ayırmaz idin! Hele ben kendü meşrebime muvâfık ve tabıma mutâbık enîs ve vefâdârına âşık bir kimesne bulamadım. İşte alâka-i muhabbetim olanlardan biri ezcümle bizim Sarı Mîrâhur'dur. Eğer hadd-i imkânda olsa yanından hiç ayırmayup harem-i humâyunuma dahi götürürdüm. Ve anın hakkında bana gamz eden her kim olur ise olsun billâh'il-aliyy'il-â-lâ katliyle iktifâ etmem. Tâ o kadar severim" <50^b> deyü muhît-i katarât-ı nisan-ı ilham olan sadef-i tab-ı âlem-ârâ-yı mülûkânelerinden kefçe gûş-ı hûşuna gelmic ilkâ buyurdular. Leâli-i ihâm u nûkât-ı dürr-i hâli vezîr-i âzamı iskât eyledi. P a ş a : Bârekallah nezâket-güsterî! Zehî âtîfet-i çâkerperverî! Ağa canım, işte efendi böyle vefâdar [u] sadâkatkâr, hemîşe nighedâr, böylece itibar olmak ister. Cenâb-ı perverdigâr, vücûd-ı humâyun-ı adâlet-şî-ârların âfât-ı rûzigârdan ihfâz ve ömr ü devletlerin taht-ı âli-baht-ı cihandârîde ber-karâr ve zıll-ı zalîl-i inâyetlerin ma-ârif-i enâmda pâyidâr eyleye. Doğrusu ağa birâder, hazret-i rabb'ül-mennân bizlere bir efendi ih-san etmiştir ki, ne mülûk-ı eslâfda misli sâbık ve ne selâtîn-i ahlâfda na-

zîri lâhik ola. Bu niâm-ı kerem-i samedânînin alâ hakkıhi şükrüne kâdir değiliz. Mîrâhur : Efendim, ne mümkün! Her birimiz ömr-i Nûh ile mübeşşer olsak dahi, emvâc-ı tûfân-ı ihsânının bir katrece şükrü uhdesinde kudretimiz yoktur." İntihâ meclisihumâ. <51^a>